

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

MUSTAFA KEMAL'İN 1917-1918 YILINDA SURİYE-FİLİSTİN
CEPHESİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Turgay AKKUŞ

T 89637

DANIŞMAN : Doç. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

BURSA -1999

TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Türkiye’de Birinci Dünya Savaşı ile ilgili literatürde genellikle askeri gelişmelerin ve bunların sonuçlarının anlatıldığı eserler ağırlıktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarını içine alan bu dönemde, imparatorluğun toprakları içinde yer alan Arap topraklarındaki gelişmelerin ele alındığı eserler de yukarıdaki saptamanın dışında değildir. İşte bu çalışmanın amacı; yukarıda anılan dönemi sadece askeri açıdan değil askeri gelişmelere neden olan siyasi, iktisadi ve kültürel dinamikleri de ortaya koymaktır. I. Dünya Savaşı içinde merkezinde Mustafa Kemal’in yer aldığı, Arap coğrafyasındaki askeri gelişmeleri ve sonuçlarını incelerken aynı zamanda bu gelişmelerin temelindeki global ve yerel dinamikleri de araştırmak ve bunların birbirleriyle olan bağlantılarını ortaya koymak, yukarıdaki saptamayla tespit ettiğimiz eksikliğin giderilmesinde önemli bir işlev göreceğine inanıyoruz.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında Ankara ve İstanbul’daki arşivlerde, kütüphanelerde ve çalışmanın oluşumunda düşünsel, eylemsel katkıları olan herkese teşekkür ederim. Bu bağlamda danışmanlığımı üstlenen ve gerek bu çalışma öncesinde gerekse çalışmam sırasında her türlü desteğini gördüğüm, hocam Yusuf Oğuzoğlu’na ayrıca teşekkür ederim. Bu çalışmanın her aşamasında duysal ve düşünsel desteğini her zaman hissettiğim eşim Mine (Ersevinç) Akkuş’a şükran borçlu olduğumu belirtmek isterim.

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı, arka planında temeli XIX. Yüzyıla tarihlenen Avrupa merkezli siyasi, iktisadi ve sosyal dinamiklerin etken olduğu global bir sonuçtu. Savaşın nedenlerini oluşturan siyasi ve iktisadi dönüşüm ve değişimler tüm toplumları ve siyasal yapıları da etkiledi. Osmanlı İmparatorluğu ve onun hakimiyeti altındaki Arap coğrafyası da bu küresel değişim ve dönüşümün dışında kalamadı.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan dönemdeki askeri gelişmeler ve sonuçları, yukarıda belirtilen dinamikler ve onların oluşturduğu arka plan geniş şekilde göz önünde tutularak araştırılmıştır. İncelenen dönem öncesinde bölgenin siyasi, iktisadi ve sosyal dinamikleri ortaya konarak, merkezinde Mustafa Kemal'in bulunduğu askeri hareketlerin geliştiği ortamın genel yapısı oluşturulmuştur. Mustafa Kemal'in de içinde yer aldığı militer faaliyetler, bir anlamda bu genel yapıyı oluşturan yerel ya da bölge dışı dinamiklerin işlevselliğine Osmanlı İmparatorluğu'nun verdiği reflekti. Bu refleks Suriye-Filistin bölgesini imparatorluk sınırları içinde tutmaya yetmedi.

ABSTRACT

The first World War was the global outcome of European centred political, economic and social dynamics. Political and economic reasons that caused the war also effected participant's social and political structure. The Ottoman Empire and Arabic peninsula dominated by the Ottomans was not an exception.

Military developments and its results, the main theme of our study, are evaluated in accordance with the aforementioned dynamics. To begin with I tried to make clear the political, economic and social dynamics of that area on the eve of The first World War. Then I attempted to depict the military movements in which Mustafa Kemal proved to be a prominent figure. These military movements was a kind of Ottoman reaction. However they were not enough to keep the Syria-Palestine area within the Ottoman boundaries.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM : XX. YÜZYILA GİRERKEN DÜNYADAKİ DEĞİŞİMLERE GENEL BİR BAKIŞ.....	10
1.XIX. Yüzyılda Avrupa'da Yaşanan Değişim ve Etkileri.....	11
2.Değişimin Osmanlı Devleti ve Bölgeye Etkileri.....	14
3.Ekonomik Çıkarlar ve Yeni Politik Dengeler.....	18
II.BÖLÜM : XX.YÜZYIL BAŞLARINDA SURİYE-FİLİSTİN BÖLGESİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI.....	22
1.İdari Yapı.....	22
2.Sosyal ve İktisadi Yapı.....	23
2.1.Sosyal Yapı.....	23
2.2.İktisadi Yapı.....	26
3.Siyasal Yapı.....	34
3.1.Arap Milliyetçiliği.....	44
III.BÖLÜM :BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SURİYE-FİLİSTİN CEPHESİ.....	62
1.I. Dünya Savaşı'nın Çıkışı ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi.....	62
2.Gizli Antlaşmalar.....	67
3.Savaşın İlk Yıllarında Suriye-Filistin Bölgesi.....	71
4.Arap Ayaklanması.....	79

IV.BÖLÜM :MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN I. DÜNYA SAVAŞI	
SIRASINDAKİ ASKERİ HAREKETLERİ.....	85
1.Suriye-Filistin Cephesi (İlk Dönem).....	85
2.Mustafa Kemal Paşa General Falkenhayn	
Anlaşmazlığı.....	88
3.Suriye-Filistin Cephesi'ndeki Gelişme-	
ler.....	100
4.Mustafa Kemal Paşa'nın 1918 Yılı	
Faaliyetleri.....	103
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	113
EKLER.....	118
BELGE I (Mustafa Kemal Paşa'dan Enver Paşa'ya	
gönderilen telgraf ve ekleri.....	118
Sykes-Picot Antlaşmasına Göre Sınırlar.....	123

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı, savaşın yayıldığı coğrafyalarda yaşayan toplumlar ve siyasi yapılar açısından önemli sonuçlar doğurdu. Savaşa katılan Osmanlı İmparatorluğu da kaçınılmaz biçimde bu sonuçların etkisinde kalarak siyasi varlığını tamamladı. İmparatorluğun son döneminde, elde kalan Anadolu'da ve Arap topraklarında yaşayan toplumlar önemli ölçüde Avrupa merkezli güçlerin kendi aralarındaki siyasi ve iktisadi çelişkilerden kaynaklanan gelişmelerle karşı karşıya kaldılar.

XVIII. Yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin rekabet alanı haline gelen Osmanlı egemenliği altındaki Arap coğrafyası ve Anadolu, savaşın sonunda yeni bir döneme girdiler. Arap toprakları "manda" adı verilen bir sömürü düzeniyle İngiltere ve Fransa'nın kontrolü altına girerken, Anadolu'da emperyalizme ve saltanata karşı Mustafa Kemal'in merkezinde olduğu ulusal mücadele dönemi başladı. Ulusal mücadelenin başarıyla sonuçlanmasının ardından Anadolu'da ulusal egemenliğe dayalı laik bir cumhuriyet rejimi kuruldu.

Mustafa Kemal, her iki coğrafyadaki farklı misyonlarıyla savaş sırasında ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeleri etkileyen en önemli kişilerden birisidir. Bu tezinde öznesi olan Mustafa Kemal'in I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı egemenliğindeki Arap topraklarında

üstlendiği askeri misyon ve bu misyonun gerçekleştiği bölgedeki siyasal ve sosyo-ekonomik durum, bu çalışmanın ele aldığı konuların temelini oluşturmaktadır.

Mustafa Kemal'in bölgede bulunduğu iki ayrı periyottaki askeri gelişmeler ancak bu gelişmeleri ortaya çıkaran dinamiklerin de ortaya konulması ile anlam kazanacağından, incelenen dönemde bölgenin siyasal, sosyal ve iktisadi yapısını ve bu yapının oluşmasındaki iç ve dış kaynaklı dip akıntılarını da incelemek zorunluluğu ortaya çıktı.

Üç tek tanrılı dinin çıkış yeri olan Arap coğrafyası aynı zamanda dünya ticaret yollarının bölgeden geçmesi nedeniyle XI. Yüzyıldan beri Avrupa merkezli güçlerin ilgisini çekmiştir. Haçlı Seferleri bu olgunun bir sonucudur. XVI. Yüzyılda başlayan tartışmasız "Osmanlı Barışı" (Pax Ottoman) Avrupa'nın bölge ile ilgili istemlerine engel olmuştur. Bu dönem görece olarak üretimin ve nüfusun arttığı bir devredir. Ancak Osmanlı hakimiyetinin merkezle eşgüdüm içinde zayıflaması, iktisadi ve siyasal anlamda büyük bir değişim geçirerek güçlenen Avrupa merkezli güçlerin ilgisinin, XVIII. yüzyıldan başlayarak, tekrar bölgeye yönelmesine yardımcı olmuştur.

XIX. Yüzyılda Rusya'nın bölgenin kuzeyinde bulunan Karadeniz'e kesin olarak yerleşmesi İngiltere'nin yüzyılın sonuna Mısır'ı ve Basra Körfezi'ni denetim alması ile büyük devletlerin bölgedeki etkinlikleri ve buna bağlı olarak aralarındaki rekabet yoğunlaşır. Bu yüzyıl içinde Almanya'nın Avrupa'daki denge politikasını terk ederek yeni

yaşam alanları bulma siyasası izlemesi yeni oluşumlara yol açacaktır.

XX. Yüzyılın başından itibaren belirginleşen Osmanlı-Alman yakınlaşması, Arap toprakları üzerindeki rekabete yeni bir aktörün katılmasını da beraberinde getirdi. Almanya Osmanlı egemenliği altındaki bölgeyi askeri siyasi ve iktisadi amaçları için kullanmayı planlıyordu. Yüzyılın başlarında petrolün temel enerji kaynağı haline gelmesiyle bölgedeki Alman-İngiliz rekabeti iyice keskinleşti. Savaş öncesi dönemde Avrupa merkezli güçlerin birbirleriyle çelişen bölgesel istekleri bir "Gordion Düğümü" yarattı.

Bu düğüm askeri güçlerin devreye sokulmasıyla I. Dünya Savaşı'nda çözülecekti. Savaş sırasında İngiltere, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki her türlü siyasi, iktisadi ve kültürel değerleri kullanarak bu düğümü kendi lehlerine çözmeye çalıştılar. İşte Mustafa Kemal bu son derece girift ve dışa bağlı etkenlerin şekillendirdiği koşullarda, askeri bir misyon üstlendi.

Bu çalışmanın amacı daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi sadece militer bir süreci anlatmak değil, cumhuriyet tarihinin en önemli kişiliklerinden biri olan Mustafa Kemal'in bizzat içinde yer aldığı bir dönemi siyasal ve sosyal örüntüsü ile birlikte incelemektir.

Çalışmanın ilk bölümünde XX. Yüzyıldaki önemli gelişmelere neden olan, oluşumları XVIII. yüzyıla değin uzanan, iktisadi ve siyasi dinamiklerin genel olarak değerlendirilmesi yapılarak Osmanlı İmparatorluğu ile

Avrupa merkezli güçlerin ilişkileri incelenmeye çalışıldı. Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun, iktisadi ve siyasi anlamda büyük, bir değişim geçiren, Avrupa'nın önde gelen devletleri karşısında bir denge unsuru olamadığı anlatılmaya çalışıldı. Avrupa'nın temelinde iktisadi dinamiklerin egemen olduğu siyasal amaçlarının Arap topraklarına yönelmesi ve bu olgunun bölgede yarattığı sonuçlar genel anlamda belirtildi.

İkinci bölümde XX. yüzyıl başlarından itibaren Suriye-Filistin bölgesinin sosyo-ekonomik ve siyasal durumu, Osmanlı merkezi yönetimlerinin bölgeye yönelik siyasaları ve bunların sonuçları açıklanırken, Suriye merkezli gelişen Arap milliyetçiliği üzerinde geniş biçimde incelendi. Bunun nedenini XX. yüzyılda bölgeye yönelik Osmanlı merkezi politikalarının biçimlenmesinde Arap milliyetçiliğinin etkisi ile açıklayabiliriz.

Suriye-Filistin bölgesinin demografik yapısı, idari düzenlenmeleri ve iktisadi potansiyeli, üretimin niteliği de bu bölümün konuları arasındadır. İktisadi yapı incelenirken Vedat Eldem'in " Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik " adlı eserindeki verilerden ağırlıklı olarak yararlanıldı. Bunun dışında Salnameler ve diğer kaynaklardaki bilgilerden de istifade edildi. İktisadi verilerle ilgili sınırlı kaynak kullanımının nedeni savaşın yaratmış olduğu karışık durumdur. Savaş süresince düzenli istatistiksel veriler tutulmadığından ancak savaşı izleyen dönemde yabancı bazı gözlemcilerin elde ettiği sınırlı bilgilerle yetinme zorunluluğu söz konusudur.

Üçüncü bölümde I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olan dinamikler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesine neden olan süreç neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde incelenmiştir. Savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na, özellikle de Suriye-Filistin bölgesinin geleceğine yönelik olarak İngiltere merkezli gizli antlaşmalar da bu bölümde irdelenmiş, İngiltere'nin bölge dışındaki ve bölgedeki güçleri kendi siyasası çerçevesinde yönlendirdiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümün son başlığında Suriye-Filistin bölgesinin Mustafa Kemal gelmeden önceki siyasi ve askeri durumu incelenmiştir. Cemal Paşa'nın merkezinde olduğu gelişmeler, bu dönemin en belirgin özelliğidir. Cemal Paşa'nın bölgedeki misyonu, izlediği siyasalar ve bunların sonuçları bu son başlık altında ağırlıklı olarak araştırılmıştır.

Dördüncü bölümde Mustafa Kemal'in bölgedeki faaliyetleri iki kısımda incelenmiştir. Birinci kısımda Mustafa Kemal'in bölgede görevlendirilmesi ve Yıldırım Grubu'nun kurulması ardından Mustafa Kemal ile General Falkenhayn arasındaki anlaşmazlık üzerinde durulurken Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki istemleri ve etkileri de göz ardı edilmemeye çalışılmıştır. İkinci kısımda ise Mustafa Kemal'in Almanya dönüşü tekrar tekrar bölgede görevlendirilmesi ve Mondros Mütarekesi'ne kadar yaşanan askeri ve siyasi gelişmelerden söz edilmiştir.

Tüm bu çalışmanın hazırlanması sırasında daha çok ikincil kaynaklardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Bunun temel nedeni döneme ilişkin sağlıklı verilerin yeterince

bulunmamasıdır. Yararlanılan birincil kaynaklar arasında Salnameler, belgeler ve anılar önemli yer tutmaktadır. Ancak özellikle dönem içinde yaşamış kişilerin anılarında subjektif değerlendirmelerin varlığı göz ardı edilmemeye çalışılmıştır. Örneğin Cemal Paşa'nın "Hatıralar" ve Liman Von Sanders'in "Türkiye'de Beş Sene" gibi anı niteliğindeki eserlerde nesnel olmayan değerlendirmeler göze çarpmaktadır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi tek amacımız bir takım askeri gelişmeleri ve bunların sonuçlarını belirtmek değildir. Bunun yanında bölgenin o dönemdeki siyasi, iktisadi ve siyasal yapısında inceleme konumuz haline getirilmiştir. Bu yüzden askeri gelişmeler ile bölgenin siyasi ve sosyo-ekonomik yapısı incelenirken farklı kaynaklar kullanma zorunluluğu ortaya çıktı.

Askeri gelişmeler ve sonuçları incelenirken, öncelikle ATASE arşivleri temel alınarak, Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlanmış "Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi" adlı eser ile dönem içinde bizzat askeri misyon yüklenmiş kişilerin anılarından geniş olarak yararlanılmıştır. İkincil olarak ise Atatürk'ün yaşamını konu edinen eserlerden, örneğin Şükrü Tezer'in "Atatürk'ün Hatıra Defteri" gibi eserlerden de faydalanılmıştır, dönem içinde ve sonrasında önemli sonuçları olan gelişmelerle ilgili yapılmış birincil kaynaklara dayanan yapıtlar da bu bölümde kullanılmıştır. Bu yapıtlar içinde en önemlilerinden birisi Yusuf Hikmet Bayur'un " Mustafa Kemal'in Falkenhayn ile Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu " adlı makalesi ayrıca anılmaya değerdir.

Bölgenin siyasi, iktisadi ve sosyal yapısı ile ilgili olarak daha çok ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Döneme damgasını vuran Arap milliyetçiliği, Osmanlı merkezi yönetimlerinin, özellikle Sultan Abdülhamit ve İttihat ve Terakki iktidarlarının, bölgeye yönelik siyasaları ve bunların sonuçları, Arap Ayaklanması, Cemal Paşa'nın sert karakterli yönetimi gibi konuların incelenmesinde ikincil kaynaklar da kullanılmıştır.

Bu çalışmaların içinde Hasan Kayalı'nın " Jön Türkler ve Araplar " adlı eseri ikincil kaynaklar arasında bölgeye yaklaşım ve konunun sınırları açısından önemli bir çalışmadır. Adı geçen eserde Sultan Abdülhamit ve İttihat ve Terakki iktidarları sırasında imparatorluğun hakimiyeti altında bulunan Arap coğrafyasına yönelik politikalar ve bunların ortaya çıkardığı gelişmeler ve sonuçları irdelenmektedir. Bu bağlamda bölgedeki siyasi yapıyı incelememizde gerek yöntem gerekse veriler açısından yararlandığımızı da belirtelim.

Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarındaki gelişmelere karşı tavrı ve dönemin olaylarına ilişkin araştırma yapanlar kaynak sıkıntısı çekmektedirler. Bizim çalışmamızda bu olgunun dışında kalamadığından genellikle konuya ilişkin var olan literatürün dışına çıkmak mümkün olmadı. İktisadi ve sosyal yapıyı incelerken salnamelerdeki resmi kayıtlardan ve ikincil kaynaklardan yararlanmak zorunlu oldu. Ancak incelediğimiz dönemin savaşa rastlamasından ötürü sağlıklı istatistiklerin ya da verilerin olmaması savaş sonrasında

bölgeye hakim olan batılîların elde ettiği verileri kullanmayı gerektirdi.

Bölgedeki insanların geçim kaynakları, üretimin yoğunlaştığı alanlar, üretim ilişkileri ve araçları bu çalışmanın içinde yer aldı. Hristiyan nüfusun fark edilen ticari potansiyeli ve bunun etkileri, Avrupa'nın iktisadi varlığının bölgeyi kendine eklemlendirmesi incelenen başka bir konuydu.

Bu çalışmanın yöneldiği boşluğa yönelik tespit edebildiğimiz en önemli çalışma Yusuf Hikmet Bayur'un "Türk İnkılabı Tarihi" adlı eseridir. Türk Devrimi'nin kökenlerini ortaya koyarak gerçekleşme sürecini tarihsel bir perspektif içinde veren bu çalışmada I. Dünya Savaşı içinde Suriye-Filistin bölgesindeki askeri gelişmeler ve siyasi ve iktisadi durum da incelenmektedir. Ancak bölgenin sosyo-ekonomik yapısı ve siyasal yapının oluşmasındaki arka plan geniş biçimde incelenmediği görülmektedir. Eserin amacının Suriye bölgesini ve Mustafa Kemal'i spesifik olarak inceleme iddiası olmadığından yukarıdaki eksiklerin olması doğal görünmektedir.

Yusuf Hikmet Bayur'un anılan eseri dışında bölgedeki siyasi, iktisadi ve sosyal yapıyı savaş içinde birlikte irdeleyen ya da değinen başka bir yapıt tespit edemedik. Bununla birlikte bölgenin tarihini anlatan birçok eserde I. Dünya Savaşı dönemindeki gelişmeler Avrupa merkezli bir bakış açısı ile araştırılmıştır. Bölge hakkında savaş dönemi ve öncesine ilişkin araştırma yapanlar çok genel sayılabilecek Türkçe kaynakları bile göz ardı etmişlerdir.

Arap-Osmanlı ilişkilerini merkez alan çalışmalarda siyasal gelişmeler ve sonuçlar ön planda tutulmuş fakat iktisadi dinamiklerin gelişmelere olan etkisi üzerinde çok fazla durulmamıştır. Bu tutum doğal olarak bu çalışmaların siyasal yapılanmaya ağırlık veren bir tarih anlayışıyla yazılması ile açıklanabilir. Hasan Kayalı'nın "Jön Türkler ve Araplar", Ömer Kürkçüoğlu'nun "Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi" adlı eserler yukarıdaki olguya iki örnektir.

Mustafa Kemal'i merkez alan çalışmalardaysa ağırlıklı olarak bölgedeki askeri gelişmeler ve sonuçlar üzerinde durulmuştur, bölgenin siyasi ve sosyo-ekonomik örüntüsü bu çalışmalarda ayrı olarak irdelenmemesi nedeniyle daha çok askeri tarih niteliği taşımaktadırlar. Şükrü Tezer'in "Atatürk'ün Hatıra Defteri", bu eserlerin bir örneğidir.

Genel olarak XX. Yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altındaki Suriye-Filistin bölgesini konu alan çalışmalarda, incelenecek kaynakların sayısında bir artış olmamasından ileri gelen, aynı kaynakları farklı yorumlayan bir karakter ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında bir de Türkçe kaynaklardan fazla yararlanılmaması nedeniyle öznel ya da bir yanıyla eksik çalışmalar da bulunmaktadır.

I. BÖLÜM

XX. YÜZYILA GİRERKEN DÜNYADA YAŞANAN DEĞİŞİMLERE GENEL BİR BAKIŞ

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Suriye ve Filistin'deki sosyo-ekonomik, siyasal ve içinde Mustafa Kemal'in de yer aldığı, askeri gelişmeleri, bu gelişmelerin sonuçlarını anlayabilmek için, söz konusu coğrafyada yaşanan gelişmelere yön veren dış dinamiklerin bilinmesi ve özellikle bölgede yaşanan gelişmelerin XX. Yüzyıl başlarındaki dünya konjektörü içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Öyle ki bu çalışmada ele alınan olaylar makro düzeyde dünyada yaşanan dönüşümlerin bölgesel düzeydeki etkilerini anlamak açısından da önemli bir örnektir. Bölgedeki toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelere yol açan dinamikler kökleri XIX. Yüzyıl ve hatta daha öncesine dayanan ancak XX. Yüzyılın başlarında somut olarak yansıyan global ekonomik ve politik gelişmelerin bir parçasıdır.

Bilindiği gibi XX. yüzyılın başlarına damgasını vuran en önemli gelişme Birinci Dünya Savaşıdır. Politik açıdan bir Avrupa savaşı olan ve Avrupa'daki politik dengelerin değişmesi çerçevesinde ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı'nın gerisinde kapitalist ekonominin güçlenmesi, endüstri devrimi ve onun bir uzantısı olan sömürgecilik gibi global etkileri olan dönüşümler yer almaktadır. Bu dönüşümlerin genel bir analizi, bu çalışma için önemli bir alt yapı ve geniş bir perspektif kazandıracaktır. Bu çerçevede öncelikle Avrupa merkezli olan bu değişimler ve

bu değişimlerin Osmanlı ve doğal olarak bölgeye olan etkilerinin ilk izleri değerlendirilecektir.

1. XIX. YÜZYILDA AVRUPA'DA YAŞANAN DEĞİŞİM VE ETKİLERİ

XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa, dünyanın önemli bir kısmına ekonomik açıdan hakim olmaya başlamıştır. Yaşanan sanayi devrimi sonucunda, büyük ölçekli fabrika üretiminin gelişmesi ve ulaşım teknolojisindeki ilerleme, buharlı gemiler, demir yolları ve telgraf, Avrupa ekonomisinde büyümeye yol açarken sosyal ve politik yapısında da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Büyük Avrupa devletlerinin silahlı güçlerindeki artış bu gelişime eşlik etti.

XIX. Yüzyıldan itibaren tarımsal ekonomi ve el tezgahlarında yapılan üretimin yerini makine üretiminin ve çeşitli alanlardaki endüstrileşmenin almasıyla birlikte global anlamda dönüşümler ve değişimler yaşandı. Teknolojik gelişmenin bir sonucu olan üretimde makinalaşma aşamasına geçişle birlikte üretimde gerçekleşen patlama Avrupa ülkelerindeki arz-talep dengelerini alt üst ederken, Uzak Doğu, Balkanlar, Güney Amerika ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki Yakın Doğu'daki iktisadi ve siyasal yaşamda süreç içinde bu dönüşüm ve değişmelerin etkileri hissedildi.

Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olan hammadde ve pazar gereksinimi, Avrupa dışındaki coğrafiyalarda iktisadi ve siyasi değişimlere yol açtı. Avrupa'daki büyük fabrikaların mamul meta üretimi için ihtiyaç duyduğu ancak

kıta Avrupa'sında yeterli ölçüde bulunmayan hammadde ve Avrupa'daki talebin üzerindeki üretime yeni pazarlar bulma gereksinimi, başını İngiltere'nin çektiği Avrupalı güçleri bir sömürge yarışına soktu.

Gelişen teknolojiyle birlikte ulaşım olanaklarındaki iyileşme, Avrupalı güçlerin dünyanın önemli bir bölümünü kısa sayılabilecek sürede nüfuzları altına almasına yardımcı oldu. XIX. Yüzyılın sonuna gelindiğinde iktisadi ve siyasi açıdan, Avrupa merkezli güçlerin kendi aralarındaki rekabetinden etkilenen toplumlar o günkü dünyanın büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı. Avrupa'nın rekabet edilemeyen üretim potansiyeli ve standardı kıtanın dışındaki iktisadi üretim faaliyetlerini ya durdurmuş ya da durma noktasına getirmişti.

Sanayi Devrimini izleyen süreçte oluşmaya başlayan global ekonomi olgusu giderek daha çok sayıda bölgeyi, batı Avrupa, özellikle de İngiltere üzerinde odaklaşan bir okyanus ötesi ve kıtalar ötesi ticaret ve maliye ağının içine çekmiştir.¹ Bu gelişmenin bir sonucu olarak Avrupa dışındaki iktisadi yapıların Avrupa ekonomisine eklemlenmesi gerçekleşti. Avrupa merkezli bu iktisadi değişimin siyasal sonuçları da olmuştur.

Siyasal sonuçların en önemlisi yukarıda da açıklandığı üzere iktisadi değer içeren coğrafyaların sömürülmesidir. Sadece iktisadi değil siyasi ve kültürel sonuçları da olan bu sömürü düzeni bir geri kalmış toplumlar manzumesinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.

¹ Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, Çev: Birtane Karanakçı, Ankara.1998, s.169.

XIX. Yüzyılda Avrupa'da yaşanan siyasal gelişmeler de sonuçlarının küresellik kazanması açısından önemlidir. 1870-1914 döneminde Almanya'nın siyasal birliğini gerçekleştirerek gücünü pekiştirmesi ardından Avrupa dengelerini terk edip *Welt Politic* siyasasını benimseyerek kendine yeni hayat alanları araması bu gelişmelerden biriydi. Almanya'nın hızla gelişen sanayisi ve askeri gücü başta İngiltere olmak üzere Avrupa'daki bir çok devleti endişelendirdi. Bu endişeler bir süre sonra bloklaşmaya ardından da savaşa dönüşecekti. Osmanlı İmparatorluğu da bu savaşın taraflarından biri olurken hakimiyeti altındaki Arap toprakları Avrupalı devletlerin rekabet alanlarından birisi olacaktır.

Bir başka önemli dinamik Fransız Devrimi'ni izleyen süreçte bu devrimin getirdiği özgürlük, eşitlik ve ulusal egemenlik gibi ilkelerini kapsayıp güvence altına alan anayasalar ve seçilmiş parlamentolara dayanan siyasal liberalizmdir. XIX. Yüzyıldan başlayarak Avrupa'ya hakim olan siyasal liberalizm çok geçmeden Osmanlı topraklarında yaşayan toplulukları da etkisi altına aldı. Milliyetçilik siyasal liberalizmin getirdiği olgulardan birisiydi ve imparatorluğu oluşturan diğer toplulukları etkilediği gibi Türklerle Arapları da kavradı.

Özellikle Araplar Mısır ya da direkt Avrupa başkentlerinden yayılan milliyetçilik, özgürlük gibi kavramlarla Anadolu'dan daha önce tanıştılar, belki bu yüzden Anadolu'daki insanların kendilerini dinsel referanslarla kimliklendirdikleri dönemde Torosların

güneyinden Aden'e kadar uzanan coğrafyadaki topluluklar kendilerini "Arap" olarak kimliklendiriyorlardı. Bu durum Avrupa merkezli siyasal düşüncelerin Osmanlı topraklarında ortaya çıkardığı olgulardan biriydi. Osmanlı merkezi yönetimleri bu gerçeğin farkına vararak hakimiyetleri altındaki Arap topluluklarına yönelik yeni siyasalar oluşturmak zorunda kaldılar.

2. DEĞİŞİMİN OSMANLI DEVLETİ VE BÖLGEYE ETKİSİ

XIX. yüzyıldan başlayarak, politik ve sosyal olarak, Müslüman siyasi yapılar ve toplumlar, artık istikrarlı ve kendine yeterli bir kalıtsal kültür sistemi içinde yaşama olanaklarını kaybederek, Müslüman olmayan Avrupalı güçlerin egemen olduğu bir dünyada yaşamak zorunda kaldılar.

Siyasal devrimle sanayi devrimi sonucunda Batı uluslarının eline geçen büyük güç, diğer ulusların Avrupalıların ve Amerikalıların etkinlikleri karşısında oluşturdukları geleneksel engelleri aşmalarını kolaylaştırdı. Ulaşım ve iletişim alanındaki hızlı gelişim mesafeleri ortadan kaldırdı. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında dünyada insanların yaşadığı bütün coğrafyalar, bütün dünyayı kuşatan Avrupa merkezli bir ticaret ağına girdiler. Entellektüel ve kültürel ilişkilerin yanı sıra, siyasal ve askeri ilişkiler de, karşılıklı iktisadi bağlar kadar kaçınılmaz oldu.² Bunun sonucunda Avrupa merkezli güçler kısa sayılabilecek sürede dünyanın pek çok bölgesine yayıldılar.

² William H. McNeill, Dünya Tarihi, Çev: Alaeddin Şenel, Ankara.1989, s.368.

1798'de Napolyon'un İngiltere'yle yaptığı savaşın bir gereği olarak Mısır'ı işgal etmesi bir dönüm noktası oldu. Avrupa merkezli bir gücün Osmanlı egemenliği altındaki Arap topraklarının bir bölümünü zorla ele geçirmesi ve ancak İngiltere ve Rusya'nın baskısı ile bölgeden geri çekilmesi bir dönemin bittiğini gösteriyordu. Artık Osmanlı İmparatorluğu hakim olduğu Arap coğrafyasının bütünlüğünü koruyacak güçte değildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal anlamda gücünü yitirmesinin bölgede yarattığı boşluğu, Avrupa odaklı güçler dolduracaklardır. Özellikle İngiltere ve Fransa arasındaki etkinlik mücadelesine yüzyılın sonunda Almanya'da katılacaktır. Almanya'nın 1880'lerden itibaren Mezopotamya ve Suriye-Filistin coğrafyasına yönelen iktisadi ve siyasi çıkar arayışları, birbiri ardına gelen Osmanlı iktidarlarından tasvip gördü. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde giderek artan nüfuzu ve bunun sonuçları bu bölgelerde yaşamsal çıkarları bulunan İngiltere'nin, bölgeye yönelik, daha aktif bir politika izlemesine neden olacaktır.³ Bundan sonra bölgedeki değişim İstanbul merkezli olmaktan çok İstanbul'un da eklenmiş olduğu Avrupa'daki siyasal dengelerden etkilenecektir.

Osmanlı Devleti ve egemenliği altındaki Arap topluluklar Avrupa'daki iktisadi değişimden de etkilendiler. Bu iktisadi değişimin ortaya çıkardığı iktisadi güce karşı bir denge unsuru oluşturmamışlardır.

³ Bernard Lewis, Ortadoğu, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul.1996, s.223.

Bunun sonucu olarak, Osmanlı Devleti ve hakimiyeti altındaki topluluklar, Avrupa'nın iktisadi ve siyasi gücü ile uzlaşmaya, ortak çıkarlar çerçevesinde, iş birliğine yönelmek zorunda kaldılar.

Avrupa'nın iktisadi dinamizmi, Suriye ve Filistin coğrafyasındaki üreticileri ve tüccarları olumsuz etkiledi. Avrupa'da ya da sömürgelerinde üretilen mamul mallar, Suriye, Filistin pazarlarına girerek yerli üretim ile rekabet etmeye başladı, bu rekabete karşı koyamayan yerli üretim güçleri büyük ölçüde tasfiye oldular

Avrupa ülkeleri ile artan ticaretin bir sonucu olarak, bölgenin büyük kentlerinde batılı tüccar ve toprak sahipleriyle, batı ile ticaret yapan yerel seçkinler arasında yeni bir çıkarlar ittifakı oluştu. Bu bir anlamda, bölgenin iktisadi açıdan Avrupa'ya bağlanması anlamına geliyordu, bundan sonra Suriye ve Filistin, batılı ülkelere hammadde arz eden ve mamul mal satın alma konumuna gelen, yarı sömürge niteliğinde bir bölge oldu.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde sadece İngiltere, Fransa ve Almanya'nın ülke dışındaki toplam yatırım tutarı, yüz yirmi beş ila yüz altmış milyar altın frank olarak kestiriliyordu, bu o sırada tüm dünyadaki dış yatırımların % 83'ne denk düşüyordu.⁴ Sadece İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altındaki Anadolu ve Arap coğrafyasına olan ihracatı 1848'de 3,5 milyon libreden, 1870'de 16 milyon libreye en yüksek düzeyine ulaşmıştı.⁵

⁴ Haluk Ülman, I: Dünya Savaşı'na Giden Yol, Ankara.1973, s.2.

⁵ Eric Hobsbawm, Sermaye Çağı, Çev: Bahadır Sina Şener, 1998. Ankara, s.64.

Bu devletler sömürge ya da yarı sömürge haline getirdikleri ülkeleri hem hammadde kaynağı hem de kendi üretimleri için pazar olarak kullanıyorlardı.

Avrupa'nın yayılmacı karakteri sadece iktisadi ve siyasi alanla sınırlı değildi. Siyasi ve iktisadi yayılmayı kültürel ve dinsel yayılma takip etti. Hatta çoğu yerde dinsel ve kültürel yayılmacılık, diğer ikisinden önce ortaya çıkıyordu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Avrupalı Katolik ve Protestan misyonerler, yerli halkı Hristiyanlaştırmak için Latin Amerika'nın, Afrika'nın, Orta ve Uzak Doğu'nun en ıssız bölgelerine kadar, etki alanlarını genişletmişlerdi. Suriye ve Filistin bölgesindeki misyoner faaliyetleri savaş öncesi dönemde oldukça yaygın ve işlevsel idi. Suriye, Lübnan ve Filistin'deki orta ve daha yüksek düzeydeki öğretim kurumlarının çoğu Avrupalı ve Amerikalı dinsel ya da kültürel misyonların elindeydi.

Savaş öncesinde Suriye-Filistin bölgesinde İngiliz, Fransız ve Rus misyoner faaliyetleri görülmektedir. Bunun en önemli nedeni bölgenin özellikle Hristiyanlık açısından önemli olması idi. Ancak arka planda kutsal sayılan değerlerden çok bölgeyi nüfuzları altına almaya çalışan Avrupalı devletlerin rekabeti görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya özellikle Filistin ve Güney Suriye'de yoğun bir kolonizasyon hareketine girişirken Alman Protestanları önemli işlevler

üstlenmişler ve bölgedeki Alman nüfuzunun yaygınlaşması için çaba sarf etmişlerdir.⁶

3. EKONOMİK ÇIKARLAR VE YENİ POLİTİK DENGELER

1880'lerde İngiltere, Hindistan yolundaki yabancı tehditlere karşı "Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü koruma" siyasasını terk etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalamayacağına inanarak kendi yaşamsal çıkarları açısından önemli yerleri bizzat işgal etmeyi tercih etti. 1878'de Kıbrıs'ın, 1882'de Mısır'ın işgali ve Basra Körfeziyle kıyılarını direkt kontrol altında tutma bu yeni siyasanın kanıtlarıydı. İngiltere'yi bir denge unsuru olarak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu çok geçmeden İngiltere'nin boşluğunu doldurdu. Almanya yeni destek devlet olarak İngiltere'den boşalan yeri doldurdu.

Almanya 1890'lardan beri Osmanlı İmparatorluğu ile ilgilenmekteydi. Alman iktisatçılarından *Friedrich Lizst*, Osmanlı hakimiyeti altındaki Balkanlar ve Ortadoğu'nun zenginliklerinin Alman tekniği sayesinde yakın gelecekte Almanya'ya büyük güç sağlayacak bir kaynak olduğunu vurgulayarak Almanya'nın ilgisini bu bölgeye yöneltmesini istiyordu.⁷ Lizst'in bu önerileri çok geçmeden eyleme de döktü. Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni müttefiki Almanya çok kısa sayılabilecek bir sürede imparatorluğun en önemli ticari ve siyasi partneri haline gelirken İngiltere ve

⁶ İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İstanbul.1998, s.182.

⁷ E. Jaeck Lek, Balkan Harbi'nden Sonra Şark'ta Almanya, İstanbul.1331 (1918), s.5.

Fransa'nın imparatorlukla olan ticari ve siyasi bağları zayıflamaya başladı.

Almanya'nın Bismarck'ın başbakanlıktan ayrılmasının ardından izlediği dış politika temelde İngiltere ile çelişmekteydi. Osmanlı ordularının eğitimi için Alman subaylarının görevlendirilmesi ardından bir Alman şirketine Berlin'den Bağdat'a, Basra'ya uzanacak demiryolu imtiyazının verilmesiyle birlikte Arap coğrafyası, iktisadi ve siyasi açıdan son derece önemli bir bölge haline geldi.

Almanya'nın bölgeye girerek Anadolu, Mezopotamya ve Arap Yarımadasını sömürgeleştirme girişimleri, İngiltere'nin Süveyş'ten geçen Hindistan imparatorluk yolunun Alman tehdidi altına girmesi ve nihayet petrolün gaz lambalarında kullanılan bir meta olmaktan çıkıp, XX. Yüzyılın temel enerji kaynağı olarak endüstride ve savaş gemileri için geliştirilen dizel motorlarda kullanımı ile birlikte, Osmanlı hakimiyetindeki Arap coğrafyası İngiltere, Almanya ve Fransa arasında yoğun bir rekabetin yaşandığı alan haline geldi.

1914 (Haziran) yılında İngiltere, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre; Almanya demiryolu projesini İngiltere için çok önemli bir bölge olan Basra'ya kadar indirmeyecekti. Buna karşılık İngiltere Basra ile Şattülarab arasındaki ulaşımın sağlanması için kurulacak bir şirketin sermayesinin büyük bir bölümünü karşılayacaktı. Bölgedeki petrol varlığı da bu antlaşmayla paylaştırılıyordu. Buna göre; Bağdat ve Musul illerindeki petrollerin aranması ve işletilmesi

ayrıcalığı, çıkacak petrolün üçte birer oranında İngiltere ile Almanya arasında paylaşımı geri kalan üçte birinin de satılması karar altına alınırken Basra ve İran'da petrol arama ve çıkarma ayrıcalığı İngiltere'de kalmıştı.⁸

Savaşın hemen öncesindeki bu gelişmeler Osmanlı egemenliğindeki Arap topraklarının üzerindeki Avrupa merkezli güçlerin bölgeyi nüfuzları altına almak için yaptıkları mücadeleyi açıkça göstermektedir. Bu mücadele bir antlaşma ile çözülememiş ve savaş kaçınılmaz biçimde bu bölgelere de yayılmıştır. Bölgeye hakim görünen Osmanlı İmparatorluğu kendi egemenlik alanı içindeki bu emperyalist çekişmeyi engelleyemediği gibi tercihini Almanya'dan yana kullanarak bu topraklardan tasfiye edilme sürecini de dolaylı olarak başlatmış oldu.

Osmanlı İmparatorluğu XX. Yüzyıla girilirken, Avrupa devletleri arasındaki rekabetten yararlanmanın yollarını arıyordu. Almanya'nın imparatorluk ile iyi ilişkiler kurmasına karşın, devlet ileri gelenlerinin önemli bir bölümü çok yönlü bir siyasa izlenmesinden yanaydılar. Bunun en önemli kanıtı, savaş öncesinde imparatorluğun, öncelikle İngiltere ve Fransa ile ittifak arayışına girmesidir. Fakat yakın görünen bir savaşta zayıf Osmanlı İmparatorluğu yerine daha güçlü Rus Çarlığı'nı yeğleyen İngiliz-Fransız bloğu, Osmanlı-Alman işbirliğine giden yollarıda açmış oldular. Gerçi bu işbirliği daha önce başlamış olmakla birlikte askeri bir bloklaşma niteliği kazanmamıştı.

⁸ Haluk Ülman, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol, Ankara.1973, s.148.

Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa gireceğinin belirginleşmesi üzerine, İtilaf Devletleri, savaş sonunda Osmanlı topraklarını paylaşmak için aralarında gizli antlaşmalar yapmaya başladılar. Bu antlaşmalar savaşın gidişatına, devletlerin çıkar ilişkilerine göre değişikliklere uğramışlardır. Denilebilir ki, Suriye-Filistin bölgesinin, XX. Yüzyılın ilk yarısındaki kaderi bu antlaşmalar ve çıkarlar çerçevesinde şekillenmiştir.

II. BÖLÜM

XX.YÜZYIL BAŞLARINDA SURİYE-FİLİSTİN BÖLGESİ'NİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında bölgedeki siyasi, sosyal ve iktisadi yapının bilinmesi yaşanan gelişmeleri anlamlandırmamız açısından oldukça önemlidir. Global düzeyde yaşanan siyasi ve iktisadi makro dönüşümler ve değişimlerin de bölgesel düzeydeki etkilerini ve bunların sonuçlarını bilerek bölgedeki olaylara daha sağlıklı bir yaklaşım içinde olmak mümkündür.

1.İDARİ YAPI

Osmanlı Devleti'nin egemenliğine 1517 yılında giren Suriye bölgesi, fethi izleyen yıllarda eyalet haline getirilmiştir. XVI. Yüzyılda dokuz sancağa ayrılan Suriye'nin, 1609 yılındaki çeşitli listelerde on ila on iki sancağa ayrıldığı gözlenmektedir. Zaman içerisinde siyasal veya iktisadi nedenlerden ötürü sancakların sayısında ve niteliğinde değişimler görülmüştür. XIX. Yüzyılın son çeyreğinde iktidara geçen II. Abdülhamit, bir tür Suriyeciliğin önünü kesmek için dini farklılıkları öne çıkarıp Suriye'nin idari bölümlerini yeniden düzenledi. Bu düzenleme sonunda 1888'de Beyrut ayrı bir vilayet, Kudüs ise Suriye'den ayrılarak bağımsız bir sancak oldu.

XX. Yüzyılın başlarında Osmanlı idaresi altındaki Suriye, merkezi Şam olan Suriye Vilayeti ile Halep, Beyrut vilayetlerine, imtiyazlı Cebel ül-Lübnan Sancağı ile bağımsız Kudüs ve Zor sancaklarına ayrılmıştı. Lübnan

hükümetçe atanan Hristiyan bir mutasarrıf tarafından idare ediliyor ve hükümete belli bir vergi vermeye devam ediyordu.¹

2. SOSYAL VE İKTİSADİ YAPI

2.1.SOSYAL YAPI

Suriye-Filistin bölgesi demografik açıdan farklılıklara sahiptir. Bu farklılık bölgede yaşayan insanların dinsel tercihlerinden doğmaktaydı. Bölgede etnik olarak Araplar her zaman en büyük çoğunluğu oluşturmuşlardı. Suriye ve Filistin'in Osmanlı egemenliği altına girmesinin ardından gelen güvenli ortam ve imparatorluğun genel refah düzeyinin bu bölgeleri etkilemesi ile bölgede nüfus artışı gözlenmiştir. Bölgede sık yaşanan veba salgınları yüzünden zaman zaman nüfusta azalmalar da görülmüştür.

Bölgedeki nüfus dağılımı insanların yaşam biçemlerine göre değişiklikler göstermiştir. Hristiyan Araplar genellikle kentlerde yaşar ve ticaretle uğraşırlarken, ticaret ile uğraşan ve Kudüs Sancağı içinde yaşayan Yahudiler de kentlerde yaşamaktaydılar. Çoğunluğu oluşturan Müslüman Araplar ise genellikle kırsal kesimde ve çöllerde (Bedeviler) yaşamlarını sürdürmekteydiler. Bölgenin kuzeyinde, Anadolu'nun güneydoğusunda aşiret yaşamını benimsemiş, Türkmen ve Kürt aşiretleri de idari olarak Suriye'ye bağlıydılar.

¹ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 1.Cilt, T.C. Gnkur.Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başk.Yay.,

1896-1897 dönemindeki umumi salnameye² göre Suriye'de yaşayan topluluklar genellikle köylerde, beldelerde ya da göçebe olarak yaşamaktaydılar. Nüfusun çoğunun Müslüman Araplardan oluştuğu göz önüne alındığında bu yerleşim düzeni geçerlilik kazanmaktadır. Nüfusun bölgelere göre dağılımının yanı sıra farklılığı da önemlidir.

Devletin bireye bakış açısında dinsel kimlik ön planda tutulduğundan nüfus kayıtlarında etnik köken ile ilgili sınırlı kayıtlar bulabilmekteyiz. Bu durum Müslüman olan fakat Arap olmayan topluluklar için geçerlidir. Suriye-Filistin'de Dürzi, Nusayri, İsmaili, Müdevali, Şii mezheplerine mensup toplulukların yanında; Rum Ortodoks, Rum Katolik Süryani Kadim, Protestan, Latin, Maruni, Katolik Süryani, Ortodoks Ermeni, Katolik Ermeni ve Musevi gibi farklı dinsel kimliklere mensup gruplar da yaşamaktaydı.

Suriye'nin 1901'deki nüfusu yaklaşık 3.230.000, tahrire dahil nüfus ise 1884'te 2.072.000, 1897'de 2.301.000 olarak belirtilmiştir.³ 1897'de yapılan tahrire göre Suriye-Filistin'deki nüfusun etnik dağılımı şu biçimdedir; 90.000 Türk, 44.000 Kürt, 140.000 Rum, 149.000 Ermeni, 107.000 Yahudi, 1.817.000 Müslüman Arap, 527.000 Hristiyan Arap olmak üzere toplam 3.001.000 kişidir.⁴ Bu rakamlar çeşitli kaynaklarda farklı olarak da verilmiştir. Bu farklılığın en önemli nedeni 1831'de başlayan (sadece erkek nüfus sayılmıştı) ve 1844, 1859/60, ve 1882/84

² 1896-1897 Senesi Salname-i Umumiyesi

³ Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara.1994, s12,13

⁴ a.g.e, s.16

yıllarında devam eden nüfus sayımlarının çeşitli nedenlerle sağlıklı olarak yapılamamasıdır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında bölgede demografik hareketlenmeler göze çarpmaktaydı. 1880'lerden beri Orta ve Doğu Avrupa'dan Filistin'e gelen Yahudi nüfusta artışlar görülmüş, 1914'te Filistin'deki Yahudi nüfusu, toplam nüfusun %12'sine ulaşmıştı.⁵ Savaş başlarken 100.000 kadar olan Yahudi nüfus, İngiliz Dışişleri Bakanı Baldwin'nin 2 Kasım 1917'de Filistin'de Yahudiler için bir yurt kurulacağını açıklaması üzerine, savaştan sonra dünyanın her yerinden, özellikle de Polonya, Rusya, Almanya'dan gelen Yahudi göçmenlerle nüfus artmaya devam etmiştir.⁶ Cemal Paşa'da hatıralarında Anadolu'da tehcir edilen Ermenilerden 150.000 kadarını Beyrut ve Suriye vilayetlerine yerleştirdiğini belirtir.⁷

Birinci Dünya Savaşı başında, Fırat havzasının bir kısmını da içine alan 215.000 kilometrekarelik Suriye'nin nüfusu, 3.000.000 civarında idi.⁸ Bazı kaynaklarda savaş eşiğinde Suriye nüfusu 1.500.000 altına düştüğü iddia edilmektedir.⁹ Fakat resmi kayıtlar ve yabancı gözlemcilerin¹⁰ eserleri bu iddiayı zayıflatmaktadır. Savaş esnasında nüfusun çoğunluğu Araplardan (Müslüman, Hristiyan) meydana gelmekteydi, Türkler, Yahudiler, Ermeniler azınlıkları oluşturmaktaydılar. Bu dönemde

⁵ Albert Hourani, Arap Halkları Tarihi, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul 1997, s.341

⁶ Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Ankara.1994, s.235-236

⁷ Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul.1977, s.441

⁸ General Fahri Belen, Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri, Ankara.1964, s.92

⁹ Ahmed Kudsi, Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri, Çev: Orhan Koçak, İstanbul 1975, s.37

¹⁰ Örneğin Larcher (Fransız Kurmay Binbaşı) sadece Hristiyan nüfusu 1.500.000 kabul etmekteydi

nüfusun coğrafi dağılımında kentlerin, kırsal kesime göre ağırlık kazanmaya başladığını görmekteyiz. Bu durum, savaş ortamının yaratmış olduğu güvensizlik ve iktisadi yaşamın kıyıllara kayması ile bir ölçüde açıklanabilir.

2.2. İKTİSADİ YAPI

Suriye tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olmuştur, bu önem Osmanlı egemenliğine girdikten sonrada artarak devam etmiştir. Haleb'in uluslararası ticaret sistemi içindeki konumu, Şam'ın Haccın örgütlendiği merkezlerden biri olması ve Basra'dan gelen ticaret yollarının burada kesişimi Suriye'yi iktisadi açıdan önemli kılan faktörlerdi.

XIX. Yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da yaşanan "Sanayi Devrimi"nin sonuçları kıta Avrupa'sının dışındaki bölgeleri de etkilemeye başladı. 1840'lı yıllarda buharlı gemiler ve demiryollarının devreye girmesi, üretim araçları ve üretim ilişkilerinin köklü değişimi sonunda ortaya çıkan üretim patlaması, uluslararası para piyasalarının, bankaların ve borsaların oluşumu, elde edilen karların üretime yönelik kullanılması sonunda büyük sanayi kuruluşlarının oluşması gibi gelişmeler Avrupa'yı yüzyılın en önemli siyasi ve iktisadi merkezi haline getirmişti. Sanayileşen Avrupa devletleri, ihtiyaç fazlası üretim için pazar, üretim içinde hammadde kaynağı aramaya yöneldiler. Bir yüzyıl içinde dünyada Avrupa'nın sömürgeleştirmedeği coğrafya kalmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'da, tıpkı dünyanın diğer

yerlerinde olduğu gibi, Avrupa'nın bu değişimine yeterli yanıt veremedi.

Osmanlı coğrafyası içinde yer alan Suriye'de bu büyük değişimden etkilenmiştir. 1830'lar ile 1860'lar arasında düzenli sefer yapan Avrupa orijinli buharlı gemi şirketleri Güney ve Doğu Akdeniz limanlarını Londra, Liverpool, Marsilya ve Trieste'ye bağladı. Böylece Avrupa malları (tekstil ürünleri, metal eşyalar) geniş ve gelişen bir pazara kavuştu. Sadece XIX. Yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin bölgeye yönelik ihracatı sekiz kat artış göstermişti. Bu dönemde Suriye çöllerindeki Bedevilerin Lancashire kumaşından yapılmış gömlek giydiklerini söylemek bu durum hakkında bir fikir verebilir.¹¹

Değişen toplumsal güçler ilişkisi, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında kentlerin hayatında başlayan değişimlerle kendisini gösterdi. Ekonomik faaliyet ve güç, iç bölgelerdeki (hinterland) büyük kentlerden sahildeki, özellikle Akdeniz kıyısındaki limanlara kaydı. Bu limanlar sadece malların gemilere taşındığı yerler değil, malların iç bölgelerden getirilerek toplandığı ve ithalatın yapıldığı, ithalat ve ihracat işlerinin ve büyük ölçekli tarımsal üretimin örgütlenip finanse edildiği başlıca mali ve ticari merkezler haline geldi. Güney Suriye'nin ana limanı olarak Sayda ve Akka'nın yerini Beyrut aldı. Avrupa ile ticaret artarken, Anadolu, Suriye ve İskenderiye arasındaki ticaret azaldı. Eskiden Arabistan'a Suriye'den kervanlarla gelen mallar, şimdi denizden Cidde limanı ile ulaşıyordu.

¹¹ Albert Hourani, a.g.e., s.318

Osmanlı kentlerindeki manüfaktürlerin dünya pazarları için önemini yitirdiği bu dönemde, Suriye'nin tekstil ürünleri imparatorluk içinde pazar bularak ayakta kalmaya çalışıyordu. I. Dünya Savaşı öncesinde Cebel ül-Lübnan, Suriye ve Halep'te ipekli mensucat ve bilhassa ham ipek üretimi yaygındı. 1909 yılında Suriye'de yapılan bir sayıma göre, 4500 ipekli dokuma el tezgahı bulunuyordu.¹² Faal bir ipek üreticisi olan Suriye, iç tüketim fazlasını Bağdat, Mısır ve Arabistan'a ihraç etmekteydi. Suriye bölgesinde yer alan Halep, Şam, Humus, Hama ve Lübnan'da, 1910-1913 yıllarında arasında; Halep'te; 2500, Humus ve Hama'da; 4000, Şam'da; 1000, Lübnan'da; 2000 olmak üzere, toplam 9500 el dokuma tezgahı bulunmaktaydı.¹³ 1913-1914 yılları itibarı ile Suriye ve Lübnan'ın toplam ipek üretim değeri, 16 milyon kuruş olarak tahmin ediliyordu.¹⁴ Görüldüğü gibi tekstil, Suriye'nin en önemli gelir kaynakları arasında geliyordu, genellikle evlerde yapılan el dokumacılığı, bir tür fason üretim işlevini görmekte, özellikle bu bölgede hane başına belirli bir gelir sağlamakta idi.

Bölgenin bir başka gelir kaynağı da dericilik ve saraçlık idi; 1913 yılında Suriye, Filistin ve Lübnan'daki dericilik ile ilgili işletmelerin toplam sayısı 1250, bu işletmelerde çalışanların sayısı ise 2700 idi. Bu işletmelerin yıllık hasılası ise 28 milyon kuruşa yakındı.¹⁵ Bölgenin diğer önemli geçim kaynağı ise

¹² E. Weakley, "Report upon the Conditions and Prospects of British Trade in Syria", London.1911, den alınan, Vedat Eldem, a.g.e, s.74

¹³ Vedat Eldem, a.g.e, s.87

¹⁴ a.g.e., s.73.

¹⁵ a.g.e, s.90

tarımdı. XX. Yüzyılın başlarında Suriye ve Filistin'de yaşayan köylüler ekim alanlarını genişletmeyi ve dış dünyada piyasası olan tahıl ve diğer ürünleri üretmeyi başardılar.¹⁶ 1914 yılı verilerine¹⁷ göre Suriye, Filistin, Cebel ül-Lübnan ve Kudüs'te yapılan tarımsal üretim sonucu elde edilen hasıla sırasıyla; Suriye'de, 1.540.000 kuruş, Cebel ül-Lübnan'da, 265.000 kuruş, Kudüs'te ise 248.000 kuruş idi. Özellikle Havran bölgesi önemli bir tahıl potansiyeline sahipti, bundan başka Kudüs çevresinde son derece ileri yöntemlerle üretim yapan Yahudi topluluklar bölgenin önemli üreticileri arasındaydılar.

Bu gelir kaynaklarına ek olarak, değirmencilik, tütün ve şarap üretimi de eklenebilir. 1913-1915 sanayi sayımına göre, üretim değeri olarak bütün sanayi grup ve yan grupların başında gelen değirmencilik, Suriye ve Filistin'de önemli bir yer tutmaktadır. 1900-1913 arasında 89'u buharlı, 1895'i diğer şekilde olmak üzere bölgede bulunan değirmenlerde 4.470 kişi çalışıyordu¹⁸ 1913 yılında Lübnan'da 20'si şahıslara ait, Şam ve Halep'te ise Reji şirketine bağlı tütün fabrikaları bulunmaktaydı ve yaklaşık 1000 kişi istihdam edilmekte idi. Elde edilen tahmini gelir ise 34.000.000 kuruşun üstündeydi.¹⁹ Şarap üretimi de Suriye'de gelişmiş durumdaydı, rakı üretiminin %10.6'sı da Suriye'de gerçekleşmekte idi.²⁰

Genelde Suriye bölgesi imparatorluğun diğer yerlerine göre iktisadi açıdan daha iyi durumda idi. Tanzimat'tan

¹⁶ Albert Hourani, a.g.e, s.345

¹⁷ Vedat Eldem, a.g.e, s.205

¹⁸ a.g.e, s.84

¹⁹ a.g.e, s.78

²⁰ a.g.e, s.82

sonra oluşturulan "Maliye Islah Komisyonları" tarafından imparatorluğun değişik kesimlerindeki gelir düzeylerini gösteren bir cetvelde Suriye, Beyrut ve Kudüs A kategorisinde Halep ise B kategorisinde gösterilmişlerdir.²¹

Yukarıda anlatıldığı üzere Suriye bölgesi önemli bir ticaret hacmine sahipti. Tarım, sanayi ve ticaretten elde edilen toplam değer bu bölgeyi imparatorluk içerisinde önemli bir yere oturtmuştu. Suriye'nin 1914 yılında ticaretten elde ettiği toplam gelir 251 milyon kuruş civarındadır, bu rakama Cebel ül-Lübnan (53 milyon kuruş) dahil değildir. 1913 yılında ise toplam ticaret geliri 302 milyon kuruştur.²² Dış ticari ilişkiler açısından da Suriye bölgesi diğer yerlere göre daha olumlu rakamlara sahipti. 1913-1914 yıllarında Suriye eksi 7 milyon kuruş, Lübnan artı 106 milyon kuruş, Kudüs artı 83 milyon kuruş düzeyinde dış ticaret açığı ya da fazlası ile karşı karşıya idiler. Bu rakamlarında gösterdiği gibi Suriye dış ticaret dengesinde imparatorluğun diğer bölgelerine göre çok daha olumlu bir konumdaydı ve belirli düzeyde rekabet edebilme gücüne sahipti.

XX. Yüzyılın başlarında Suriye'deki sanayi kuruluşları hakkında eski Fransız Yüksek Komiserliği'nin 1937 anketi sayesinde savaş öncesi durumla ilgili verilere sahibiz, bu ankete göre bölgedeki sanayi kuruluşlarında 13845 kişinin istihdam edildiğini ve bu kuruluşların toplam 264 milyon kuruşluk üretim değeri elde ettiğini görüyoruz.²³

²¹ Vedat Eldem, a.g.e, s.8.(A yüksek, B orta, C düşük)

²² a.g.e., s.215.

²³ a.g.e., s.208.

Suriye-Filistin bölgesindeki iktisadi etkinliklerde Hristiyan Araplar ve Yahudiler başı çekmekteydiler. Müslüman Araplar ise daha çok tarım, hayvancılık ve devlet memurluğu gibi alanlarda görünüyordular. Bu durum özellikle kıyıda uzak iç bölgelerde yaygındı. 1909 yılına ait Alman raporlarında Filistin ve komşu sancaklarda ticaretin dörtte üçünün Yahudi nüfusun elinde olduğu belirtilmektedir.²⁴ Türkler ise, daha sonra Mustafa Kemal'in belirttiği gibi, bölgedeki yabancı sermayeye bekçilik yapmaktaydılar.

I. Dünya Savaşı yıllarında Suriye iktisadi açıdan zor bir döneme girmiştir. Savaş sırasında imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Suriye'de de her ürün, mal ve hizmetin kağıt para ve altın cinsinden değeri artmıştır. Savaş sırasında Suriye genel valisi olan Cemal Paşa yayınladığı genelgelerle fiyatların yükselişini önlemek istemiş,²⁵ fakat fiyatlar genel seviyesini korumaya devam etmiştir. Savaşa giren devletin, giderlerini karşılamak amacıyla kağıt para bastırması yeni olumsuzlukları beraberinde getirmişti. Bu dönemde devletin ticaret yapabildiği ülkeler, deniz ablukasının engelleyemediği, Bulgaristan ve İran'dır. Söz konusu ülkelerle yapılan ticaretin hacmi düşüktür. Ekim 1915'te Sırbistan'ın yenilmesiyle açılan Berlin-İstanbul hattı, devletin mali açıdan nefes almasını sağlamıştır.

²⁴ İlber Ortaylı, a.g.e., s.184-185.

²⁵ Ali Fuad Erden, I. Dünya Harbinde Suriye Hatıraları, İstanbul, 1954, s. 242.

Almanya'dan parası ilerde ödenmek kaydı ile silah, cephane, savaş araç ve gereçleri ile kömür alınıyor buna karşılık Almanya ve Avusturya'ya tütün, yiyecek, yün, yapağı gibi ürünler nakit para karşılığında satılıyordu. Bu yüzden Osmanlı kağıt parası Alman kağıt parasına göre yüzde ellilere varan bir üstünlüğe ulaşmıştı. Bu süreçte İsviçre Frangı ile yakın değerler içeren Osmanlı kağıdının Suriye'de 20 altın kuruş etmesi, Cemal Paşa'da Türk olmayan sarraf ve tecimlerin devlete karşı komplo yarattıkları izlenimini vermiş, bunun üzerine Paşa 11 Nisan 1917'de 4. Ordu bölgesindeki vilayetlere (Adana, Halep, Suriye, Beyrut) ve bağımsız mutasarrıflıklara (Kudüs; Lübnan) bir genelge gönderip altın ile kağıt para arasındaki farkın ortadan kaldırılmasını istemiştir.²⁶ Bu genelgeden istenilen sonuçlar elde edilemeyince Cemal Paşa sürgün yöntemini işleterek kağıt para ile altını eşitlemeye çalışmışsa da Paşa'nın yetersiz ekonomik bilgisi Suriye'deki birçok sarrafın, tüccarın, esnafın değişik yerlere sürülmesinden başka bir sonuç getirmemiştir. Sürülen bu kişiler yüzünden bölgedeki iktisadi yaşamın olumsuz etkilendiği tahmin edilebilir.

I. Dünya Savaşı başlarında Suriye, özellikle 1914 yılında koşulların olumlu olması sayesinde verimli bir tarımsal üretim yılı geçirdi. Ancak İtilaf devletlerinin Doğu Akdeniz'i abluka altına alması üzerine, hububat gereksinimini ithalat yolu ile karşılayan Filistin ve Cebel ül-Lübnan gibi yerlerde olumsuzluklar ortaya çıktı. Merkezi yönetim, bu bölgelerin ihtiyacının karşılanması için Suriye'nin kaynaklarını devreye sokmuştur. Suriye

²⁶ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, III. Cilt III. Kısım, Ankara, 1991, s. 358.

bölgesinde yer alan Hama, Humus, Havran gibi merkezlerden sağlanan hububatla abluka aşılmaya çalışıldı. Bu önlemler uzun vadeli çözümler getiremediği gibi Suriye'de, özellikle Şam'da ekmek fiyatlarında yükselişler görüldü.

1915 yılında Suriye'de yaşanan pahalılık üzerine hububatın Suriye dışına satışı, Vilayet İdare Meclisi tarafından yasaklandı. Buna rağmen fahiş fiyatlarla hububat ihracatı devam etmiştir. Aynı yıl yaşanan çekirge istilası sonucunda, yıllık buğday üretimi 557 bin tondan, 250 bin tona kadar düşmüştür. 1916 yılının iklim koşulları ve savaşın yıkıcı etkileri de üretimdeki düşüşün devam etmesini sağlamış, elde edilen hububatın da önemli bölümü, üreticinin kağıt paraya karşı gösterdiği güvensizlik nedeniyle Suriye dışına gönderilmiştir.

Savaş sırasında bir yandan abluka diğer yandan doğal olumsuzluklar Suriye'de açlık tehlikesini ortaya çıkarmıştı. Dönemle ilgili gözlemlerini aktaranlar, sürekli olarak yiyecek ve yakıt sıkıntısından bahsederler.²⁷ Bu sıkıntı hem sivil halk için hem de büyük ölçüde ordu için geçerliydi. (Savaşın önemlice bir bölümünde Şam-Medine demir yolunun bölgedeki ağaçlar kesilerek, işler durumda tutulduğunu söylemek, bu sıkıntıların anlaşılmasını kolaylaştırır)

Bölgenin en önemli tahıl kaynağı Havran ve Cebel üd-Dürüz idi. Devlet altın karşılığında buralardan tahıl alır ve bölgenin iâşesi böylece sağlanırdı. Ancak savaşın ilerleyen dönemlerinde giderek zayıflayan iktisadi durum

²⁷ Bkz. Ali Fuad Erder, "Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları",

kağıt para basmayı gerektirince, tahıl karşılığı altın isteyen Dürziler İngilizlere yöneldiler. 1918'de Havran ve Cebel üd Dürüz'ün hububatı Şeria Irmağı ile Lut Denizi'nin doğusundan Akabe'ye gitmiş, orada altın, şeker veya pamuklu mamuller karşılığında satılmıştır.²⁸

Savaşın ortaya çıkardığı bu yeni durumdan Suriye iktisadi yaşamı son derece olumsuz etkilenmiştir. Ticaret neredeyse durma noktasına gelmiş, halkın ekonomik durumu kötüleştikçe İngilizlere ve Hicazlılara duyulan sempati giderek artmıştır. Cemal Paşa ve Şam valisi Tahsin Bey'in bölgeden ayrılmaları ile birlikte iktisadi yaşamı düzenleyen kurum ve kurallar tamamen işlemez duruma gelmiştir.

3. SİYASAL YAPI

Suriye'nin siyasal değişim süreci, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nu etkileyen bütün siyasal değişimler Suriye'yi de değişik düzeylerde etkilemiştir. Özellikle XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda dünyayı etkilemeye başlayan Avrupa'daki siyasal ve iktisadi değişim, Osmanlı coğrafyasını dolayısıyla da Suriye'yi de etkilemiş, hatta buralardaki siyasal değişimi dolaylı ya da direkt olarak yönlendirmiştir.

Avrupa devletlerinin siyasal ve iktisadi amaçları, Arap coğrafyasında yeni dinamiklerin oluşmasında ve

²⁸ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s.362.

harekete geçmesinde, Osmanlı merkezi yönetiminden çok daha etkili olmuştur. Milliyetçilik, özgürlük, mülkiyet, sömürgecilik, neo-emperyalizm gibi Avrupa orijinli kavramlar, Arap coğrafyasındaki siyasal değişim sürecinin köşe taşlarıydılar. Özellikle milliyetçilik ve iktisadi rekabet bu toprakların geleceğini şekillendirecekti.

XIX. Yüzyılın son çeyreğinde imparatorlukta yaşanan demokratikleşme ve özgürlük havası Arap coğrafyasını da etkilemeye başlamıştı. Suriye'de çeşitli muhalif hareketler görülmekle birlikte bu hareketlerin geniş halk yığınlarına etkisi sınırlıydı. Söz konusu muhalif hareketlerin oluşum nedenleri arasında, Arapların ordu içindeki hiyerarşide yeterince yer bulamaması, Suriye'ye vali olarak atanan yöneticilerin davranışları ve Osmanlı-Rus savaşının imparatorluğun sonunu getireceği endişesi ile Suriye'deki siyasal ve iktisadi elit katmanların bağımsızlık arayışları bulunmaktaydı.²⁹

Rus savaşının imparatorlukta yarattığı bu bunalımlı dönemde, Suriye'de görülen muhalif, özerklik yanlısı, ayrılıkçı hareketler, Arap siyasal hareketinin gelişiminde Suriye'nin odak noktası olması sonucunu doğurdu. Bu hareketler ideolojik hareketlere dönüşemedi ve halktan da fazla destek bulamadı. Suriye'nin daha çok Batı etkisine açık kıyı kesimlerinde sınırlı destek bulan bu muhalif hareketler, Suriye dışına siyasi bir huzursuzluk da taşımadı. Hristiyan katmanlar arasında daha etkin olan bu hareketler Müslüman kimlikli katmanlarda fazla destek bulamamıştır.

²⁹ Hasan Kayalı, a.g.e., s.37.

Sultan Abdülhamit yönetiminin ilk yıllarında Suriye'de belirgin bir muhalefet hareketi görülmüştür. Gizli ya da açıkça ayrılıkçı amaç güden örgütlenmeler dikkat çekmekteydi. Bu örgütlenmelerden biri hem Hristiyanları hem de Müslümanları, hükümet ve Türk karşıtı, edebi-kültürel Arap kimliğini ön planda tutan bir program çerçevesinde toplamayı amaçlayan bir cemiyet; diğeri ise ulema, toprak sahibi, tüccar gibi sosyal katmanlara mensup, sivrilmiş aileleri temsil eden bir Müslüman eşraf örgütü idi. Sultan Abdülhamit iktidarını pekiştirdikten sonra Müslüman Arap ileri gelenleri ile uzlaşmış ve Müslüman Arap eşrafın önemli bir kısmının desteğini alarak ayrılıkçı hareketleri bir dereceye kadar önleyebilmişti.

Sultan Abdülhamit'in istibdat yönetimi sırasında yönetime muhalif pek çok öğrenci, subay ve memur, özellikle Hicaz, Bağdat, Suriye ve Trablusgarp gibi yerlere, sürgün edildiler. Bu sürgünler gittikleri yerlerde dönemin etkin grubu Jön Türklerin reformist düşüncelerini yaymaya ve taraftar toplamaya başladılar. 1897'de Suriye, yukarıda anlatılan süreç sayesinde, İttihat ve Terakki'nin başlıca merkezi haline gelmiş, hatta burada rejim karşıtı bir ayaklanma başlatılması düşünülmüşse de hükümet durumu fark ederek İttihat ve Terakki üyelerini tutuklamıştır.

Özellikle genç nesil Araplar, Jön Türk ideallerinin ve anayasal rejimin yeniden kurumsallaşması isteyen hareketin destekçisiydiler. Bu bağlamda reformist Arap siyasal örgütlerinin çoğu, II. Meşrutiyetin ilk dönemlerini izleyen

sürece kadar temelde Suriye'nin Osmanlı İmparatorluğu içindeki birliğini desteklediler.

II. Meşrutiyetin ilan edilmesi Suriye-Filistin bölgesinde farklı tepkilerle karşılandı. Geleneksel değerleri yaşam biçimi olarak benimseyen muhafazakar, geleneksel yapılar merkezdeki yeni oluşumlara kuşku ile yaklaştılar. Eski rejim ile uzlaşma halinde bulunan bu gruplar, yeni rejimin kendileri için olumsuzluklar getirmesinden endişe etmekteydiler. Batı siyasal ve toplumsal düşüncesine çok daha yakın olan Suriye'nin kıyı kesimlerinde ise yeni rejim iç bölgelere oranla çok daha coşkulu karşılandı. Buralarda yaşayan topluluklar II. Meşrutiyet'in daha fazla özgürlük ve eşitlik getireceğini umut ediyorlardı. Filistin'de de durum farklı değildi, halkın önemli bir bölümü II. Meşrutiyeti coşku ile karşılamıştı.

II. Meşrutiyet ile birlikte hissedilen İttihat ve Terakki'nin gölge yönetimi imparatorluğun Arap topraklarında da etkisini göstermeye başladı. Suriye'de Meşrutiyet öncesi yönetim ile çıkar birliği bulunan yerel elitler ve yöneticiler, ilk anda İttihat ve Terakki yönetimi ile uzlaşamadılar. Süreç içinde İttihat ve Terakki ile yerel elitler arasında siyasal mücadele devam ettiyse de sonunda bu rekabet, ikinci grubun lehine sonuçlanmıştır. Siyasi zorunluluklar, İttihat ve Terakki'yi yerel elitin çıkarları ile uzlaşmaya zorladı, bunun sonucunda Suriye'deki yerel seçkinlerin pek çok temsilcisi meclise girmeyi başarmıştır.

1913 yılının sonlarında İttihatçı iktidar İslamcılık ideolojisini yeniden ihya etmeye başladı. Osmanlı halifeliği altında İslam imparatorluğunun devamından yana olan Araplar bu ideolojinin sadık taraftarı olarak görünüyordlardı. 1908'de benimsenmeye çalışılan laik Osmanlıcı ideoloji, çeşitli cemaatlerin ve sosyal katmanların İstanbul'a sadakatini sağlamakta yetersiz kalmıştı. Bunun kanıtı sürekli küçülen sınırlardı. Bunun yanında Osmanlı hükümetlerinin uyguladıkları politikalarda, imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Suriye'de de etnik ve dinsel grupların beklentilerini karşılamakta yetersiz kalıyordu.

Suriye'de, I. Dünya Savaşı öncesinde kısmi bir durgunluk vardı, bunun nedeni, İttihatçıların her türlü muhalefeti önemli ölçüde pasifize etmiş olmalarıydı. İttihatçılar 1908'i izleyen süreçte, Suriye'de ivme kazanan sosyo-politik hareketleri belirli ölçülere indirgemeyi başardılar. Bu başarıyı önemli ölçüde, milliyetçiliğe karşı dini sembolleri kullanmalarına borçluydular. Öte yandan bu dönemde Fransa, Beyrut başta olmak üzere bütün Suriye'de misyonerlik faaliyetlerine ağırlık verirken, İngiltere, dikkatini, Alman tehlikesinden dolayı Basra Körfezi'ne çevirmişti.

1914 seçimlerinden sonra iktidarını sağlamlaştıran İttihat ve Terakki'nin politikaları sayesinde Suriye'deki Araplar arasındaki muhalefet ya çözülmüş ve rafa kalkmış ya da yer altına veya Suriye dışına kaymıştı. Suriye içindeki Müslüman Araplar arasında bir Arap halifeliği hükümeti peşinde olanlar da bulunmaktaydı, Hristiyanlar ise,

Müslümanlardan daha fazla ölçüde Türk düşmanı olmalarına rağmen, Osmanlı yönetiminin kendilerine tanıdığı ayrıcalıklar nedeniyle merkezi yönetimin devamından yanaydılar. Çünkü, Osmanlı yönetiminin son bulması, Müslüman Arapların baskısı ve yabancı bir idarenin (bununla birlikte gelecek güçlü kapitalin) iktisadi tutumunun kendi kazanç kaynaklarını ele geçirme tehlikesi söz konusuydu. ".....Maruni Patriği de bilir ki, eğer Fransızlar gelecek olursa haksız imtiyazlar elinden alınacaktır. Patriğin arzusu Fransız himayesinde, fakat Osmanlı idaresinde yaşamaktır" şeklinde bir söylem bu duruma en iyi örnektir.³⁰

1914'te Suriye'nin toplumsal yaşamı farklılaşmaya devam etmekteydi. Hükümetlerinin güçlerini ve nüfuzlarını arkasına alan Avrupalı ticari ve mali gruplar, bu gruplarla birlikte oluşan Avrupalı yerleşik topluluklar, bunların yanında; çıkarları bir ölçüde yabancı toplulukların çıkarları ile bütünleşmiş olan, fakat bazı koşullarda onlarla rekabet de edebilen yerli tüccar ve büyük toprak sahipleri, Suriye'nin savaş öncesi manzarasını oluşturuyordu. İktidara ulaşma olanakları sınırlı, idari, hukuksal ve ekonomik değişimin sağladığı yararlardan büyük ölçüde dışlanmış, kentsel ve kırsal halk yığınları bu manzarayı tamamlıyordu.

Devletin, savaş yakınlaştıkça Almanya ile birleşen kaderi, içinde Suriye ve Filistin'in de bulunduğu Arap coğrafyasını, Almanya'nın emperyalist istemlerine açık hale getirmeye başladı. İmparatorluk, 1914 Kasımına değin

³⁰ Falih Rıfki Atay, Zeytindağı, İstanbul. 1998. S. 41.

savaşa girmediyse de, Ağustos'ta Almanya ile gizli bir antlaşma imzalamıştı. Bu karar İttihat ve Terakki'nin içinde yer alan liderler tarafından alınmıştı. Bu durum siyasi gücün İttihat ve Terakki içinde dar bir çevrenin elinde tekelleşmesini işaret ediyordu.

Savaş başladıktan sonra İttihat ve Terakki'nin egemenliğinde olan kabine, mecliste tartışılması gereken yasama kararlarının yerine, İttihat ve Terakki'nin Merkez Komitesi'nin kararlarını onaylıyordu. Bu durum aynı zamanda meclisteki Arapların nüfuz alanlarının daralması anlamına da geliyordu. İmparatorluk savaşa girdiğinde, Enver Paşa'nın istemiyle, Cemal Paşa'nın (Bahriye Nazırı) Suriye'den sorumlu IV. Ordu Komutanlığı'na atanması da, Arap mebusların iradesi dışında, Enver Paşa'nın kişisel tasarrufu ile gerçekleşmişti.

Cemal Paşa'nın IV. Ordu Komutanlığı'na getirilmesi ile birlikte Suriye'de yeni bir dönem başlamış oldu. Bu sırada Suriye'de durum son derece karışıktır ve Arap ihtilalcileri de faaliyet içindedirler.³¹ "Kendisi çok çalışkan, kesin karar sahibi, son derece azimli, şiddet ve zulümle ortalığı yıldıran, sonsuz ihtiraslara sahip, yandaş ve adam kazanmak için devlet hesabına çok cömert, çalım ve cakayı pek seven belki de kısmen olsun bulunduğu bölgede itibarını arttırır diye, etrafına bir sürü dalkavuk ve kasidedi toplayan bir kimseydi"³² şeklinde kişisel analizi yapılan Cemal Paşa izlediği politikalar ve eylemleri ile savaşın sonuna değin Suriye'ye damgasını vurmuştur.

³¹ Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul.1977, s.183.

³² Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s.182-183.

Özellikle Cemal Paşa'nın gelişi ile savaşın ilk dönemlerinde Suriye oldukça sakin bir süreç geçirmiştir. Ancak ilerleyen dönemde ortaya çıkan İngiliz-Fransız ablukası, devlet memurlarının yerel vurguncular ile işbirliği yaparak bölge halkını bezdirmesi gibi nedenlere Arap milliyetçilerinin faaliyetleri de eklenince, Suriye merkezi yönetime karşı hareketlenmelerin yoğunlaştığı bir bölge haline geldi. Cemal Paşa huzursuzlukları ve milliyetçilerin faaliyetlerini pasifize etmek için militarist yöntemler kullandı. Cemal Paşa'nın sert tedbirlerinin de bölge halkının merkezi yönetimden uzaklaşmasına neden olduğu da iddia edilir. Bu iddia, belirli oranda doğru olmakla birlikte Suriye'nin imparatorluktan kopuşunu tek başına açıklamaya yeterli değildir. Yukarıda anılan diğer nedenlerde bu oluşuma önemli ölçüde yardımcı olmuşlardır.

Suriye'de düzeni sağlamak için, tehcir ve tedhiş, Cemal Paşa'nın kullandığı yöntemlerden bazıları idi. 1916'da Arap ayrılıkçısı (milliyetçisi) oldukları gerekçesi ile Aliye Divan-ı Harb-i Örfisi'nde yargılanan 20 kişiden üç ya da dördü ölüme mahkum edilmişken, Cemal Paşa'nın kişisel iradesi ile hepsi idam edilir.³³ Asılanlar arasında Abdülhamit Zöhravi gibi ayandan, Şefik el-Müeyyed gibi mebus, Abdülgani Ariysi gibi gazeteci ve Refik Rızık Sellüm gibi şair olanlar da vardı. Asılanlardan bazılarının masum olduğu bizzat Türk kaynakları tarafından ifade edilir.³⁴ Bunların yanı sıra idam edilenlerin

³³ Ali Fuad Erden, a.g.e., s.261.

³⁴ Bu konuda, Falih Rıfki Atay, Ali Fuad Erden gibi, bizzat idamların hazırlanmasını gözlemlemiş, yazarların eserlerine bakılabilir.

ailelerinden bazıları ile merkezi yönetime karşı oldukları düşünülen kişiler başta Anadolu olmak üzere çeşitli yerlere sürüldüler. Özellikle Anadolu'ya sürülen Suriyelilerin içinde iktisadi anlamda etkin kişilerin bulunması, savaş sırasında Suriye'nin sosyo-ekonomik yaşamında olumsuz etkiler yarattı.³⁵

1918 yılı ortalarında abluka nedeni ile Suriye'nin birçok yerinde açlık ve kıtlık hüküm sürerken, memnuniyetsizliği giderek artan halk ise İngilizlere ve devlete karşı ayaklanmış olan Hicazlılara sempati ile bakmaya başlıyordu. Liman Von Sanders 1918 Suriyesi'ni betimlerken, halkın üzerinde güvenilir etkili ve düzenli bir idarenin olmadığını, memurların çoğu ile jandarmanın görevlerini kötüye kullandıklarını, hangi etnik unsurdan olursa olsun toplumun en alt katmanlarını oluşturan kitlelerin, keyfi bir idareye tabi olduğunu, ahalinin haklarından yoksun bırakıldığını, hakimlerin çoğunun Arapça bilmemesinden doğan güçlükleri anlatır.³⁶ Sanders'in gözlemlerinin benzerlerini Türk kaynakları da ifade etmişlerdir. Cemal Paşa'nın tehcir ve tedhiş politikaları, Suriye'deki ayrılıkçılığı tamamen silemediyse de, İngilizler ve Şerif Hüseyin'in birlikleri bölgeye girene kadar bir isyan çıkmadı. Bu durum söz konusu politikaların kısa vadede başarı kazandığının kanıtı sayılabilir.

Filistin'de ise hızlı bir demografik hareketlilik söz konusudur. Daha 1897'de kurulan Siyonist Örgüt, Filistin'de bir "Yahudi Yurdu" kurmak için Osmanlı Devleti

³⁵ Hasan Kayalı, a.g.e., s.219.

³⁶ Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Çev: M. Şevki Yazma, İstanbul. 1968., s.265-266

nezdinde girişimlerde bulunmuş fakat başarılı olamamıştı. 1897'den sonra Filistin'e önemli bir Yahudi göçü başlamış, 1897'de 50.000 olan Yahudi nüfusu 1914'te 85.000'e kadar ulaşmıştı. I. Dünya Savaşı sırasında gerek Yahudi topluluklarının baskısı gerekse savaşın oluşturduğu yeni koşullar sayesinde Yahudiler amaçlarına ulaşmayı başardılar. 1917 yılının Kasım ayında İngiliz dış işleri bakanının adı ile anılan, Balfour Bildirisi ile İngiltere, Yahudilere öteki toplulukların hakları saklı kalmak koşulu ile savaştan sonra Filistin'de "ulusal bir Yahudi Yurdu" kurulmasını kabul etti.

Bu alt bölümde anlatılan ve başlangıcı I. Dünya Savaşı'nın da öncesine giden siyasal gelişmeler arasında en önemli olgu Arap Milliyetçiliğidir. Arap Milliyetçiliği, II. Meşrutiyet öncesi dönemden başlayarak Osmanlı merkezi yönetiminin, hakimiyeti altındaki Arap topraklarına yönelik izlediği siyasaların biçimlenmesinde hesaba katılan faktörlerin başında gelmekteydi. Bundan dolayı Sultan Abdülhamit ve izleyen dönemdeki İttihat ve Terakki iktidarlari ile Arap coğrafyasının yerel unsurlari arasındaki ilişkilerde hep merkezde oldu.

Arap Ayaklanmasının çıkışında da dolaylı etkileri olan Arap Milliyetçiliğini, incelediğimiz dönemde ortaya çıkan gelişmelerin temel dinamiklerinden biri olduğu için bir süreç içinde ele almaya karar verdik.

3.1. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışını sağlayan nedenler ve hangi coğrafyada çıktığı konusunda detayda bazı farklılıklar görülse de genelde bir fikir birliğinden söz etmek mümkündür.

Arap milliyetçiliğine yol açan etmenleri ; Avrupa devletlerinin Araplara yönelik politikalara ağırlık vermesi, Osmanlı yönetiminin bozulmasının olumsuz etkileri, Arap fikri uyanışı ve Türk milliyetçiliğinin doğuşunun etkisi, başlıklı maddeler halinde toplamak mümkündür.³⁷

XIX. Yüzyıla gelindiğinde Avrupalı devletlerin, Osmanlı egemenliği altında bulunan Arap topraklarına karşı ilgileri bir hayli artmıştı. Temelde iktisadi çıkarların ve amaçların şekillendirdiği militarist hareketlenme , söz konusu toprakların bir yüzyıl içerisinde, önemli ölçüde Batılıların eline geçmesine neden oldu.

1798'de Napolyon'un İngiltere ile yaptığı savaşın bir gereği olarak Mısır'ı işgal etmesi Batının fiilen Arap coğrafyasına girişini sembolize ediyordu. XIX. Yüzyılın sonuna kadar Kuzey Afrika kıyıları Fransa ve İngiltere tarafından egemenlik altına alınmıştı. Tunus 1881 , Cezayir

³⁷ Ömer Kürkçüoğlu, Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), Ankara, 1982 , s.9.

1847'den beri Fransız, Mısır ise 1882'den itibaren İngiliz egemenliği altına girmiştir.

Batının Arap coğrafyasını etkilemesi ile birlikte, Arap dünyası XIX. Yüzyılın başından itibaren gerek yukarıda kısaca anılan militarist hareketler sonucu gerekse misyonerler, Batı okulları ve yeni dünyaya (Amerika) göçler³⁸ gibi nedenler sonucunda milliyetçilik ve demokrasi kavramlarıyla tanıştı.

XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa orjinli düşünce ve yöntemlerin benimsenebileceğini gösteren yeni bir düşünce biçimi oluştu. Bu düşünce biçimini geliştirenler reformist hükümetlerin ya da yabancı misyonerlerin kurdukları okullardan mezun oldular. Özellikle basın yolu ile görüşlerini yayma olanağı buldular. Buna göre hakim olan yeni düşünce ; İslam hukukunun reformize edilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'na sadakat için yeni bir temelin, eşit yurttaşlık temelinin yaratılması ve yüzyılın sonunda milliyetçilik idi.³⁹ Bir ölçüde, imparatorluğun merkezine egemen olan reformist ve modernleştirmeci düşünce Arap coğrafyasında neş'et edecek Arap milliyetçiliğinin doğmasında ve gelişmesinde olumlu bir ortam yaratmıştı.

Arap milliyetçiliği ilk kez Şam'da ortaya çıkmıştır. İlk başlarda, Şam'daki eğitim görmüş bazı Müslüman Araplar ile birkaç Suriyeli ve Lübnanlı (Hristiyan Arap) yazar arasında yayılan duygularla oluşan bir hareketti.⁴⁰

³⁸ Philip K. Hitti, The Arabs A Short History, Londra, 1968, s.202.

³⁹ Albert Hourani, Arap Halkları Tarihi, İstanbul, 1997, s.313-314.

⁴⁰ Albert Hourani, a.g.e., s.364.

Özellikle Katolikliğin, Fransız edebiyatının, Amerikan eğitiminin ve zengin ticaret burjuvazisinin gelişmesi ile Hristiyanlar arasında Müslümanlara göre, daha önce başlayan bir uyanış, söz konusu olmuştur.⁴¹ Özellikle Hristiyan Araplar arasında yayılma olanağı bulan Arap milliyetçiliği; ilk anda entelektüel bir hareket niteliğinde görünse de Suriyeli aydınlar, bilhassa Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nde öğrenim görmüş Hristiyanların arasında yayılma olanağı buldu, öte yandan Mısır'da da milliyetçi düşünceler giderek yaygınlaşmaktaydı.

Arap milliyetçiliği, Arap Yarımadası'ndan Anadolu'nun güneyine kadar uzanan bölgede, Mısır, Tunus ve Cezayir'dekinden çok daha farklı nitelikler göstermiştir. Bu ülkelerin üçü de Avrupa egemenliğinin özgül sorunları ile yüz yüzdiler ve sınırları belirlenmiş bir coğrafyada, bir ülke çerçevesinde, bu sorunlarla ilgileniyorlardı. Oysa Suriye-Filistin gibi Osmanlı egemenliği altında bulunan Arap topraklarında ne belirlenmiş sınırlar, ne de Avrupa egemenliğinin özgül sorunları ile yüz yüze gelme olgusu vardı.⁴² Bu yüzden Suriye-Filistin ve Arap Yarımadası'nı içine alan coğrafyada milliyetçilik düşüncesi, aşiretsel ve dinsel özellikleri önemli ölçüde içinde barındırmıştı.

Arap milliyetçiliğinin erken dönemlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma düşüncesi henüz yoktu. Uyanış ağırlıklı olarak dil ve edebiyat alanlarında başlamıştır.

⁴¹ Niyazi Berkes, *Arap Dünyası'nda , İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm*, İstanbul, 1969, s. 33.

⁴² Albert Hourani, a.g.e., s. 364.

Bu dönemde , Suriye, Mısır ve Lübnan'daki entellektüel hareketlerin etkisi ile Arap edebiyatına , İslam tarihine yönelik araştırmaların arttığı görülmektedir.

Bu süreçte, Arap milliyetçiliği, imparatorluk içindeki Arap bölgelerinin yaşam düzeyinin yükseltilmesi ve yönetime daha fazla Arabın girmesini öngören , özellikle Lübnan'da, özerklik istemlerinin de içinde olduğu isteklere vurgu yapar.

XIX. Yüzyılın sonlarında bazı Arap aydınları, İslami fikirleri farklı modernleşmeci bir tarzda vurguladılar. Bu hareketin önde gelenlerinden Muhammed Abduh ve taraftarları liberal düşüncelerin İslam ile bağdaşabileceği düşüncesine sistematik olarak yaklaşmışlardı. " *Selefi modernizm*" olarak adlandırılan bu düşünce, Tanzimat'ı izleyen süreçte özellikle Mısır ve Suriye'de gelişerek Sultan Abdülhamit'in siyasasına karşı çıkmış, böylece Sultan Abdülhamit'e karşı gelişen liberal hareketin sonraki evresi ile kesişmiştir.⁴³

1857'de kurulan " *Suriye İlim Yayama Cemiyeti*" de bu dönemde anılması gereken bir yapıdır. Avrupa'daki romantik milliyetçiliğin etkisinde bulunan, Hristiyan aydınlar tarafından yönetilen ve laik bir hareketin doğmasına yol açan bu cemiyet, Arap ırkını ve dilini yücelterek, " Suriye anavatanı" düşüncesini ortaya atmışsa da, ne Suriye halkını sosyo-politik bir platformda toplayabilmiş ne de hükümeti eleştirmesine rağmen, ayrılma yanlısı bir amaç gütmüştür.⁴⁴

⁴³ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar (Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık – 1908-1918)*, Çeviren: Türkan Yöney, İstanbul, 1998, s.25.

⁴⁴ A. L. Tibawi, *A Modern History of Syria*, Londra, 1969, s.11.

Sultan Abdülhamit yukarıdaki oluşumları fark ederek, bir tür "Suriyeciliğin" önünü kesmek için dini farklılıkları öne çıkartıp, Suriye'nin idari bölümlerini yeniden düzenledi. Bunun sonunda 1888'de Beyrut ayrı bir vilayet Kudüs ise Suriye'den ayrılarak bağımsız bir sancak oldu.

Sultan Abdülhamit'in 1876'da Meşrutiyeti ilan etmesi ile birlikte başlayan yeni dönemde Araplar ile merkezi yönetim arasındaki ilişkilerde yeni boyutlar kazanacaktı. Bu bağlamda ilk Meclis-i Mebusan ve onun kapatılmasını izleyen süreçte Sultan Abdülhamit'in izlediği merkezileştirme politikaları, Arap ulusçuluğu düşüncesinde farklı bir evreye işaret etmektedir.

I. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'daki 232 mebusluktan 32'si Araplara aitti.⁴⁵ Mecliste merkeze yakınlıkları ve iktisadi önemlerinden ötürü Halep ve Suriye nüfuslarına oranla daha fazla temsil edilmişlerdir. İlk meclisteki Arap mebusların mecliste aktif oldukları, meşrutiyeti savundukları, meclisin yetkilerini arttırmak için uğraş verdikleri, seçildikleri bölgelerin sorunlarını meclis gündemine taşıyıp, tartıştıkları, imparatorluğun dış siyasetine yönelik sert eleştirilerde bulundukları Meclis-i Mebusan zabıtlarından anlaşılmaktadır.⁴⁶

Meclis-i Mebusan'daki Arap mebuslarını birleştiren ve onları diğerlerinden ayıran belirgin bir ortak çıkar yada bir "Arap görüşü" olmadığı ileri sürülür. Kendilerini sadece geldikleri bölgenin değil aynı zamanda

⁴⁵ 1877 Senesi Salname-i Umumiyesi, İstanbul 1877

imparatorluğun da temsilcileri olarak algıladıkları ve yalnız seçildikleri bölgenin sorunlarını değil, zaman zaman başka bölgeler yada konularla ilgilendikleri belirtilir.⁴⁷

Sultan Abdülhamit dönemi; II. Mahmut dönemi ile temeli atılan bir merkezileştirme sürecinin, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerini izleyen bir halkası idi. Fakat bu merkezileştirme süreci XIX. Yüzyılın ikinci yarısına değin, Arapların yaşadıkları yerlerde dahil, imparatorluğun pek çok bölgesini etkilemedi. Ancak Tanzimat dönemi ile birlikte merkezi otorite Arap bölgelerinde daha faal bir siyaset izlemeye başladı. Hükümet Halep ve Şam gibi uluslar arası ticaret merkezleri ile Doğu Akdeniz'in liman kentlerini doğrudan kontrol etme arzusu ile merkezileştirme politikalarına hız verdi. Ordunun yeniden örgütlenmesi ile başta Suriye olmak üzere pekçok Arap bölgesine yeni ordular gönderildi.

Özellikle Sultan Abdülhamit döneminde iletişim ağı gelişti ve genişledi. Arap vilayetleri artık resmi kayıtlarda Avrupa ve Anadolu vilayetlerin önüne geçmiş valilere de daha yüksek maaşlar bağlanmıştı. Kuşkusuz Arap vilayetlerine yönelik en radikal merkezileştirme adımı 1906'da açılan Suriye'de Şam'ı Medine'ye bağlayan Hicaz demiryolu ve demiryolu ile birlikte uzanan telgraf direkleri idi. Böylece hem merkezin Arap vilayetlerindeki kontrolü artmış hem de Hac organizasyonu kontrol altına alınarak İslam dünyasında prestiji yükselmişti.⁴⁸ Fakat bu demiryolu bölgedeki Arapları hoşnut etmemiştir, özellikle

⁴⁶ Ed: Hakkı Tarık Us, Meclis-i Mebusan Zabıtları (1293) 1877, II. Cilt, 1940-1954, İstanbul,

⁴⁷ Hasan Kayalı, a.g.e., s.31.

⁴⁸ a.g.e., s.36.

bölgede ulaşımı sağlayan deveçiler ve o zamana değin merkezin kontrolünden uzakta son derece özerk yaşayan feodal Arap aşiretleri buna tepki göstermişlerdi.

Sultan Abdülhamit, merkezileştirme siyaseti ile Arap coğrafyasında kontrolü sağlarken diğer yandan da tutucu eğilimli pek çok Arabı etkili makamlara getirmiştir.⁴⁹ Sünni ya da sufi, dini itibara sahip Arap ileri gelenlerinin tercih edilmesi, hem padişahın İslamcı politikasının gücünü arttırmış hem de Arap ileri gelenlerinin bürokrasi ve saray yönetimine katılmaları, padişahın merkezileştirme politikasına hizmet etmiştir.

Otuz üç yıl kesintisiz bir Sultan Abdülhamit iktidarının ardından gelen, I. Meşrutiyet dönemine yön veren önemli siyasal yapı, İttihat ve Terakki olmuştur. İttihat ve Terakki'nin siyasal iktidarı ele geçirmesinden I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan süreçte Arap milliyetçiliği daha belirgin çizgilerle belirmeye başlamıştı. İttihat ve Terakki'nin izlediği siyasetler Araplar ile merkezi yönetim arasındaki ilişkileri yeni bir evreye sokacak ve savaş sonunda bu evre Osmanlılar açısından kapanacak, Arap milliyetçiliği düşüncesi ise yeni evrelere geçecektir.

Sultan Abdülhamit'in mutlak iktidarına karşı oluşan muhalefet her yerinde yaşayan çeşitli etnik unsurları belirli ölçülerle birleştirebilmişti. Bizzat İttihat ve Terakki'nin yapısı bu olguyu kanıtlar niteliktedir. Araplar da Sultan Abdülhamit yönetiminden genelde memnun

⁴⁹ Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, s. 544-545.

değillerdi. Bu yüzden İttihat ve Terakki'nin en hızlı kurulan ve gelişen örgütlerinden birisinin Suriye'de olması şaşırtıcı değildir. II. Meşrutiyet sürecinin başındaki özgürlük havası imparatorluğun her yerinde olduğu gibi Arap coğrafyasında da hem beklentilere hem de yeni örgütlenmelere yol açmıştı. Vilayetlerdeki üst düzey idari ve dini statülerin sadece varlıklı ulema -bürokrat ailelere tahsis edildiği Sultan Abdülhamit dönemini eleştiren Araplar, 1908'de İttihat ve Terakki'nin destekçileri arasında yer almışlardı. Sultan Abdülhamit dönemine muhalif olan Araplar, İttihatçılarla aynı sosyal değerleri paylaşıyorlardı. Çoğu batılı anlamda eğitim veren modern okulların yetiştirdiği insanlardı. Avrupa'nın laik dünya görüşü ile tanışmış ve Osmanlı Devletini güçlendirmek ve korumak için temsili anayasal düzeni ön koşul olarak kabul etmişlerdi. Genellikle elit bir aileden gelmedikleri için İstanbul'daki seçkinliğin yanı sıra kırsal kesimdeki feodal liderlerin siyasal otoritelerine de karşıydılar.⁵⁰

II. Meşrutiyet, imparatorluğun diğer unsurları gibi Araplarda da yeni beklentiler ve umutlar yaratmıştı. Öyle ki, II. Meşrutiyet sürecinin hemen başında Arap birliği ve bağımsızlığı için imparatorluk dışından gelen çağrılar Araplar arasında ilgi ve destek bulamamıştı. Özellikle Aralık 1908'de Paris'te Suriye Merkez Komitesi adına Reşid Mutran imzalı bir bildiriye imparatorluğun Arap halkının gösterdiği tepki, 1908 devriminin vaat ettiği Osmanlı vizyonuna Arapların olumlu baktıklarını ortaya koyuyordu.

⁵⁰ Hasan Kayalı, a.g.e., s.89.

Arapların çoğunluğu için yeni anayasa ve meclis ayrı bir Arap siyasi varlığı ihtiyacını (kurumsal olarak) ortadan kaldırıyordu.⁵¹ 1908 seçimleri esnasında İttihat ve Terakki diğer Arap vilayetlerinde olduğu gibi Suriye ve Filistin bölgelerinde de seçimi kazanmak için, yeni rejime sempati duymayan ancak yerel alanda sözü geçen ve kitle desteği olan yerel seçkinleri aday listelerine aldı. 1908 seçimleri sonrasında gerek seçim sisteminden dolayı gerekse İttihat ve Terakki'nin desteği sayesinde Arap vilayetlerinden Meclis-i Mebusan'a gidenler tamamıyla yerel seçkinlerin temsilcileri idiler. İttihat ve Terakki'nin meclisteki siyasal üstünlüğü güvence altına almak için tutucu eşrafla uzlaşmaya gitmesi eski Arap müttefikleri ile arasının açılmasına yol açtı.⁵²

1909'a kadar, İslami Osmanlı İmparatorluğu altında birlikte yaşamaktan yana olan Araplar arasında, 1909'dan itibaren İttihat ve Terakki'nin giderek daha çok etkin olduğu meşruti rejimin olumlu sonuçlarını kısa vadede göremeyince, İttihatçılara karşı genel bir memnuniyetsizlik ve düşmanca duygular oluşmaya başladı. 1909 yılında *El Münyedi ül Edebi* adında (İstanbul) bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyetin içinden "Kahtaniye" adlı siyasal ve "El'ahd" adlı askeri bir örgütlenme birimi daha oluşmuştur. *El Cemiyeti Suriyet ül Arabiye*, *Cemiyeti İslamiye*, *Nahtadül Lübnaniye* gibi örgütlenmeler yukarıdakileri izledi. Bu örgütlerin ortak amacı Suriye ve Lübnan'ı Osmanlı Devleti'nden ayırmaya çalışmaktı.⁵³

⁵¹ Hasan Kayalı, a.g.e., s.80.

⁵² a.g.e., s.89.

⁵³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s.1952.

Bu ayrılıkçı hareketlere karşı İttihat ve Terakki merkezileştirme politikalarına ağırlık verdi. Arap vilayetlerinde Türkçe, eğitim ve hukuki işlerde kullanılması zorunlu dil haline getirildi. İttihatçıların eğitim programlarında çocuklara gelişme ve büyüme dönemlerinde yerel dilde eğitim yoluyla yerel kültür içinde sosyalleşmeye izin verilmiş, orta ve yüksek öğrenimde eğitim dilinin Türkçe olması, yerel grupları imparatorluğun idari sistemi içine çekebilmeyi ve bir imparatorluk eliti yaratmayı amaçlanmıştı.⁵⁴ Bu politika ters etki yarattı ve Araplar, İttihat ve Terakki'yi Türkçe'yi dayatarak kendilerini Türkleştirmeye ve Türkçe konuşmayanları da dışlamaya çalışmakla suçladılar. İttihat ve Terakki, Arapça'nın kamusal alanda kullanımının imparatorluğun diğer etnik unsurları tarafından da istenebilir bir taviz olabileceğini ve bunun Osmanlı birliğinin parçalanmasına yol açacağını düşünüyorlardı.⁵⁵

Sultan Abdülhamit yönetiminin merkezileştirme politikasını devam ettiren İttihat ve Terakki, bu politikayı Türkleştirme olarak algılayan ya da algılamak isteyen Arap muhaliflerle karşılaştı. Bu muhaliflerin arasında sosyal ayrıcalıklarını ve ekonomik statülerini fazla merkezi olmayan bir örgütlenmede daha iyi koruyabileceklerine inanan Müslüman-Hıristiyan gruplarda yer almaktaydı. Kuşkusuz en önemli nokta merkezileştirme politikalarını Türkleştirme olarak algılayan Arapların gözünde bu durum, İslam'ın kamu yaşamından çıkarılması anlamına geliyordu.⁵⁶ İttihat ve Terakki'nin

⁵⁴ Hasan Kayalı, a.g.e., s.193.

⁵⁵ a.g.e., s.164.

⁵⁶ a.g.e., s.105.

merkezileştirme politikalarına siyasi, sosyo-ekonomik ya da kültürel nedenlerle karşı çıkan bazı Araplar, adem-i merkeziyetçi bir yapı içine kaymışlar ve Türkleştirme savlarını, hem İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme politikalarına karşı hem de İttihat ve Terakki yanlısı Arap kamuoyunu adem-i merkeziyetçi saflara çekebilmek için bir silah olarak kullanmışlardı.

İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme siyasetine tepki gecikmedi. 1910-1911 yıllarında birçok Arap vilayetinde ayaklanmalar görüldü. Merkezi otoritenin yayılmasından endişe duyan yerel unsurlar, elit halkı merkeze karşı harekete geçirmekte başarılı olmuştu. Özellikle Suriye-Hicaz ekseninde çıkan bu ayaklanmalar, nüfusa kayıt, vergilendirme ve demiryolu (Şam-Medine) gibi merkezileştirmeyi getiren etmenlerden kaynaklanmaktaydı. Ayaklanmaların çıkmasında, sınırlı da olsa, İttihat ve Terakki'nin bu bölgelerde görevlendirdiği idari görevlilerin davranışları da etkili olmuştur. Laik, kişisel özgürlük ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olan bu görevliler, gösterdikleri idari ve kişisel davranışlarla muhalif bir kamuoyunun oluşmasına yol açıyorlardı. Bu görevlilerle ilgili olarak İstanbul'a gönderilen pek çok dilekçe vardır.⁵⁷ 1911 yılı Nisan ayında artan şikayetler üzerine, Dahiliye Nezareti vilayetlere bir yazı göndererek bütün devlet görevlilerinin önemli dinsel günlerde bizzat hazır bulunmalarını ve bunu kamu önünde gerçekleştirmelerini istedi.⁵⁸

⁵⁷ İ.g.e. s.106.

⁵⁸ Bu istemlerde memurların Cuma namazlarında bulunmaları ve bunu şehrin en merkezi camilerinde yapmaları, kamuya açık yerlerde ve Ramazan ayında içki içilmemesi vs. yer alıyordu.

Suriye-Hicaz ekseninde, Bedevi ve Dürzilerin ağırlıklı olarak yer aldıkları bu ayaklanmaları bastırmak için Arap kökenli Faruk Sami Paşa görevlendirilmişti. Ayaklanmalar, birçok Bedevi ve Dürzi liderin yargılanıp, çoğunun asılması ile son bulmuştur. Merkezi yönetim, ayaklanmalardan sonra bölgede yeni yollar ve okullar yaptırıp yaşam koşullarını daha olumlu hale getirirken diğer yandan da Suudi ailesinin egemenliği altında bulunan Arap yarımadasını kontrol altında tutabilmek için Kuzey Hicaz'daki askeri varlığını ve yerel idareyi güçlendirdi.

Arap vilayetlerinde bu gelişmeler olurken, İstanbul'da da yeni gelişmeler birbirini izlemekteydi. 1911 yılı sonunda, İttihat ve Terakki'ye karşı olan muhalefet, yeniden örgütlenen Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde ya da çevresinde billurlaşıyordu. İtilafçılar imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Arap vilayetlerinde de İttihat ve Terakki'ye rakip oldular. Bu gelişmenin bir sonucu olarak bu vilayetlerde kamuoyu iki parti arasında bölünmüştür.

Adem-i merkezîyetçiliği savunan İtilafçılar, Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Ermeniler ve Rumların yakınlığını kazanıyorlardı. Başta Suriye olmak üzere Şam, Halep, Kudüs gibi Arap bölgelerinde İtilafçılar güçlenmişlerdi. Ancak, İttihat ve Terakki ile çıkarları örtüşen yerel seçkinlerin etkisi ile İttihat ve Terakki bu bölgelerde etkin olmayı devam ettirmişti. Fakat Beyrut gibi ticari orta sınıfın temsilcilerinin etkin olduğu kıyı bölgelerinde adem-i merkezîyetçi düşünce egemendi. Bu bölgelerde ticaret ağırlıklı olarak Avrupa devletleri ile yapılmakta idi. Bu

durum kıyı kesimlerinin daima ayrılıkçı düşüncelere eğimli olmasını bir ölçüde açıklar.

İttihat ve Terakki'nin Arap siyaseti de yukarıda anlatılanların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yerel tepkileri değerlendirmede yetersiz kalınması, İttihat ve Terakki'nin bu bölgelere yönelik olarak uyguladığı merkezileştirme siyasetinin asimilasyon olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu merkez-çevre arasındaki kopukluğa en güzel örnek Lynch olayıdır. Dicle nehri üzerindeki taşıma imtiyazının Lynch adlı bir İngiliz şirketine verilmesi düşüncesi üzerine bölgedeki toprak ağaları, aşiretler, tüccarlar, Hristiyanlar, Yahudiler, Araplar, Kürtler, Türkler ve hatta İttihat ve Terakki'nin yerel örgütleri karşı bir tavır alırken, İttihat ve Terakki, bu tepkiyi algılamakta ve yeni politikalar üretmekte başarısız olmuştur.⁵⁹

İttihat ve Terakki'nin Arap bölgelerine yönelik politikaları, 1908 yılını izleyen dönemde tepki görmeye başlamıştır. 1910 yılının Kasım ayında basında başlayan İttihatçı ve Arapçı yazarlar arasındaki suçlama ve karşı suçlamalar, meclise de taşınmış, meclisteki bütçe görüşmeleri sırasında Arap ayrımcılığı ve Siyonizm gibi konuları da içine alarak sürüp gitmiştir. Bu arada bir Arap adem-i merkeziyetçisi olan Seyyid Talib'in evinde Arap mebusların katıldığı bir toplantı da düzenlenmişti. Arapçı ve İttihatçı yazarların karşılıklı suçlamaları Arap vilayetlerinde de yankılar uyandırdı. Özellikle Suriye-Filistin eksenindeki vilayetlerdeki idari görevliler, yerel

⁵⁹ Hasan Kayalı, a.g.e. ,s.113

Arap basını ile Türk gazeteleri arasındaki suçlamaların bölgede varolan gerginliği arttırdığından yakınlık, yabancılarının bu durumdan yararlanarak ayrılığı derinleştirmelerinden korktuklarını belirtmişlerdir.⁶⁰

1910-1911 döneminde imparatorluğun dış karışıklıklardan uzak olması, İttihatçıların hükümet yönetimi ve meclisteki etkinliğinin artmasında önemli bir etken olmuştur. İttihatçıların artan etkinliği karşısında çeşitlenen muhalefet içinde Arap unsurlarında bulunması konumuz açısından önemlidir. Bu dönemde oluşan siyasal örgütlenmeler arasında *Mutedil Hürriyetperveran Fırkası* dikkat çeker. Arap mebusların çokça göze çarptığı bu partide, Arnavut, Hristiyan, Türk kimlikli mebuslarda yer almışlardır. Arap mebusların çoğunluğu oluşturduğu partinin programında, Osmanlıcılığı destekleyen ve adem-i merkeziyetçiliğe karşı çıkan bir söylem kullanılsa da Arap mebuslar partinin iki yıllık yaşamında değişik tutumlar sergilemişlerdir.⁶¹ Yusuf Şirvan ve Süleyman Bustani gibi İttihat ve Terakki'yi destekleyenlerin yanı sıra Şükrü el-Asali (Şam Mebusu), Seyyid Talib gibi adem-i merkeziyetçi ve İttihatçılara muhalif olanlarda parti içinde yer almaktadırlar.⁶² Partinin programında Arapçıların görüşlerini yansıtan söylemler bulunuyordu. Programda Osmanlı İmparatorluğu içinde yer alan tüm halkların dillerinin, ve kültürlerinin korunması ve geliştirilmesi vurgulanmış, İslami modernleşmeci görüş savunulmuştu.⁶³ Bu siyasal örgütlenme, Arapların kendilerini ulusal bir grup

⁶⁰ BBOA, Dahiliye Muharebat-ı Umumiye Dairesi Siyasi Evrakı, 64/26, 8. 4. 1911

⁶¹ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.282-285

⁶² Hasan Kayalı, a.g.e., s. 109

⁶³ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s.283-285

halinde siyasi olarak ortaya koyma çabası olarak yorumlanabilir ancak bu hareket ideolojik (siyasal bir hareket yaratabilecek) temele sahip değildi.

1912 seçimleri ve 1912-1913 Balkan Savaşları Arap vilayetlerinde yeni hareketlenmelere yol açtı. 1912 seçimlerinden zaferle çıkan İttihat ve Terakki iktidara gelemedi. Ordu siyasete müdahale etti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın iki eski sadrazam Kamil ve Hüseyin Hilmi Paşaları da alarak kurduğu "Büyük Kabine" iktidar oldu. Seçimler Arapların istemlerini karşılamada yetersiz kaldı. Öte yandan Balkan Savaşlarının sonunda ortaya çıkan faturanın Anadolu ve Arap topraklarına çıkarılmasının ardından Suriye ve Beyrut'ta vergilerin arttırılması bölgedeki halkın tepkisine neden oldu. Osmanlı Devleti'nin çözülme olasılığı ve artan vergilerin yaratmış olduğu tepki Suriyeliler arasında İngiliz yanlısı eğilimleri kuvvetlendirirken, İngilizlerin de bölgeye olan ilgisinin artmasına neden olmuştu. İngiltere, Fransa ile olan anlaşmalar gereği Suriye'yi ilhak etme düşüncesini hayata geçiremedi ise de özellikle Müslüman Arap eşraf arasında taraftar toplamıştır. Buna karşın Lübnanlı Maruniler Fransız müdahalesi taraftarıydılar.

İngiltere ve Fransa'nın bölgeye olan ilgileri, Osmanlı Devleti'nin reform paketi ile pasifize edilmeye çalışılmıştır. İktidarda bulunan İngiliz yanlısı Kamil Paşa Hükümeti, Arap vilayetlerindeki yerel liderlerin reform tekliflerinin bir layiha haline getirilmesini resmen kabul etmiştir. 1 Ocak 1913'te de Dahiliye Nazırı, Suriye ve Halep vilayetlerine de reform layihası hazırlamalarını

tavsiye etti. Yerel Arap elitleri, merkezi yönetimden dış ilişkiler, savunma, gümrük ve iletişim konusu dışında kalan alanlarda yönetim özerkliği istediler.

İttihat ve Terakki'nin 23 Ocak 1913'te Bab-ı Ali'yi basarak yönetime el koymasının Arap vilayetlerindeki reform hareketi ve Suriye'deki var olan olayların gidişatında önemli etkileri oldu. Yeni İttihat ve Terakki hükümeti - Mahmut Şevket Paşa Hükümeti- Arap taleplerini incelemek üzere bir komite oluşturdu. Sonunda yerel elitlerin hazırladıkları layihalar yerine adem-i merkeziyetçi önlemlerin yer aldığı "Vilayetler Kanunu" 1913 yılının Mart ayında ilan edildi. İstemlerini elde edemeyen Arapçı elitler Suriye ve Mısır'da kampanyalar düzenlediler. Şam ve Halep'te düzenlenen gösteriler dağıtıldı ve İttihat ve Terakki denetimindeki hükümet Suriye'deki olayları yatıştırmak amacıyla Şam valiliğine, bir Arap olan Arif el-Mardini'yi atadı.⁶⁴

18-24 Haziran 1913'te Paris'te; Arapların ulusal varlığı ve yabancı işgaline karşı muhalefet, Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki Arapların hakları, adem-i merkeziyetçi temelde gerçekleşecek reformların gerekliliği, Suriye'ye ve Suriye'den göçler başlıklarından oluşan bir program etrafında milliyetçi bir kongre toplandı. Kongreye Suriye-Filistin bölgesinin kıyı kesimlerinde yaşayan ve ticaretle uğraşan sosyal katmanlar tepki verdiler. Daha iç bölgelerde yaşayan tutucu ve muhafazakar sosyal kesimler

⁶⁴ Hasan Kayalı, a.g.e., s.146.

ise kongreye kuşku ile yaklaşırken bir bölümü ise olumsuz tepki gösterdi.⁶⁵

İmparatorluğun dışında Arap milliyetçiliği hızla zemin bulurken, İttihat ve Terakki, zorla ele geçirdiği iktidarını meşrulaştırmak amacı ile seçimlere gitti. 1913-1914 kışında yapılan seçimler İttihat ve Terakki'nin yönlendirdiği şekilde geçmişti. Arap bölgelerindeki hareketlenmeyi dikkate alan İttihat ve Terakki liberal Arapları kendine çekmeye çalıştı. Arapçı ve adem-i merkeziyetçi düşünce sahipleri ile uzlaşmaya çalıştı. İttihat ve Terakki'nin bu yeni stratejisi sayesinde, Meclis-i Mebusan'a liberal düşünceye sahip çok sayıda Arap girmeyi başardı. 1914'te meclisteki Arap mebusların sayısındaki artış, İttihat ve Terakki'nin Araplarla uzlaşma siyasetinin bir yönüydü. Bu uzlaşma siyasetinin bir başka yönü ise önde gelen Arap reformcuları çeşitli yüksek makamlara getirilerek pasifize edilmesiydi.

I. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı günlerde Arap vilayetlerinde durum son derece karışıktır. Bir yanda Osmanlı yönetimi sayesinde siyasi ve iktisadi gücünü muhafaza eden Arap aşiretleri (merkezi yönetim hiçbir zaman bunları tam anlamı ile denetim altına alamamıştır) diğer yanda batılı anlamda eğitim almış, Batı siyasal düşüncelerine aşina milliyetçi Arap aydınları ve bunların oluşturdukları adem-i merkeziyetçi, özgürlükçü dernekler, siyasal örgütlenmeler bulunmaktadır.

⁶⁵ a.g.e, s.153

Bütün bunların farkında olan merkezi idare, milliyetçi düşüncelerin gelişmesini ve yayılmasını önlemek için, Arap bölgelerindeki nüfuzlu kişi, aşiret ve katmanlarla uzlaşma yollarını aradı. Merkezi yönetimin Osmanlıcılık ve Pan - İslamist politikaları da Arapçı düşünceyi pasifize etmekte yeterli olmamıştı. Bununla birlikte kollektif bilinç temeline dayalı milliyetçi bir ayaklanma çıkmadı.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve Almanlarla işbirliğine giderek Arap coğrafyasının Alman etkisine girme olasılığı İngiltere'yi Araplara yönelik politikalar üretmeye zorladı. 1914'te içteki gelişmeler ve devletler arası siyasal konjüktür, Mekke Şerifi Hüseyin'i İstanbul ile özdeşleşmekle elde edilebilecek fırsatlardan uzaklaştırıp, kendi kişisel gücünü ve prestijini kuvvetlendirecek fırsatların peşine düşmesine yol açtı. İşte bu noktada İngiltere'nin çıkarları, bir Arap aşiret lideri olan, Şerif Hüseyin'in çıkarları ile örtüştüğünde milliyetçi düşüncenin çıkaramadığı isyan ortaya çıktı.

Arap milliyetçiliği, I. Dünya Savaşı'ndan sonrada gelişimine devam etti. Yüzyılın ortalarına doğru aşiretsel içeriğinden sıyrılarak bağımsızlıkçı bir yola yönlendi.

III. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ve SURİYE-FİLİSTİN CEPHESİ

1. I. DÜNYA SAVAŞI'NIN ÇIKIŞI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRMESİ

I. Dünya Savaşı'nın nedenleri konusunda, farklı görüşler bulunmaktadır. Savaşın çıkmasının bir kaza olduğunu düşünenlerin¹ yanı sıra, savaşın Fransız Devrimi ve bu olayı izleyen, bir çeyrek yüzyıl devam eden, ihtilal savaşlarının, bir yüzyıl sonraki izdüşümlerinin yol açtığı, siyasi, sosyal, ekonomik değişimlerin sonucu olarak görenler² ve Avrupa devletleri arasındaki siyasal ve iktisadi çekişmenin bu savaşa yol açtığını düşünenler³ de bulunmaktadır. Bu görüşlerin hepsinde de doğruluk payı bulunmakla birlikte, kanımızca savaşın çıkmasındaki en önemli etmen, iktisadi gelişme ve bu gelişimin sonucunda ortaya çıkan siyasal çekişmelerin ortaya çıkardığı sorunları militarist yöntemlerle çözümlenmeye çalışılması idi.

Siyasal birliğini geç tamamlayan ve hızlı bir sanayileşme süreci geçiren Almanya'nın, İngiltere ve Fransa ile çelişen iktisadi ve siyasi çıkarları, yeni bir bloklaşmayı yarattı. Bu bloklaşmanın diğer aktörleri, Balkanları kendileri için nüfuz alanları olarak gören, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rus Çarlığı idi. Diğer ülkelerin çelişkileri genellikle yukarıdaki

¹ William Mc Neill, Dünya Tarihi, Çev: Alaeddin Şenel, Ankara.1989, s.438.

² Fahir Armaoğlu, XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), I. Cilt, Ankara.1992, s.99.

³ Murat Sarıca, Siyasal Tarih, İstanbul.1983, s.243.

devletlerin biçimlendirdiği çelişkilerdi. Osmanlı İmparatorluğu bu çelişkilere kendi siyasal ve iktisadi perspektifinden yaklaşmaktaydı. Rusya'nın geleneksel sıcak denizlere inme refleksi, Avusturya'nın Balkanlarda izlediği siyaset ve Bosna-Hersek'i topraklarına katması, İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması, İngiltere'nin XIX. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma siyasetini terk etmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ülkelere bakışını şekillendiren, gelişmelerdi.

XX. Yüzyılın başlarında devlete hakim olan İttihat ve Terakki Partisi'nin önderleri Avrupa'da belirginleşen bloklaşma hareketlerini farklı şekillerde değerlendirmekteydiler. Aslında tercih edilen durum, "İngiltere ile Almanya'nın desteğine sahip bir Osmanlı Devleti"⁴ olmasına rağmen, çelişen çıkarlar bu istemi olanaksız kılmakta idi. İttihat ve Terakki'nin içindeki önemli bir grup, Avusturya ve İtalya gibi yakın geçmişte Osmanlı topraklarını ele geçirmiş, iki ülkenin Almanya'nın yanında yer almasından dolayı, İngiltere ile yakınlaşmanın, İngiltere'nin başını çektiği bloğa yakın durmanın, gereğine inanmaktaydılar. Bu yüzden İngiliz yanlısı olarak bilinen, Maliye Bakanı Cavit Bey aracılığı ile 1911 Ekiminde İngilizlerle temasa geçildi. Cavit Bey'in bir mektupla ittifak istemini iletlediği Winston Churchill (İngiltere Deniz Bakanı) , Dış İşleri Bakanı Grey'e danıştıktan sonra ittifak teklifini "şimdilik" kaydı ile geri çevirdi.⁵ Bir başka ittifak teklifi de Cemal Paşa aracılığı ile 1914

⁴ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.101.

⁵ M. Cemil Bilsel, Lozan, I. Cilt, İstanbul.1933, s.139.

Temmuz ayında Fransa'ya yapıldı, Fransa böyle bir ittifaka Rusya'nın da onay vermesini ön koşul olarak ortaya atınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun, İtilaf Devletleri ile ittifak yapma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. İngiltere ve Fransa askeri açıdan güçlü görünen Rusya'yı, ayakta kalacağı şüpheli Osmanlı İmparatorluğu'na tercih ediyorlar ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki amaçlarına olumlu yaklaşmış gibi bir görüntü veriyorlardı. Bu arada Mayıs 1914'te İç İşleri Bakanı Talat Bey tarafından Rusya'ya yapılan ittifak teklifi de bu ülkenin imparatorluk üzerindeki istemleri yüzünden gerçekleşmedi.⁶

İtilaf Devletleri ile girdiği ittifak arayışlarında sonuç elde edemeyen Osmanlı İmparatorluğu, İttihat ve Terakki'nin içindeki Alman eğilimli gruplarında etkisiyle, Almanya'ya yöneldi. Almanya, XIX. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile sürekli gelişen ilişkiler kurmuş, İngiltere'den boşalan destek devlet rolüne soyunmuştu. Sömürgeleştirme yarışında arkalarda kalan Almanya, son derece zengin yer altı ve yer üstü zenginliklerine sahip Osmanlı coğrafyasını, sanayisi açısından bir hammadde kaynağı, ürünleri içinde pazar olarak görmekteydi. Petrolün, içten patlamalı motorların yaygınlaşması ile birlikte önemli bir enerji kaynağı haline gelmesi, Osmanlı egemenliği altındaki Arap coğrafyasını, sömürgeci devletler açısından cazip bir hale getirmişti. İngiltere'nin Hint coğrafyasına giden sömürge yolunun geçtiği Arap coğrafyasının, zengin petrol rezervleri içermesi, Almanya'yı bölgeye çeken bir başka unsur oldu. Bir yandan İngiltere'nin ekonomisine önemli katkı sağlayan

⁶ Haluk Ülman, a.g.e., s.217.

sömürge yolunu kesmek öte yandan Alman sanayisi için son derece önemli olan petrolün yer aldığı Arap coğrafyasını ele geçirmek, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bakışını şekillendiren temel dinamikleri açıklamakta idi.

Görüldüğü gibi İtilaf Devletleri ile bir ittifak oluşturamayan Osmanlı İmparatorluğu bir bakıma zorunlu olarak, kendisini iktisadi ve siyasi açıdan kullanım alanı olarak gören, Almanya ile ittifak yaptı. Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ittifak görüşmeleri 1914 Temmuzunun sonunda başladı. Hükümetin istemiyle, Padişah Mehmet Reşat, Sadrazam Sait Halim Paşaya, Rusya'nın olası bir saldırısına karşı, Almanya ile bir ittifak yapılması için izin verdi. Sadrazamla Almanya'nın İstanbul'daki sefiri Baron von Wangenheim, arasında yapılan görüşmeler sonucunda 2 Ağustos 1914'te Alman-Osmanlı ittifakı imzalandı, buna göre Rusya'nın savaşa girmesi durumunda Osmanlı İmparatorluğu da savaşa girecekti.⁷ Bu ittifaktan habersiz olan İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını sağlayarak, Boğazlardan Rusya'ya yardım etmeyi düşünüyorlardı. Osmanlı Devleti bu tarafsızlık için çeşitli istemlerde (kapitülasyonların kaldırılması, Ege Adaları'nın geri verilmesi gibi) bulundu ise de bunlar İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmedi.⁸ 1914 Eylül'ünde Babıali, bütün savaşan devletlere birer nota vererek kapitülasyonları kaldırmaya karar verdiğini bildirmiş ardından 1 Ekim 1914'te gümrük vergilerini %11'den %15'e çıkardığı gibi, yabancıların ülke içi-dışı haberleşmelerini yürüten özel postaneleri kapatmıştır.

⁷ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", Türkiye Tarihi, Yay. Yön.: Sina Akşin, Cilt IV, İstanbul, 1995, s.42.

⁸ Murat Sarıca, a.g.e., s.247.

Babiali'nin bu kararı Avrupa devletlerinin sert tepkilerine neden olmuştur. Kapitülasyonların kaldırılmasına tepki gösteren Avrupalı devletlerin arasında Almanya ve Avusturya'nın da bulunması bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne bakış açılarını da yansıtmakta idi.

Savaşın başında Marne'da Almanların, Galiçya'da Avusturya'nın yehilmesi, Osmanlı devlet adamları arasında tarafsız kalma düşüncesinin yaygınlaşmasına yol açıtıysa da, Enver ve Talat Paşaların Almanya'nın savaşı kazanacağına olan inançları, duruma egemen olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaşın başında ilan ettiği tarafsızlık siyasası, Almanya'nın çabaları sonucunda etkisizleşmiş, devlet savaşa sürüklenmiştir. Almanlar Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini hızlandırarak, yeni cepheler açılmasını böylece karşılarındaki gücün dağılmasını umut ediyorlardı. Buna göre Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile Ruslara karşı Kafkasya'da, İngiltere'ye karşı Arap coğrafyasında yeni cepheler açılarak, İtilaf Devletleri'nin militer gücü dağıtılacaktı. Ağustos 1914 başlarında İngiliz donanmasından kaçan iki Alman gemisinin (Goeben ve Breslau) adlı gemilerin Türk karasularına girmeleri ve Osmanlı Devleti tarafından satın alındıkları savlanarak, himaye edilmeleri, sonun başlangıcı olmuştur.

Yavuz ve Midilli adını alan bu Alman gemileri yanlarında bazı Türk gemileri olduğu halde, 29/30 Ekim 1914'te Rusya'nın Odesa ve Sivastopol gibi limanlarını topa tuttular. Bu gelişmeler üzerine 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da da İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti'de 11 Kasım'da Rusya,

İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ettiği gibi Alman istemlerine uygun biçimde "Cihad-ı Ekber" ilan etmiştir.

2. GİZLİ ANTLAŞMALAR

1914'te Avrupalı güçler arasındaki rekabet, ortak kader duygusu ve Napolyon savaşlarının hatırasının koyduğu sınırları aşıyordu ve Osmanlı İmparatorluğu, zayıflığı ve o sırada toprakları üzerindeki çıkarların taşıdığı önem nedeni ile bu rekabetin en keskinleştiği noktada bulunuyordu."⁹ Osmanlı İmparatorluğu XIX. Yüzyıldan itibaren toprak bütünlüğünü tek başına koruyacak güçte değildir. Bu yüzden XVIII. yüzyılın sonuna doğru Avrupalı devletlerin aralarındaki rekabete dayalı bir denge siyasası izlemeye başlamıştır.

Rus tehdidine karşı İngiltere ile başlayan denge politikası daha sonra İngiliz ve Rus tehdidine karşı Almanya ile devam etti. İzlenen denge politikası imparatorluğun yıkımını geciktirdiyse de Avrupalı devletlerin imparatorluk üzerindeki siyasi ve iktisadi çıkar hesaplarını engelleyemedi. İmparatorluğun Balkan toprakları üstünde yaşanan Avusturya-Rusya rekabeti ve konumuzu ilgilendiren, Arap topraklarındaki İngiltere-Almanya rekabeti, I. Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkan gelişmelerdi.

Almanya'nın XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı giderek artan yakınlaşmasının arka

⁹ Albert Hourani, a.g.e., s.370.

planında imparatorluğun geniş topraklarını sömürgeleştirme istemi vardı. Özellikle Arap coğrafyası içinde yer alan Basra, Musul, Bağdat, Filistin Almanya'nın öncelikli çıkar alanları idi. Berlin'den Bağdat'a uzanan demiryolu Almanya'nın bölgeye yerleşme, nüfuz edinme, siyasasının en açık göstergesiydi. Bir yandan zengin petrol rezervleri diğer yandan Basra Körfezi yolu ile Uzakdoğu ticaretini kontrol etme olanağı, Almanya'nın ezeli rakibi İngiltere'ye karşı önemli bir üstünlük elde etmesi anlamına geliyordu.

XIX. Yüzyıldan itibaren yakın doğu politikasına taraf olan İngiltere ve Rusya, Almanya'nın bölgede varlığını hissettirmesini kaygıyla karşıladılar. Bunun üzerine İngiliz-Rus ittifakı kuruldu ve bölgenin müttefikler arasında kesin şekilde paylaşılması yolunda ilke kararı alındı.¹⁰ Daha savaşa girilmeden önce Rusya'nın Boğazlar üzerindeki istemleri biliniyordu, 4 Mart 1915'te Rusya İngiltere ve Fransa'ya birer nota vererek istemlerini bildirdi. Buna göre İstanbul ve Boğazlar Rusya'ya bırakılacaktı. İngiltere 12 Mart 1915'te Fransa ise 10 Nisan 1915'te Rus isteklerini tanıdıklarını bildirdiler.¹¹ Bu arada Çanakkale Savaşları'nın başarısızlığının Rusya'da hoşnutsuzluk yaratması, öte yandan Fransa ve İngiltere'nin Arap topraklarına yerleşme hazırlıklarını, Rusya'nın hoş karşılamaması üzerine 26 Nisan 1916 tarihli yeni bir bölüşüm planı kabul edildi. Bu yeni antlaşmaya göre; bağımsız bir Arap devleti veya devletleri federasyonu kurulmasını ve Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmasını Rusya kabul ediyordu.

¹⁰ Stefanos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, İstanbul.1994, s.123.

¹¹ Oral Sander, Siyasi Tarih, Ankara.1992, s.277.

Buna karşılık Rusya, Erzurum, Van, Bitlis illeriyle Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt illeri arasında kalan toprakları, Trabzon'un batısında sonradan saptanacak bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını alıyordu.¹²

Bu antlaşmalarda kilit devlet daima İngiltere olmuştur. 1883'te Mısır'a yerleşen İngiltere, Basra Körfezi'nde yer alan Aden, Hadramut, Maskat, Umman, Bahreyn ve Kuveyt şeyhliklerini de himayesi altına alarak, Basra ve Hint deniz ticaretini elinde tutuyordu. Berlin-Bağdat demiryolu ile belirginleşen Alman varlığı İngiltere'yi yeni arayışların içine itti. Hicaz merkezli büyük bir Arap devleti kurarak halife sanı taşımak isteyen Mekke Şerifi Hüseyin, İngiltere'nin arayışlarında ulaştığı son nokta oldu. İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Mc Mahon ile Şerif Hüseyin arasında 1915 ortalarında başlayan görüşmeler karşılıklı tereddütlerden sonra antlaşma ile sonuçlandı. (1915 Kasım) Bu antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti yenilince Lübnan dışındaki Arap Yarımadası, Suriye ve Irak'ı içine alan bölgede büyük bir Arap devleti kurulacak, halifelik makamı Şerif Hüseyin'e verilecek, yeni kurulacak olan Arap devletinin güvenliğini müttefikler garanti edeceklerdi.¹³ Şerif Hüseyin ile yapılan bu antlaşmanın hemen ardından İngiltere Aralık 1915'te Necd Emiri İbni Suud ile anlaştı. Bu antlaşmayla Kuveyt hariç Necd ve Basra Körfezi kıyılarında daha önce şerif Hüseyin'in egemenliğini tanıdığı bölgelerde bu kez de İbni Suud'un hakimiyetini tanıdı.¹⁴

¹² Murat Sarca, a.g.e., s.258.

¹³ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.125.

¹⁴ Murat Sarca, a.g.e., s.259.

Bölgedeki yerel güç odaklarıyla bu çelişkili antlaşmalar yapılırken, Fransa'da durumu yakından izlemekteydi. Fransızlar kendilerini Osmanlı İmparatorluğu'nda en fazla çıkarı olan ülke olarak niteliyorlar ve imparatorluğun yıkılması durumunda en fazla zarara uğrayacaklarını düşünerek, Suriye, Lübnan ve Filistin'den oluşan büyük Suriye'yi tazminat olarak istiyorlardı.¹⁵ Fransa İngiltere'nin Şerif Hüseyin ile yürüttüğü görüşmelerden haberdar edilmesinin ardından bölgenin bölüşümünün ivedi olarak gerçekleştirilmesi için 23 Mart 1915'te İngiltere'ye başvurdu. İngiltere bu istem üzerine Arap coğrafyasındaki hedeflerini yeniden belirlemeye çalıştı. Nihayet bölgedeki yerel Arap aşiretleri ile yapılan görüşmelerin antlaşmayla sonuçlanması üzerine Fransız-İngiliz görüşmeleri 23 Kasım 1915'te Londra'da yapıldı.¹⁶ Görüşmelere İngiltere adına Dış İşleri Bakanlığı'nın Doğu siyaseti uzmanlarından Sir Mark Sykes, Fransa adına ise eski Beyrut genel konsolosu Georges Picot katılmaktaydı.¹⁷ Görüşmeler sonucunda 3 Ocak 1916'da belli başlı bütün konularda görüş birliğine varıldı. Sykes-Picot Antlaşması olarak anılan bu antlaşmaya göre; beş ayrı bölge oluşturuluyordu. Mavi bölge diye adlandırılan birinci bölge Kilikya (Adana, Antakya) bölgesi ile Suriye kıyıları ve Lübnan'ı kapsıyor ve Fransa'ya bırakılıyordu. Kırmızı bölge diye adlandırılan ikinci bölge ise Musul hariç bütün Irak'ı kapsıyor ve İngiltere'ye bırakılıyordu. İngiltere ve Fransa kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri biçimde yönetimler kurabileceklerdi. (A) bölgesi olarak

¹⁵ Stefanos Yerasimos, a.g.e., s.148.

¹⁶ a.g.e., s.149.

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., III. Cilt, IV. Kısım, s.4.

adlandırılan Suriye ve Musul ile (B) bölgesi diye adlandırılan Ürdün'de ise büyük bir Arap krallığı kurulacak ancak (A) bölgesi Fransız, (B) bölgesi de İngiliz nüfuzu altında bulunacaktı. Beşinci bölge olan Filistin'de ise başta Rusya olmak üzere öteki müttefikler ve Şerif Hüseyin ile birlikte kararlaştırılacak olan uluslararası bir yönetim kurulacaktı.¹⁸

Sykes-Picot Antlaşması Rusya'ya bildirilip onayı alındıktan sonra 26 Nisan 1916'da taraflar arasında değiş tokuş edilen notalarla Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının üç büyük güç arasında paylaşımı tamamlanmış oldu. Böylece bu antlaşma ile Arap topraklarının önemlice bir bölümü, özellikle Suriye, İngiltere tarafından Fransa'ya, Mekke Şerifi Hüseyin'e ve İbni Suud'a vaat edilmiş oluyordu. 1917'de Rusya'da Bolşevik yönetimin iş başına gelmesi ile yapılan gizli antlaşmalar açıklanınca, başta Şerif Hüseyin olmak üzere yerel Arap aşiretleri İngiltere'nin iki yüzlü Arap siyasasını öğrenmiş oldular. Fakat bu durum İngiltere'nin Arap siyasasında kısa vadede herhangi bir olumsuzluğa yol açmadı.

3. SAVAŞIN İLK YILLARINDA SURİYE-FİLİSTİN BÖLGESİ

Daha önceki bölümde anlatıldığı üzere savaşın ilk yıllarında müttefiklerin kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalar ve savaşa katılan devletlerin savaş sonunda ulaşmak istedikleri amaçlar, I. Dünya Savaşı'nın cephelerini de belirlemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun

¹⁸ Haluk Ülman, a.g.e., s.232.

savaşa dahil olmasıyla birlikte savaş daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu durum Almanya'nın gerçekleştirmek istediği siyasi hedeflerden de biriydi. Bunun iki nedeni vardı, birisi kıta Avrupa'sında Almanya'nın karşısında bulunan müttefiklerin güçlerinin bir bölümünü yeni açılan cephelere göndermesini sağlamak, diğeri de Osmanlı İmparatorluğu'nun hakim olduğu Arap topraklarından hem iktisadi hem de siyasi anlamda yarar sağlama düşüncesi idi.

İtilaf devletlerinin, özellikle İngiltere'nin, amacı, savaşa dahil olarak hem savaşın süresini hem de yayıldığı alanı genişlemesine neden olan Osmanlı İmparatorluğu'nu bir an önce savaş dışı bırakarak, savaşın bitişini hızlandırmak ve imparatorluğun topraklarını müttefiklerle paylaşarak, son iki yüzyıldır devam eden "Doğu Sorunu"nu tamamen çözümlmekti.

Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdikten sonra ,Almanya'nın yönlendirmesiyle, İngiltere'nin ana imparatorluk yolunu kesmek için Süveyş Kanalı ve Mısır'a saldırı hazırlıklarına girişti. Buna karşın İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nu hassas noktalarından vurmak için önce güney Irak'ta sonra da Çanakkale'de iki cephe birden açtı.¹⁹ Böylece Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altındaki Arap coğrafyası da savaşa dahil oldu.

Alman ve Osmanlı karargahlarının hazırladıkları plan dahilinde Süveyş'e bir saldırı için hazırlıklar başlatıldı. İşte bu noktada Suriye-Filistin bölgesi için yeni bir

¹⁹ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.111.

dönemi oluşturacak Ahmet Cemal Paşa, IV. Ordu ve Suriye eyaleti valisi olarak bölgeye atandı. Cemal Paşa'nın iki görevi vardı; birincisi Süveyş Kanalı'na yapılacak saldırıyı organize etmek ve yönetmek ikincisiyse Suriye-Filistin bölgesindeki Arap ayrılıkçılarının yol açtığı asayişsizliği engellemek.²⁰

Cemal Paşa'nın bölgeye atanması ile birlikte Mustafa Kemal'in görev yapacağı dönemin koşulları da şekillenmeye başladı. Bir yandan cephedeki (Sina) gelişmeler öte yandan bölgedeki sorunlara karşı izlenen politikalar, bölgedeki gelişmelerinde başlıca dinamiğini oluşturmuştur. Cephedeki gelişmeler Ocak 1915'te Süveyş Kanalı'na saldırıyla başladı. Saldırı sonucunda İngiltere Mısır'a önemli bir askeri yığınak yapma zorunda kaldı. Böylece kısa vadede Almanya'nın ilk isteği gerçekleşmiş oldu.

Avrupa cephelerindeki kilitlenme, Sina ve Irak cephelerindeki gelişmeleri ön plana çıkardığından, İngiltere I. Kanal Harekatı'nın ardından çeşitli alternatifler üzerinde durmaya başladı. Bu alternatiflerden biri İskenderun'a kuvvet çıkartarak, Anadolu'yu Suriye ve Irak'a bağlayan demiryollarını kesmek böylece Osmanlı ordularının (Suriye-Filistin ve Irak'taki) arkadan çevrilmesini içeriyordu.²¹ Bu harekatla amaçlanan Türklerin Süveyş'e yönelik saldırılarını engellemekti. Çünkü İngiltere Uzakdoğu'da bulunan dominyonlarından hem insan gücü hem de savaş endüstrisi için gerekli malzemeyi Süveyş yolu ile seferber edebilmekteydi.

²⁰ Cemal Paşa, a.g.e., s.183.

²¹ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., III. Cilt, III. Kısım, s.184.

İngiltere bu düşünceden vazgeçerek, Arap yarımadasında bulunan yerel güçlerle işbirliği yapmaya karar verdi. Kısa sürede Arap Yarımadası'ndaki iki önemli yerel lider olan Mekke Şerifi Hüseyin ve Necd bölgesi hakimi İbni Suud ile antlaşmalar yapılarak, Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmeleri sağlandı. Suriye'deki Arap ayrılıkçılarının Şerif Hüseyin ve müttefiklerle olan ilişkileri, Cemal Paşa'nın amansız politikalarına bir payanda sağlamış oldu. Geçici bir yasayla Mayıs 1915'te olağanüstü hal yetkilerine sahip olan²² Cemal Paşa muhaliflerin ve ayrılıkçıların üzerine gitti.

Fransa ile ilişkilerin kopmasının ardından Suriye'deki Osmanlı yetkilileri Fransız konsolosluklarını işgal ederek buralarda muhaliflerle müttefiklerin ilişkilerini kanıtlayan belgeler ele geçirdiklerini söylediler.²³ Cemal Paşa bu belgelere dayanarak muhalifleri sindirme hareketine devam etti. Fransız yanlısı bir papazın idamını Aliye Divan-ı Örfisi'nde başlayan mahkemeler izledi, 10'u Müslüman olan Beyrutlu 11 lider bu mahkemeler sonunda idam edildiler.²⁴ Yine Cemal Paşa'nın emriyle sayısı muğlak olan Suriyeli aile Suriye'den çıkarılarak Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürgün edildiler.²⁵ Cemal Paşa'nın bu eylemleri, müttefiklerin kışkırtmasıyla bir milliyetçi ayaklanma çıkabileceği endişesiyle yaptığı iddia edilir.²⁶

²² Hasan Kayalı, a.g.e., s. 217.

²³ Cemal Paşa, a.g.e., s.267.

²⁴ a.g.e., s.305.

²⁵ Falih Rıfkı Atay, Zeytindağı, İstanbul.1998, s.52.

²⁶ Hasan Kayalı, a.g.e., s.218.

Cemal Paşa'nın diktatöryal politikalarının halkta yarattığı gerginliğe, 1915'te İngiliz donanmasının Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz'i abluka altına alıp Filistin'den Anadolu'ya kadar uzanan Suriye bölgesinin dış dünya ile bağlantısı kesilmesi. ve iklimin kötü gitmesi ile ortaya çıkan kıtlık da eklenince, bölgede yaşayan insanların merkezi otoriteye karşı bağılılıkları zayıfladı.

Halk ile merkezi otorite arasındaki ilişkilerin zayıflamasında İttihat ve Terakki'nin bölgeye yönelik siyasaları da etkili olmuştur. II. Meşrutiyetle gelen özgürlük havasının yerini İttihat ve Terakki'nin baskıcı iktidarının alması, Arap uyanışının merkezi olan Suriye'de hayal kırıklığı yarattı. İttihat ve Terakki'nin "reform" ve "daha fazla özgürlük" vaatleri gerçekleşmezken, bölgeye yönelik merkezileştirme politikalarındaki süreklilik devam etti. 1916 baharında Arap vilayetlerindeki reform hareketinin öncülerinden el-İnkilizi, el-Asali, ez-Zehravi, Şefik el-Müeyyed ve Abdülgani el-Ureysi'nin idam edilerek öldürülmeleri, en azından Suriyeli Arapların gözünde, İttihat ve Terakki'nin bölgeye yönelik reform vaatlerinden vazgeçtiğini gösteriyordu.²⁷

Cemal Paşa'nın yönetimi altındaki dönemde eğitim dilinin, hukuk dilinin ve ticari ilişkilerde Türkçe kullanılması zorunlu hale getirildi.²⁸Bu durum merkezileştirme politikalarının bir sonucu olduğu kadar Avrupalı devletlerin iktisadi, kültürel ve siyasi anlamda bölgeye yönelik politikalarını etkisizleştirme amacı

²⁷ a.g.e., s.221.

²⁸ Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Ankara 1982, s.80.

taşıdığı da söylenebilir. Suriye-Filistin bölgesindeki Fransız, Alman, Amerikan misyoner faaliyetleri bu yargıyı doğrular niteliktedir.

Merkezi otoritenin, İttihat ve Terakki'nin, Suriye'ye yönelik politikaları, Cemal Paşa'nın uygulamalarında hayat bulmuştur. Cemal Paşa'nın ödünsüz uyguladığı merkezileştirme politikalarında zaman zaman aşırılıklara varan sertlik İstanbul ve Berlin'de farklı nedenlerle kaygıyla karşılanmıştır. 1915 ve 1916 yıllarında birbirini izleyen idamlar İstanbul'da ılımlı Arapların da merkezden uzaklaşacağı endişesini doğururken, Almanya izlenen merkezileştirme politikalarının savaş sonrası bölgede oluşturulması düşünülen Alman nüfuzunu olumsuz etkileyeceği kaygısını taşıyor ve bölgedeki Türk-Arap ilişkilerinde tarafsızlığını ilan ediyordu. Almanya bölgeye gönderdiği askeri görevliler ve konsoloslukları aracılığıyla yerel Arap güçleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışıyordu.²⁹ Cemal Paşa bu iki merkezden bağımsız kararlar almış ve bunları uygulamaktan geri durmamıştır.

Suriye'de izlenen sert sindirme politikalarının halk üzerinde yarattığı olumsuz etkinin sınırları hakkında kesin bir bilğimiz olmasa da bu politikaların farklı düzeylerde bölgedeki siyasal ve iktisadi gelişmelerin oluşumuna katkıda bulunduğu yadsınamaz. Ayrılıkçılıkla suçlanan ya da şüphelenilen, sayıları kesin olmayan, insanların bölge dışında zorunlu iskana tabi tutulmaları ve bunların çoğunlukla ticaretle uğraşan varlıklı insanlardan oluşması,

²⁹ Bu konu "Mustafa Kemal ile Falkenhayn Anlaşmazlığı" başlığı altında incelenecektir.

savaş dönemi Suriye iktisadi yaşamını olumsuz etkiledi.³⁰ Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için Cemal Paşa'nın aldığı sığ askeri tedbirler iktisadi durumu düzeltemedi. İktisadi sıkıntıları ve bununla birlikte güçlenen Arap ayrılıkçılığını önlemek için İslamiyet devreye sokuldu. Pan-İslamist renkler taşıyan bu politika ile din temelinde şekillenen Osmanlı kimliği projesi ortaya atıldı. Haziran 1916'da çıkan Şerif Hüseyin ayaklanması bu projenin geçersizliğini ortaya koymasına rağmen Cemal Paşa Şam'daki ulemadan aldığı fetvalarla bu politikaya devam etti.³¹ Fakat bu politika merkezi otoriteye sadakati sağlayamadı.

Bu sırada, Arap ayaklanmasından bir ay sonra, Temmuz 1916'da yapılan İkinci Kanal Seferi de başarısızlıkla sonuçlandı. Cemal Paşa bu başarısızlığın ardından dikkatini tamamen Arap ayaklanmasına ve Suriye'de bulunan muhaliflere çevirdi. İkinci Kanal Seferi'nden sonra İngilizler savunma anlayışını terk ederek saldırı durumuna geçtiler. Şerif Hüseyin'de kendisine bağlı güçlerle kuzeye, Suriye'ye doğru harekete geçti. Müttefiklerin askeri hareketleri geliştikçe Cemal Paşa'nın da Arap politikaları sertleşmeye devam etti. Osmanlı ordusunda bulunan ve Arap ayrılıkçısı olduğundan şüphelenilen çok sayıda subay Suriye dışındaki cephelerde görevlendirildi.³²

Suriye'ye ağırlıklı olarak askeri bir misyonla gelen Cemal Paşa, sınırsız diye nitelendirilebilecek yetkilerle, iki yıl boyunca uyguladığı politikalarla bölgeye damgasını vurdu. Cemal Paşa bu iki yıl boyunca Suriye-Filistin

³⁰ Hasan Kayalı, a.g.e., s.219.

³¹ Cemal Paşa, a.g.e., s.324, 325.

³² Fisher Nettleton, The Middle East-A History, New York.1979, s.402.

Cephesi'ndeki görevlerinin yanında bu bölgenin yönetiminden de sorumlu oldu. Askeri açıdan bu dönemde Mısır'a yönelik iki saldırı düzenlendiyse de bu saldırılar İngilizler tarafından püskürtüldü. Bu saldırıları izleyen dönemde çıkan Arap ayaklanması ve İngiliz saldırı hareketi dönemin bölgedeki askeri gelişmelerini oluşturur. 1917 yılına kadar Osmanlı orduları bölgeyi ellerinde tutmayı başardılar. General Falkenhayn'ın gelmesiyle birlikte Cemal Paşa'nın askeri misyonu fiilen sona erer.

Siyasi ve iktisadi gelişmeler açısından bu iki yıl oldukça dinamiktir. Suriye merkezli milliyetçi Arap uyanışı özellikle aydınlar ve orta tabakalarda yaygınlık kazanmıştı. İttihat ve Terakki'nin reform isteklerini gerçekleştirememesinin ardından ayrılıkçı bir karakter kazanan bu uyanış, merkezi otoritenin temsilcisi olan Cemal Paşa tarafından sert önlemlerle yok edilmeye çalışılmıştır. Ancak uygulanan bu sert politikalar (merkezileştirici) istenilen sonucu sağlamamıştır. Bölgedeki Arapların bir bölümü merkezileştirme politikalarını "Türkleştirme" siyasası olarak yorumlamışlardır. Sonuçta Cemal Paşa'nın muhaliflere ve ayrılıkçılara karşı izlediği sindirme politikası, bölge halkının Osmanlı yönetiminden daha da uzaklaşmasına neden olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi dış dinamiklerin ve doğal nedenlerin ortaya çıkardığı şartlar da halkın merkezi yönetimden uzaklaşmasına neden olmuştur.

İktisadi olarak, imparatorluğun oldukça kötü durumu Suriye'ye de yansımış bölge savaşın ilk yıllarıyla birlikte zor bir dönme girmiştir. Zorunlu göçe tabi tutulan

varlıklı ailelerin de Suriye'den ayrılması ile bölge ekonomisi bir darbe daha almıştır. Cemal Paşa'nın aldığı önlemler, sorunların kökeni bilinmeden oluşturulduğu için, etkisiz kalmıştır. Sonuçta bölge daha savaşın içindeyken Avrupalı devletlerin ekonomilerine bağımlı hale gelmiştir.

Sonuç olarak savaşın ilk yıllarında merkezinde Cemal Paşa'nın olduğu gelişmeler, Suriye-Filistin bölgesinin kaçınılmaz olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinden çıkmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Bu gelişmelerin en önemli sonucu, İngiltere'nin arka planda yer aldığı Arap Ayaklanmasıdır.

Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in daha Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeden İngiltere ile başlayan ilişkileri, İstanbul'a karşı Hicaz merkezli bir ayaklanmanın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Savaş içinde devam eden bu ayaklanma ve sonuçları bundan sonraki konumuzu oluşturuyor.

4. ARAP AYAKLANMASI

Hüseyin İbn-i Ali, 1908'de Mekke Şerifi olmuş ve 1916'ya dek aralıksız bu mevkide kalmıştır. Şerif Hüseyin savaşa giden günlerde, merkezi yönetimin desteğini arkasına alarak, Hicaz bölgesindeki diğer Arap aşiretlerine karşı üstünlük kurmayı, bu üstünlük sayesinde Arap Yarımadasında kendi istemlerine engel olabilecek Arap aşiretlerini zayıflatmayı isterken, bir yandan da Hicaz'daki etkisini olabildiğince arttırarak Osmanlı nüfuzunu erozyona uğratıp,

kişisel egemenliğini pekiştirmeye çalışmaktaydı.³³ Şerif Hüseyin isteklerine ulaşmada önemli başarılar sağladı. Sadece Vehib Bey'in Hicaz valiliği sırasında bu isteklerin gerçekleşme süreci sekteye uğramış, Hicaz'a gelen her Osmanlı valisini etkisizleştiren ya da bir şekilde pasifize eden Şerif Hüseyin, Vehib Bey'in gölgesinde kalmıştır.

Kişisel ihtiraslarını gerçekleştirmek isteyen Şerif Hüseyin ile Almanya'nın Arap coğrafyasına girişinden çekinen İngiltere'nin çıkarları, savaşa uzanan siyasal gelişmeler sayesinde örtüştü. İngiltere ile Şerif Hüseyin arasındaki ilişkilerin varlığı 1912'ye kadar uzanmaktadır.³⁴ 1914'te savaş başladığında, Şerif Hüseyin ile İngiltere arasındaki ilişkiler ivme kazanmaya başlamıştır. Daha savaştan önce 23.09.1914'te Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah ile Mısır'daki temsilcileri sayesinde iletişime geçen İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile çıkacak bir savaşta Hüseyin'in tavrını öğrenmek istemiştir. Osmanlı Devleti savaşa dahil olduktan sonra, Şerif Hüseyin içinde bulunduğu siyasal konjüktür ile istekleri arasındaki dengeyi sağlayacak "kuvveti" arar, İngiltere'nin; büyük bir Arap devleti, Halifeliğin Araplara geçmesi ve kurulacak devlete koruma sağlama, vaatleri Şerif Hüseyin'de aradığı kuvvetin İngiltere olduğu inancını pekiştirdi.

İngiltere ile Şerif Hüseyin arasındaki işbirliği, bazı çekinceleri ortadan kaldıramadı. İngiltere, Şerif Hüseyin'in Araplar arasındaki etkisinin sınırları ve

³³ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e.,s.236.

³⁴ a.g.e.,s.169.

ileride Osmanlı Devleti ile işbirliğine yönelmesinden çekinirken, Şerif Hüseyin ise İngiltere'nin Arapların görüşlerini almadan Osmanlı Devleti ve Almanya ile bir antlaşma yapmasından, Türklerin insafına kalmaktan ve kurulacak Arap devletinin sınırlarının belirlenmesinde kendi istemlerinin karşılanmayacağından endişe etmekteydi.

I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti de dahil olunca, merkezi yönetim Şerif Hüseyin'den Kanal Seferi'ne katılmasını istediye de Şerif Hüseyin bu isteği ustaca manevralarla geçiştirdiği gibi, Vehip Paşa'nın Hicaz'daki Türk birliklerinin büyük bir kısmını alarak bölgeden ayrılmasının ardından, bölgedeki siyasal otoritesini tekrar pekiştirmeye başladı.

1916 yılı başlarında, Arap ayaklanmasına giden yolda hızlı adımlar atıldı. İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Mc Mahon ile Şerif arasındaki mektuplaşmalar devam ediyordu. 1915 yılının sonuna kadar yapılan görüşmelerde taraflar savaştan sonraki sınırlar konusunda büyük ölçüde uzlaşmışlardı. 11 Ocak 1916'da, İngilizlerle kesin olarak anlaştığını düşünen, Şerif Hüseyin, Enver Paşa'ya isteklerini bildiren bir telgraf gönderir. Bu telgrafın bir örneği de Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal tarafından Suriye'de bulunan Cemal Paşaya iletilir.³⁵ Telgrafın içeriğinde, Şerif Hüseyin, Hicaz'daki egemenliğinin tanınması, emirliğin babadan büyük oğula geçmesi şeklinde tarafına verilmesi, halen Suriye'de yargılanan Arap ileri gelenlerinin af edilerek, Suriye ve Irak'ı da içine alacak genel bir affın çıkarılması gibi isteklerini bildirir.

³⁵ Cemal Paşa anılarında telgrafın bir suretinin kendisine Enver Paşa tarafından gönderildiğini belirtir.

Gelişmelerden anlayabildiğimiz kadarıyla, ne İstanbul'daki yönetim ne de Cemal Paşa bu telgrafın anlamını kavrayamamıştır. Hatta Cemal Paşa anılarında artık bir ayaklanma çıkacağını anladığını belirtmişse de birkaç bin altının Şerif Hüseyin'in oğullarından Ali'ye verilmesi için Medine Muhafızı'na direktif verdiğini belirtir.³⁶ Bu arada merkezi Şam'da bulunan "El-Fatah" adlı milliyetçi bir hareket, Şerif Hüseyin'e destek vaat ediyor, Şerif Hüseyin'de buna karşılık oğlu Faysal'ı Şam'a yolluyor, Faysal Şam'da milliyetçi bu örgütün temsilcileri ile görüşmeler yapıyor ve sonunda Arap topraklarının sınırlarını belirleyen bir protokol imzalanıyordu. Bu protokole göre sınırlar, kuzeyde Mersin'den İran sınırına, doğuda İran'a, güneyde Basra Körfezi kıyılarından Aden hariç Hint Okyanusuna, batıda ise Akdeniz'den kuzeyde Mersin'e kadar olan son derece geniş bir bölgeyi kapsıyordu.³⁷

Şerif Hüseyin içte ve dışta yeterli desteği sağladığını düşünerek, 1916 yılının Haziran ayı başlarında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandı. 27 Haziran 1916'da, laik yasa reformlarını, ittifak ve Terakki'nin padişahın yetkilerini kısıtlanmasını ve Suriye'deki idamları kınayan bir bildiri yayımlayan Şerif Hüseyin, ayaklanmanın sözde gerekçesini açıklanış oluyordu. Ayaklanmaya Şerif Hüseyin'in kuvvetlerinin yanı sıra Batı Arabistan'daki bedevilerin bir bölümü, mahkûmlar ve Osmanlı ordusundan kaçan Arap askerlerden oluşan bir grup da katılıyordu.³⁸

³⁶ Cemal Paşa, a.g.e., s.353.

³⁷ G. Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, New York, 1965, s.157.

³⁸ Albert Hourani, a.g.e., s.372.

Şerif Hüseyin'in ayaklanması, toplu bir Arap bağımsızlık hareketine dönüşemediği gibi, İslam dünyasından da çeşitli tepkilere neden olmuş, İngiltere bu tepkilerden ciddi kaygılar duymuştur.³⁹ Daha Eylül ayının sonunda Medine dışındaki bütün Hicaz bölgesi Şerif Hüseyin'in eline geçince, İstanbul, Şerif Hüseyin ve İngiltere'nin itibarını düşürmek ve Müslümanları bunlara karşı harekete geçirmek için Arap bölgelerinde yoğun propaganda faaliyetlerine girişti.

Osmanlı Hükümeti, isyanı, İngiltere desteğinde, Halifeye ve İslami bütünlüğe karşı yapılmış bir hareket olduğu propagandasını yaparak tüm Müslüman kamuoyunun desteğini sağlamaya çalışırken, İngiltere'de bu propagandaya aynı silahla yanıt verdi. Daha sonra Almanlarda bu propaganda yarışına katılmışlar böylece İslam'ın siyasal amaçlar için kullanılması son sınırlarını bulmuştur.

Ayaklanmanın devam ettiği dönemde, Şam'daki hükümet yetkilileri önde gelen ulemayı toplayarak, Şerif Hüseyin'in aleyhinde bir fetva çıkmasını sağlamışlardır. 1916 Eylülünde, Suriye ve Filistin müftüleri ortak başka bir fetva ile halkı Şerif Hüseyin'e karşı çıkmaya çağırdılar. Suriye ve Filistin bölgesindeki Arapların çoğunluğu, ayaklanmaya karşı çıkmasalar da, belirgin bir destek de vermediler. Ayaklanma öncesinde ve çıktıktan sonra Cemal Paşa'nın tutumları, halkın ayaklanmaya karşı sempati göstermesine neden olmuştur.

³⁹ Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s.132.

İsyanın çıkardığı sorunlara birde İngiliz-Fransız deniz ablukası da eklenince Suriye ve Filistin'de açlık ve yokluklar ciddi boyutlara ulaştı. Hükümetin almaya çalıştığı önlemlerde yetersiz kalınca bu problemler artarak devam etmiştir. Bu sırada Cemal Paşa'nın kamu işlerine, kent gelişimine ve tarihi değerlerin korunmasına yönelik harcamalar, Suriye'de hüküm süren kıtlık ile savaş için kullanılabilecek malzeme, para ve uzmanlığın çarçur edilmesiyle çelişkili bir durum oluşturunuyordu. Bu girişimler, genel anlamda Osmanlı merkez otoritesinin öne sürülmesi ve Arap kentlerindeki alt yapı ve kamu kurumlarını geliştirme çabası olarak değerlendirilebilir.⁴⁰

Arap ayaklanması, 1917 yılında Rusya'nın savaştan çekilmesi ve yeni yönetimin, Bolşeviklerin, gizli Sykes-Picot antlaşmasını açıklamasıyla bir tereddüde uğradı. Osmanlı Hükümeti, Şerif Hüseyin'e yeni öneriler götürerek isyanı bastırmaya çalıştı. Fakat İngilizler Şerif Hüseyin'in tereddütlerini silmeyi başardılar ve isyancılar İngilizlerle birlikte kuzeye doğru ilerlemeye devam ettiler. Sonunda Türklerin Anadolu'ya atılması ile Arap-İngiliz işbirliği başarı ile sonuçlandı. Artık Osmanlı padişahı ne "*Hadim ül Haremeyn*" ne de "*Sahib ül Kudüs*" idi.

⁴⁰ Hasan Kaya, a.g.e., s.226.

IV. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ ASKERİ HAREKETLERİ

1. SURİYE-FİLİSTİN CEPHESİ (İLK DÖNEM)

I. Dünya Savaşı başladığında Bulgaristan'ın Sofya kentinde askeri ataşe olarak bulunan Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan savaş içinde aktif görev istemiş, bu isteği olumlu bulunarak Çanakkale Cephesinde kendisine görev verilmiştir. Savaşın en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Cephesinde, askeri yeteneğini kanıtlayan Mustafa Kemal Paşa, 1916 yılı başında XVI. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Doğudaki Rus ilerleyişi üzerine söz konusu ordunun görev yerinin Doğuya kaydırılması, karargahının da Diyarbakır'a nakledilmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa 26 Mart 1916'da Diyarbakır'a gitmiştir.¹

1916 yılının sonuna kadar Ruslara karşı Doğu Cephesinde başarılı savaşlar vererek, Muş ve Bitlis'in Rus işgalinden kurtulmasını da sağlayan Mustafa Kemal Paşa, II. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa'nın izinli olarak İstanbul'a gitmesi ile birlikte, bu ordunun komutanlığına vekil oldu. II. Ordunun Kurmay Başkanı olan İsmet (İnönü) Bey ile bu görev sırasında birlikte çalışma olanağı buldu, böylece Mustafa Kemal'in ölümüne değin sürecek yakın iş birliği evresi başladı.²

¹ Utkan Kocatürk, Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Ankara. 1992, s.49.

² Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, I. Cilt (1881-1918), Ankara. 1988, s.87.

17 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, Suriye'ye geçmiş, Suriye ve Hicaz'ın durumunu inceledikten sonra Hicaz bölgesinin boşaltılması ve buradan çekilecek kuvvetlerle Suriye'nin savunulmasını öngören bir raporu, Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya vermişti. Enver Paşa bu görüşü kabul etmemesine rağmen, Hicaz Kuvve-i Seferiyesi adı altında bir ordu kurulmasından vazgeçildi.³ Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa, II. Ordu Komutanlığı'na asaleten atandı.

24 Haziran 1917'de Halep'te Enver Paşa'nın başkanlığında, çeşitli orduların komutanlarının da katılımı ile bir toplantı yapıldı. Bağdat'ın geri alınması ve Suriye-Filistin üzerinden İngilizlere yönelik saldırı planlarının tartışıldığı bu toplantıya, Kafkas Orduları Grubu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, II. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ve VI. Ordu Komutanı Halil Paşa katıldılar.⁴ Toplantıda, Kafkas Cephesi'ndeki II. ve III. Orduların savunma durumları, Suriye-Filistin Cephesindeki gelişmeler ve Bağdat'ın geri alınması gibi konular tartışılmıştır. Mustafa Kemal'in daha önce hazırladığı rapora Cemal Paşa'da destek vererek, Suriye'nin savunulması için kuvvetlerin bu bölgede toplanmasını istemiştir.

Bu toplantıyı izleyen süreçte, Osmanlı Hükümeti, Enver Paşa'nın da etkisiyle, Bağdat'ın geri alınması için Almanya'dan yardım istedi. Easra Körfezi'ne ulaşmayı ve

³ a.g.e., s.88.

⁴ Cemal Paşa, a.g.e., s.237

Arap coğrafyasına nüfuz etmeye çalışan Almanya, bu isteme olumlu yanıt vererek yeni bir ordu kurulması için, tugay düzeyinde bir birlik (Alman Asya Kolu) ve eski Alman Genelkurmay Başkanı, Gen. Falkenhayn, İstanbul'a gönderdi. Nihayet 15 Temmuz 1917'de Yıldırım Orduları Grubu kuruldu, bu grupta VI. ve VII. Orduların yanı sıra Alman Asya Kolu da bulunmaktaydı. Grubun komutanlığına Gen. Falkenhayn getirilmişti. Yeni kurulan bu Ordular Grubuna Yıldırım adının verilmesinin nedeni ise, Bağdat üzerine yapılacak teşebbüslerin gizliliğini sağlamaktı.⁵

Mustafa Kemal Paşa, 7 Temmuz 1917'de Yıldırım Grubu içinde yer alan VII. Ordu Komutanlığına getirildi. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye-Filistin Cephesi'ndeki faaliyetleri resmen başlamış oldu. Bu süreç içerisinde, ileride Kurtuluş Savaşı'nın içinde yer alacak, değerli komutanlarla da birlikte çalışma ve tanışma fırsatı bulacaktır. Mustafa Kemal Paşa'nın VII. Ordu Komutanı olmasından sonra, Enver Paşa, Gen. Falkenhayn, Cemal Paşa, Halil Paşa (VI. Ordu), İzzet Paşa (II. ve III. Ordular Grubu) ve kendisinin katıldığı bir toplantı daha yapılır. Toplantıda Enver Paşa ve Gen. Falkenhayn, Bağdat üzerine kısa sürede bir sefer düzenleme planı üzerinde durdularsa da, güneyden gelebilecek bir İngiliz-Arap saldırısı olasılığından dolayı bu fikir terk edildi. Bunun üzerine Gen. Falkenhayn önce güneyde bulunan İngiliz kuvvetlerinin üstüne yürümeye karar verdi.

⁵ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi (Sina-Filistin Cephesi), IV. Cilt II. Kısım, Ankara.1986, s.84.

2 MUSTAFA KEMAL PAŞA GENERAL FALKENHAYN ANLAŞMAZLIĞI

Gen. Falkenhayn'ın güneye yönelik saldırı düşüncesi, donanım ve asker sayısı açısından yetersiz olduğunu düşünen Mustafa Kemal için geçersiz bir düşünce idi. Çanakkale Savaşı'ndan beri Alman subaylarının Türk ordularını yönetmelerine karşı olan Mustafa Kemal Paşa, savaşın kazanılması halinde bile Osmanlı Devleti'nin bir Alman sömürgesi haline geleceğini düşünüyordu. Bu yüzden Falkenhayn'ın hareketlerine kuşku ile yaklaşmaktaydı. Gerçektende Almanya, Osmanlı Devleti'ni, iktisadi ve siyasi amaçlarına ulaşmakta bir araç olarak kullanmaktaydı. 6 Eylül 1916'da Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan arasında yapılan antlaşmaya göre:

- 1) Osmanlı genel karargahı, kendi ordusunun yığınak, taşıt ve bütünleme işlerini öteden beri olduğu gibi görecektir.
- 2) Alman genel karargahı, Kayzer adına Osmanlı savaş planlarını ya hazırlayacak veya tasdik edecektir.
- 3) Her hareket için Alman başkomutanlığı dört bağlaşıp devletin vasıtalarının topunu icabına göre taksim edebilecek ve karışık birliklerin bulundukları cephede komutayı kendisi oluşturacaktır.⁶

Bu antlaşma, Almanya'ya Osmanlı Devleti'nin militarist gücünü kontrol etme ve yönlendirme olanağı vermekteydi. Böylece Anadolu'nun insanları çoğunlukla Alman emperyal

⁶ Yusuf Hikmet Bayur, Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu, Belleten, Cilt XX, Sayı 80 (Ekim 1956)' dan ayrı basım, Ankara.1956, s.619.

düşüncesine hizmet etmek durumunda kalacaktır ve bunun örnekleri Falkenhayn'ın davranışları ile ortaya çıkacaktır.

Gen. Falkenhayn Yıldırım Orduları Grup Komutanı olduktan sonra, karargahını, neredeyse tamamını Almanlardan oluşturdu ve haberleşmede Almanca kullanılmaktaydı.⁷ Dolayısıyla karargahtaki işleyiş ve alınan kararlar hakkında, Türk askeri yetkilileri ya bilgi sahibi olmuyor veya sonradan bilgilendiriliyorlardı. Öte yandan Falkenhayn'ın sorumluluk alanının Toroslardan başlayarak bütün Suriye, Filistin ve Arabistan'ı içine alması yetki kargaşası da yaratmış, özellikle Cemal Paşa, Falkenhayn ile sık sık yetki tartışmasına girişmiştir.

Falkenhayn bir yandan İngilizler üzerine düzenlenecek askeri hareketliliğin hazırlıkları ile uğraşırken diğer yandan da sorumluluk alanı içinde yaşayan topluluklar arasında Alman nüfuzunu yerleştirmek ve yaygınlaştırmak için çaba sarf etmekteydi. Bu amaç için kendisine verilen, Osmanlı Devleti'nin borcu olarak kaydedilen, beş milyon İngiliz altın lirasını kullanmakta idi.⁸ Yıldırım karargahında bulunan bazı Alman subaylar Osmanlı yetkililerinin kontrolü dışında, bölgedeki Arap aşiretleri ve kentlerdeki nüfuzlu Arap ileri gelenleri ile yeni ilişkiler geliştirmekteydiler. Bu gelişmeler, Falkenhayn'ın kişisel tasarrufları sonucunda ortaya çıkmış değildi, tamamiyle Alman siyasi ve iktisadi çıkarlarının, Berlin-Bağdat ekseninde oluşturduğu yayılmacı uygulamaların bir sonucuydu.⁹ Özellikle Alman menzil teşkilatı

⁷ Uluğ İğdemir, a.g.e., s.89.

⁸ a.g.e., s.90.

⁹ Şükrü Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Ankara.1972, s.136.

sayesinde, Torosların güneyinden, Aden'e kadar uzanan ulaşım sisteminin Alman kontrolü altında olmasından dolayı, bölgedeki halkın sosyo-ekonomik yaşamında Alman etkisi giderek belirginleşmişti. Savaş sonrası dönemde, bölgede kurulması düşünülen Alman egemenliğinin alt yapısı, bu şekilde oluşturulmaya çalışılıyordu. Almanlar, Araplar ile Türkler arasında tarafsız bir tutum sergilerken, başta Araplar olmak üzere bölgede yaşayan etnik ve dinsel toplulukları da çeşitli yollarla etkileyip, Alman nüfuzunu yaygınlaştırmaya çalıştılar.

Suriye pazarı, 1897'den itibaren, artan bir ölçüde Alman sanayi ürünlerinin egemenliği altına girmişti, Suriye ve Filistin'deki kolonizasyon faaliyetleri¹⁰, bölgeye yapılan Alman kaynaklı yatırımlar, Alman nüfuz hareketlerinin erken dönemini oluşturmaktaydı. Bölgede Alman etkinliği tesis edilirken, yerel toplulukların yanı sıra Osmanlı subayları ve yerel yetkilileri para ile elde edilmeye çalışılıyordu. Bizzat Falkenhayn, kendi düşüncelerini paylaşmayan Mustafa Kemal Paşa'ya küçük sandıklar içinde altın göndermiş, bu hareketin anlamını sezinleyen Mustafa Kemal Paşa, senet karşılığı bu altınları VII. Ordu kayıtlarına geçirtip, görevinden ayrılırken de bu altınları, yerine geçen Ali Rıza Paşa'ya bırakmıştır.

Bağdat'ı geri almak misyonu ile kurulan Yıldırım Orduları, İngilizlerin Suriye-Filistin Cephesinde girişebilecekleri bir askeri hareket ile Osmanlı ülkesini ve ordularını tehlikeye düşürebileceği izlenimini vermesiyle, Gazze-Birüssebi hattında bulunan İngiliz

¹⁰ İlber Ortaylı, a.g.e.,s.175.

kuvvetlerini Sina ölü'ne püskürtme misyonunu yüklenmek durumunda kaldı. İngilizlere saldırmak için Osmanlı ordularının donanım ve sayısal açıdan yetersiz olduğunu düşünen Cemal Paşa ve Mustafa Kemal , bu düşüncelerini Gen. Falkenhayn'a benimsetemediler. Bu düşünce farklılığı sonucunda, Cemal Paşa'nın yetki alanı daraltılarak, kendisine Suriye ve Garbi Arabistan umum kumandanı unvanı verilerek, Şerif Hüseyin'in ayaklanmasına karşı koyma ve Yemen ile Asir'deki birliklere uzaktan komuta etme görevi verilir.

Bu görevlendirmeler, bir anlamda Cemal Paşa'nın pasifize edilmesi anlamına gelmekte idi. Cemal Paşa'nın Suriye'de uyguladığı sert politikaların müttefiklerin ve İstanbul'un tepkisini çekmesi, Falkenhayn ile yaşanan kişisel çekişmeler ve Cemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki hiyerarşik kargaşa, Cemal Paşa'nın etkisizleştirilmesine yol açmış görünmektedir.

Falkenhayn'ın eldeki olanaksızlıklara ve İngiliz ordularının donanım ve lojistik açıdan üstün olmalarına rağmen, kişisel prestiji ve Alman çıkarlarını ön planda tutup, İngilizlere saldırıda direktmesi, Türk insanını ve kaynaklarını sorumsuzca risk etmesi, mantıklı askerler arasında tepki uyandırmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu sırada ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili saptamaların ve çözüm önerilerinin de olduğu iki raporu ve suretlerini, sırası ile Enver Paşa'ya, sadrazam Talat Paşa'ya ve Cemal Paşa'ya gönderir. 20 Eylül ve 24 Eylül 1917 tarihini taşıyan bu raporlar, o günün siyasal ve toplumsal yapısı

hakkında bilgiler vermesi açısından son derece önemli olduğundan buraya alıyoruz:

- 1) Halk ile idare arasındaki bütün ilişkiler sarsılmıştır. Evlerinde kalanlar, ya kadınlar ve acizlerden veya asker kaçaklarından ibarettir. Bunların da yetiştirdikleri ürünler ancak kendilerine yetecek kadardır. Hükümetse onların aç kalmalarını bile düşünmeden ürünlerini ellerinden almak zorundadır. Öte yandan hükümetin güçsüzlüğü yüzünden memleket bir anarşi içindedir. Kimsenin hakkı korunamamaktadır. Bu da halkın hükümetten yüz çevirmesine sebep olmaktadır. Rüşvet ve vurgunculuk almış yürümüştür. Savaş sürüp giderse çürüyen devlet binası günün birinde birden bire çökecektir.
- 2) Savaşın yakın bir gelecekte biteceğini sanmıyorum. Bizim tarafın karşı tarafı barışa zorlayacağı bahis konusu değildir. Almanların güttüğü yol "geliniz bizi yeniniz" ilkesine dayanıyor.
- 3) Ordumuz savaşın ilk yıllarına göre çok zayıftır. Orduların mevcudu beşte bire düşmüştür. Bana gönderilen 59. Tümenin yüzde ellisi ayakta durmaya yeteneği olmayan insanlardan ibarettir. İstanbul'dan bin kişi ile yola çıkan taburlar Haleb'e 500 kişi ile gelmektedirler. Batı cephelerimizde düşmanın saldırıya geçme olasılığı bulunmaktadır. Doğudan Ruslar bir saldırıya geçerlerse, buna karşı koyamayız. Irak'ta İngilizler amaçlarını elde etmişlerdir. Sina Cephesi'nde düşman saldırıya hazırlanmaktadır. Özetle söylemek gerekirse Batımdan bir saldırıyı

beklemek, Suriye Cephesinde ise düşman saldırısını geri çevirecek tedbirleri almak lazımdır. Irak'ın geri alınmasını düşünemeyiz. Elimizde bunun için kuvvet de yoktur.

- 4) Bu sözlerimle her şeyin bitmiş olduğunu söylemek istemiyorum. Kurtuluş çareleri vardır. Ancak doğru önlemleri almak elzemdir. Bunun için:
 - a) İçten hükümeti kuvvetlendirmeli, iktisadi yaşamı yeniden düzenlemeliyiz
 - b) Askeri siyasamız savunma merkezli olmalı ve elimizdeki tek bir neferi bile sonuna değin tehlikeye atmamalıyız. İmparatorluk dışında bulunan bütün güçlerimizi derhal geri getirmeliyiz.
- 5) Bütün Suriye ve Hicaz'ın sorumluluğu şimdiye kadar olduğu gibi kendi aramızdan birinin elinde olmalıdır. Sina Cephesinde de komuta bizden birine verilmelidir. Eğer benim bilmediğim nedenlerden dolayı Falkenhayn'ın görevinde kalması gerekiyorsa ve Sina Cephesini savunma görevi Von Kress'in VIII. Ordusu ile komutanı olduğum VII. Orduya verilerek, bu orduların da uygun Falkenhayn'a bağlı olması bulunuyorsa, yurdumuzun çıkarları için bu görevi üzerime almaktan kaçınmam. Ancak Falkenhayn yalnız bir askeri komutan olarak kalmalı, asıl idare ve geri hizmetler bir Türk'e bırakılmalıdır. Eğer biz harekete geçmeden önce düşman saldırıya geçer ve VII. Ordu'dan gönderilen kuvvetler parça parça Kress'in komutasına verilerek benim karargahım işsiz kalırsa, bu duruma seyirci kalamam ve derhal bütün kuvvetleri kendi emrime alırım. Almanlara karşı zaaf göstermek çok zarar verir. Falkenhayn

her yerde Alman olduğunu ve kendini Alman çıkarlarını korumakla görevli saydığını belirtmekten çekinmiyor; aşiret liderleri ile Alman subayları aracılığı ile doğrudan doğruya ilişki kuruyor. Bana bile "Araplar Türklere düşmandır, biz Almanlar tarafsız olduğumuzdan onları kazanabiliriz" demekten çekinmemiştir; Falkenhayn'ın saldırı yapmak yolundaki sözleri bütün Suriye ve Arabistan'ın kendi yönetimine girmesi için bir vesiledir, yurdumuzu bir sömürge durumuna düşürmeye çalışıyor, Filistin'de başarılı bir savunma yapabilirse bu amacına ulaşmış olacaktır ve bize borç yazılan altınları ve son Türk kanlarını bu uğurda harcamış olacaktır. Kısacası, bu sırada ülkenin herhangi bir bölümünün yabancıların nüfuzu ve idaresi altına verilmesi doğru değildir.¹¹

Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül 1917 tarihini taşıyan bu raporda;

- a) Merkezi yönetimin halk ile olan iletişimsizliği üzerinde durarak, adalet mekanizmasının işlemediğini, iktisadi yaşamın durma noktasına geldiğini bu yüzden halkın merkezi otoriteye ve onun temsilcilerine olan güvenini yitirdiğini, bu durumun sürmesi halinde devletin yıkılabileceğini,
- b) Savaşın uzun sürebileceğini, oysa ordunun savaşma kapasitesinin süreç içinde sürekli düştüğünü, firarların arttığını, var olan cephelerdeki olumsuz koşulların devam ettiğini ve yurt dışındaki Osmanlı

¹¹ Yeni Gün, 15 Teşrin-i evvel (Ekim) 1335 (1919) nüshası

birliklerinin bir an önce geri çekilerek savunma gücünün arttırılması gereğini,

c) Almanların Osmanlı Ordularına komutanlık yapmalarının yarattığı ve yaratacağı olumsuz sonuçları belirterek, Almanların gerçek amaçlarının Osmanlı coğrafyasını sömürgeleştirmek olduğunu, bu amaca ulaşabilmek içinde Osmanlı kaynaklarını kullandığını, bu yüzden yabancıların nüfuz alanları oluşturma siyasasının engellenmesinin şart olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 1917 yılı içinde bulunduğu koşullar, Mustafa Kemal Paşa'nın raporunda genel olarak açıklanmaktaydı. Bu rapor Enver ve Talat Paşalara şu belgelere ilişik olarak gönderilmiştir¹²:

"Başkumandanlık Vekalet-i Celilesine tahrirat,
VII. Ordunun yed-i idaresi altında bulunmayan esbaptan dolayı firarların devamı ve kuvvetlerin muhafaza olunamaması ve ordunun tevcih olunduğu hedeflerin tebeddülü ile beraber suret-i istihdam ve emr-i kumandanın tanzimi cihetinde yeni vaziyetler hasıl olmakta ve aşairin istimali ve istihdamı mesailinin devam etmekte bulunması sebepleri ile vaziyetin muhakemesine ait bir zübdeyi aşağıda yüksek orunuza arz ediyorum. Hususat-ı mülkiyeye ait ve ordunun daire-i selahiyeti dahilinde bulunan mevadın gerek Dahiliye Nezareti ve gerek vilayat-i mahalliye nezdinde aleldevam takip edildiği maruzdur. 20/09/33"
Yedinci Ordu Kumandanı Mir-i Liva
Mustafa Kemal

¹² Yusuf Hikmet Bayur, a.g.m., s.627.

"Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Fahametlü Devletlü Talat Paşa Hazretlerine,

VII. Ordunun ve işbu ordunun istihdamı muhtemel olan havalide idare-i umumiye-i mülkiye ile peyda ettiği revabıt-ı karibe sebebi ile başkumandanlık vekalet-i celilesine vaziyet-i umumiyenin muhakemesi hakkındaki mutalaat-ı acizanemin bir suretini aşağıda ati huzur-u fahimanelerine arz ederim. Gerçi bu mutalaatnamede münhasıran askeri olan nokta varsa da bir mutalaa-yı külliye-i umumiyeden nokta-i fenniye-i askeriyeyi ayırmak kabil olmadığından aynen takdimi zaruri olmuştur. Ordunun haiz olduğu selahiyet sebebi ile yakın olan hükümat-ı mülkiye nezdinde inzibat ve idareye müteallik mevad için icabettikçe temasda bulunulduğu maruzdur. Olbabta emr-ü ferman hazret-i veli ul-emrindir.

20/09/33

Yedinci Ordu Kumandanı Mir-i Liva

Mustafa Kemal"

İkinci rapor da Mustafa Kemal Paşa tarafından Halep'ten gönderilmiştir, fakat bu rapor daha çok militarist hareketler ile ilgilidir. Mustafa Kemal bu ek raporda Suriye-Filistin Cephesi'ndeki olası gelişmeleri değerlendirmektedir. Olayların akışı Onu bir kez daha haklı çıkaracaktır.

"20/09/33 tarihli rapora ektir.¹³

¹³ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.m., s.628

I- Sina cephesinde icra olunacak hareket-i müstakillenin nasıl bir hareket olabileceğini bervech-i ati mutalaa ederim:

Sina cephesinde toplam düşman gücü 10., 52., 53., 54., 60., ve 74. Fırkalarla Fransız ve İtalyan kuvvetlerinden oluşan bir fırka, 700'er kişilik toplamları ile hepsi 60 bin, süvari birlikleri ile 70 bin kişidir. Bizim buradaki gücümüz ise, 3., 7., 16., 26., 27., 53., ve 54. Fırkalar ve süvari birlikleri ile birlikte 33.000 kişiydi. İhtiyat kuvvetimizse, Remle civarındaki 24. Fırka ile 19. Ve 50. Fırkaların Halep'te mevcutları ve ikmal edilemeyeceği bildirilen 20. Fırkanın İstanbul mevcudu ve 1800 piyadeden ibaret olan Alman kolunun kuvveti toplam 30.000 kişiden ibarettir. 59. Fırkanın kullanılamayacak bir durumda olduğu genel karargâhça bilinmektedir. İhtiyat gücümüzün Sina'ya en azından yüzde otuz noksanı ile ulaşması ve her ay Sina cephesinin bir fırka kuvvetinde kayıp vermesi en iyimser tahmin olduğundan, bütün ihtiyat gücümüzün cepheye iki ay sonra 20.000 mevcutla varabilecek, bugünkü Sina kuvvetleri de verecekleri kayıplar ile 23.000 kişiye düşecek, yani VII. Ve VIII. Orduların toplamı 43.000 kişi olacaktır. Düşmana yeni kuvvetler gelmediği takdirde ve biz bütün kuvvetlerimizi topladıktan sonra aradaki oran 70'e karşı 43'tür. İki ay boyunca düşmanın vereceği kayıp çok fazla olmayacaktır ve olası kayıplarını ikmal etme olanakları çok yüksektir. Alman batı cephesi dahil olduğu halde bütün cephelerde malzemece bize müteveffik olan düşmanın nakliye araçları yönünden üstün olduğu Sina cephesinde bu gün ve gelecekte de bu durumu koruyacağı kesindir. Bu hesaba göre yeni ihtiyat güçleri getirmediği halde 70.000 kişiye karşı elde edilebilecek başarılı bir

sonuç ancak, savunma anlayışı ile mümkün olabilir. Mesele muğlak değildir, halbuki düşmanın Mısır'da daha 64., 77., 78.fırkaları bulunmakta ve bir Hint fırkasının da bulunduğu dördüncü ordunun raporlarından anlaşılmaktadır. Öyle ise Osmanlı Devleti bugün toplayabildiği ve tahsis ettiği bütün kuvvetlerle Filistin'in adım adım savunmasına koştuktan başka seçeneği olmadığı gibi memleketin içte ve dıştaki diğer güçleri de bu cepheye yetiştirmek zorundadır. Bundan dolayı bağımsız hareket tabiri gerçek dışı olup Eylül ayının bir iki günü için Gen. Falkenhayn'ın gizli düşüncelerini örtmek için kullandığı sözlerden ibarettir.

II- Sina cephesinin peyderpey ulaşacak kıtalarla birlikte savunmasının nasıl olacağı hakkında buradan fazla şey söylenemez. Buradan görülecek ihtiyaç, kuvvetlerin bir an evvel kuzeye hareketi, ağır silahların ve cephanenin sağlanması gereklidir; cephede ise düşmanı yeni mevziiler oluşturmaya, çok kayıp vermeye zorlayacak hazırlıklara ihtiyaç vardır.

III- Düşman saldırısından önce Sina cephesindeki orduların yeniden düzenlenmesi gereklidir. Sina cephesine bir grup, iki karargah sığmaz. Falkenhayn'a buraya gelince durumu anlattım, fakat bana verdiği yanıtta bir saldırı düzeninden bahsederek, haklı olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Halbuki bizim ordumuz saldırı gücünden yoksundur. Sina cephesine tek kişi komuta etmelidir. Sina cephesine benim komuta edebilmem için tecrübe noksanlığı ve yetersizlik gibi bir düşünce ileri sürülemez. Çünkü Arıburnu ve Anafartalar'da 11 tümeni ve bir süvari fırkasını başarı ile kullanmış ve 10 tümenlik II. Orduyu idare etmiş bir komutan, istenilen tecrübeyi kazanmıştır.

IV- Falkenhayn beş ayda hiçbir iş görmemiştir. Falkenhayn'a ne askeri ne de siyasi güvenim yoktur. Falkenhayn Sina Cephesi'nde görev alamaz. Arabistan Başkumandanlığı'na bağlı olarak Sina Cephesi'ne ben komuta etmeliyim. Bu olmazsa beni VII. Ordu komutanlığından affetmelisiniz. Bu raporlarıma yanıt alamazsam Gen. Falkenhayn'a emrinde çalışamayacağımı bildireceğim."

Yedinci Ordu Kumandanı Mir-i Liva

Mustafa Kemal"

Mustafa Kemal Paşa tarafından Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya ve IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya gönderilen bu rapora Enver Paşa 1 Ekim 1917'de karşılık vermiştir. Bu karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın beklentilerini karşılamaktan çok uzaktı, daha çok Mustafa Kemal Paşa'yı atlatmaya¹⁴ yönelik bir içerik taşımakta idi. Enver Paşa'dan gelen yanıt üzerine, 6 Ekim 1917 'de VII. Ordu Komutanlığı'ndan istifa etmiştir. Bunun üzerine II. Ordu Komutanlığı'na getirilmişse de Mustafa Kemal Paşa bu görevi kabul etmeyerek izin istemiştir. 11 Ekim 1917'de Halep'ten ayrılarak İstanbul'a hareket eden, Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye-Filistin cephesindeki ilk görev dönemi böylece sona ermiştir.

¹⁴ Yusuf Hükmet Bayur, a.g.m., s.621

3. SURİYE-FİLİSTİN CEPHESİ'NDEKİ GELİŞMELER

1917 baharında Türkler, I. ve II. Gazze savaşlarında İngilizleri mağlup ettiğinde, Bağdat 11 Mart 1917'de İngilizlerin eline geçmiş bulunuyordu. Bu sırada 1916 Haziranı'ndan beri devam eden Arap ayaklanması giderek gelişmekte idi. II. Gazze yenilgisi üzerine Mısır'daki İngiliz Sefer Kuvvetleri Komutanı Gen. Murray görevinden alınarak, yerine Gen. Allenby getirildi. Bu görev değişikliği savaşın gidişatını da değiştirmeye başladı. İngilizler Filistin bölgesinden daha etkili saldırılar yapabilmek için bölgeye iki kolordu daha gönderirken, Mısır'dan başlayan demiryolu hattını cepheye değin uzatmayı başardılar, buna karşın Osmanlı Ordusunun gücü, İngilizlerin üçte biri kadardı.

Bu sırada Yıldırım Orduları Grup Komutanı Gen. Falkenhayn Suriye-Filistin Cephesi'nin sorumluluğunu üzerine almış bulunuyordu. İki tarafta yaşanan görev değişimi sonrasında İngiliz kuvvetleri 30/31 Ekim 1917'de Birüssebi-Gazze hattına saldırmaya başladılar. 1 Kasım 1917'de Birüssebi İngilizlerin eline geçti, 6/7 Kasım 1917'de Türkler Gazze'yi boşalttılar. 16/17 Kasım 1917'de , gelişen İngiliz saldırıları sonucunda Yafa Türklerden alındı, Aralık başında ivme kazanan İngiliz taarruzları, Kudüs'ün de İtilaf Devletleri'nin eline geçmesini sağladı, Gen. Allenby büyük karşılama törenleri ile Kudüs'e girdi. Kudüs'ün kaybedilmesi psikolojik açıdan olumsuzluklar yarattı. Üç büyük dinin kutsal saydıkları bu kentin kaybedilmesi Osmanlı Devleti için bir prestij kaybı

anlamına gelirken, Batı cephelerindeki olumsuz gelişmelerden (Çarlık Rusyası'nın çöküşü, İtalyanların Caforetto'daki yenilgileri, Romanya'nın savaştan çekilmesi ve Kambre'de başlayan Alman karşı taarruzları) dolayı gergin olan İtilaf kamuoyu ve İtilaf Devletleri için önemli bir başarı oldu.

Kudüs'ün kaybedilmesini izleyen süreçte, Gen. Falkenhayn, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'ndan ayrılmış, yerine Liman Von Sanders getirilmişti. VIII. Ordu Kumandanı Gen. Kress Von Kressenstein ve Osmanlı Orduları Başkumandanlık Vekaleti Kurmay Başkanı Gen. Bronsart Von Schellendorf da görevlerinden ayrılanlar arasındaydılar. Von Kress'in yerine VIII. Ordu Kumandanı olarak Cevat (Çobanlı) Paşa, Von Bronsart'ın yerine de Gen. Von Zekt atandılar, bu sırada VII. Ordu Kumandanı Fevzi (Çakmak) Paşa idi. Kudüs'ün düşmesi üzerine Cemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'na Mustafa Kemal'in getirilmesini Enver Paşa'dan istedi ise de Almanlardan yardım almak umudunda olan Enver Paşa'nın, bu amaç için bir Alman generalinin Suriye-Filistin bölgesinin komutanı olması gerektiğini ileri sürerek bu isteği geri çevirir.¹⁵ Bunun üzerine 12 Aralık 1917'de Cemal Paşa İstanbul'a döndü, komutası altında bulunan IV. Ordu ise Gen. Falkenhayn'ın emri altına verildi, bir süre sonra Falkenhayn'ın, yukarıda belirtildiği üzere, görevinden ayrılması ile sorumluluk tamamen Von Sanders'e geçecektir.

1918 yılı başlarında İngiltere Başbakanı Loyde George, Osmanlı Devleti'nin biran önce savaş sahnesinden

¹⁵ Cemal Paşa, a.g.e., s.258, 259.

çıkarılmasını istiyordu. Bu amacın sağlanması için İngiliz kuvvetlerinin Arapları da kullanarak Haleb'e değin ilerlemenin Osmanlı Devleti üzerinde yıkıcı etkileri olacağı ve Osmanlı Devleti'nin savaşı bırakacağı düşüncesi hakim idi.¹⁶

İngilizlerin bu düşüncelerinin gerçekleşmesini engelleyecek tek güç olan Osmanlı Ordusu, 1918 yılı başlarında sekiz harp alanına bölünmüş, insan gücü ise savaşlar ve bulaşıcı hastalıklar, ayaklanmalar ve toprak kayıpları nedeniyle tükenmişti, ordunun kuvveti toplam 120.000 muharibe kadar inmişti.¹⁷ Ulaşım ağının yetersizliği yanında bir ekonomik enkazın varlığı durumu daha da ağırlaştırmaktaydı. 1911 yılından beri sürekli savaş durumunda bulunan Osmanlı Ordusu'nda bıkkınlık ve bezginlikler de gözlenmekte idi. Suriye'ye gönderilen her 1000 kişilik kuvvetten yarısı yollarda firar ediyordu. Suriye-Filistin Cephesi'nde savaşan ordular son derece yetersiz bir donanıma sahiptiler, bazen ölen düşman askerlerinin elbiselerini ve ayakkabılarını kullanmaya çalışan askerlere rastlanmaktaydı.

1918 yılının ilk aylarında İngiliz saldırıları, Loyde George'un istekleri doğrultusunda kuzeye doğru devam etti. Mart ayının sonlarında Türk birlikleri ile İngilizler arasında Şeria bölgesinde çarpışmalar oldu ve bu çarpışmalarda (I. ve II. Şeria Savaşları) Türkler üstünlük sağlayarak, İngilizleri geri atmayı başardılar. 1918 yılı Temmuz ayı içinde Suriye-Filistin Cephesi'nde bulunan az

¹⁶ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, s.512.

¹⁷ a.g.e., s.513.

sayıdaki, iyi eğitilmiş, donanımı üstün, Alman birlikleri bu bölgeden geri çekilmeye başladı, Almanlar Kafkaslardaki çıkarları için bu birlikleri kullanmayı düşünüyorlardı. Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman Von Sanders'in karşı koyması bir işe yaramadı ve söz konusu birlikler Suriye'den geri çekildiler, böylece bu bölgede var olan güç dengesizliği Osmanlı Devleti aleyhine daha da bozulmuş oldu.

4. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 1918 YILINDAKİ FAALİYETLERİ (SURIYE-FİLİSTİN CEPHESİ)

15 Aralık 1917'de veliaht VI. Mehmet ile Almanya'ya giden Mustafa Kemal Paşa bu gezi esnasında Almanya'nın savaşı kazanamayacağına inanır, bu düşüncesini yakın çevresine açıklar¹⁸. Ona göre Osmanlı Devleti daha büyük yıkımlara uğramadan savaştan çekilmelidir. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra böbreklerindeki rahatsızlıktan ötürü Viyana'ya, ve Karlsbad'a gitti. (1 Haziran 1918) 27 Temmuz'da yaveri Cevat Abbas'tan, ivedi olarak İstanbul'a gelmesi yolundaki telgraf üzerine 2 Ağustos 1918'de İstanbul'a geri döndü.

Enver Paşa'nın etkili olduğu düşünülen bir padişah fermanı ile 7 Ağustos 1918'de Suriye Cephesi'nde bulunan VII. Ordu Kumandanlığı'na tekrar atanır. Yıldırım Orduları Grubu'na bağlı olan VII. Ordu Kumandanlığı, Fevzi (Çakmak) Paşa'nın hastalanarak İstanbul'a dönmesi üzerine boşalmıştı. Mustafa Kemal Paşa 18 Eylül 1918 'de komutayı

¹⁸ Sadi Borak, Ata ve İstanbul, İstanbul.1983., s.66.

ele aldı, bu süreç içinde cepheyi gezme fırsatı bulan Mustafa Kemal Paşa, her şeyin bittiğine inanmaya başlamıştı, bunun sebebi de cephedeki orduların yetersiz donanımları ve insan gücü idi.¹⁹

11 Eylül 1918'de, büyük İngiliz taarruzu başlamadan bir hafta önce, Mustafa Kemal Paşa, Suriye'nin ve orduların durumunu Dr. Rasim Ferit'e yazdığı bir mektupta şöyle anlatır:

"Kardeşim Rasim Ferit

Nablus'a geldim. Suriye'yi baştan başa bir defa daha etüt ettim. Muharebe hatlarının hepsini gezdim. Komutan, subay, erbaş ve erlerimizi gördüm. Gözlemimi şöyle özetleyebilirim; Suriye, genel olarak, acınacak hale gelmiştir. Vali yok, komutan yok, İngiliz propagandası çok, İngiliz gizli teşkilatı her yerde faaliyet halinde, halk hükümetten nefret ediyor, bir an evvel İngilizlerin gelmesini istiyorlar, düşman kıt'aca, vasıtaca kuvvetli. Biz onun karşısında pamuk ipliği....."²⁰

Durumun bu kadar kötü olması, Mustafa Kemal Paşa'yı umutsuzluğa düşürmüş olmalıdır. Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Liman Von Sanders bu konuda " Çanakkale Savaşlarında tanıdığım bu değerli komutan, buraya gelince ordunun mevcut itibari ile azlığını ve birliklerin perişan halini gördü ve aldandığını anladı. Enver ona gerçekten uzak rakamlar vermiş ve ordunun durumunu hayli elverişli göstermişti" şeklinde açıklıyor.

¹⁹ Uluğ İğdemir, a.g.e., s.125.

²⁰ Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, s.156.

19/20 Eylül 1918'de gecesi büyük İngiliz taarruzu başladı, Mustafa Kemal Paşa'nın emri altındaki, III. ve XX. Kolorduların Kumandanları olan İsmet (İnönü) ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşalar²¹ bu taarruzu karşılamaya çalıştılar. Mustafa Kemal Paşa, ordusunu Şam'a kadar çekmişken, burada Liman Von Sanders'ten Rayak çevresindeki kumandasız kuvvetlerin bir konuta altında toplanmasını istemesi üzerine, VII. Ordu'yu İsmet (İnönü) Paşa'nın komutasında Şam'ın savunulması için IV. Ordu Kumandanı (Mersinli) Cemal Paşa'nın emri altına bırakarak Rayak'a gitmiştir.

Bu sırada Şam'da güvensizlik ve düzensizlik gittikçe artmaktaydı, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın adamları şehirdeki , zaten merkezi yönetimden çoktan soğumuş olan, halkı Osmanlı yönetimine karşı kıskırtmaktaydılar. Şam'daki bazı evlerde Şerif Hüseyin'i simgeleyen bayraklar asılı bulunmakta idi.²²

21 Eylül 1918'de Nablus Savaşı sona ermiş, yukarıda da belirtildiği gibi VIII. Ordu imha edilmiş, IV. ve VII. Ordular Gadar-Elramte hattına ve bu hattın batıya uzanımı olan Samah-İrbid hattına çekilmişlerdi. 29 Eylül 1918'de Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'ya çektiği telgrafta durumu anlatır: "13/13 Eylül 1334 (1918) de başlayan savaş sonunda VIII. Ordu'nun yok olması üzerine çekilmeye mecbur olan VII. Ordu büyük bir baskı altında Fara Vadisi kuzeyine çekilmeyi başardığı sırada, düşman Bisan'ı tutarak geri çekiliş yolunu kesmiş bulunuyordu. Bu engeli aşmak mümkün olmayınca, orduyu batıya cephe aldırıp, savaşarak Şeria

²¹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Hattın Kadrosu*, Ankara.1993, s.152.

²² Liman Von Sanders, a.g.e., s.339.

Vadisi'nin doğusuna geçirmeyi ve oradan Cebel Aclun içinden kuzeydoğuya yönelerek Dera-Mezirip hattını tutmayı başarmak mümkün oldu. Bundan sonraki kararım, orduyu Küneytre üzerinden Şam güneyine çekmek, Dera-Şam yönünü IV. Orduya terk etmektir, fakat başından sonuna kadar, Grup kumandanının talimat verememesi ve IV. Ordu kumandanının, her iki ordunun Şam'a gitmesine dair tebligatta bulunması nedeniyle, ordumu İngiliz süvarisi ile ayaklanmış Araplar ile savaşarak, bugün, 29 Eylül 1334 (1918) de Şam'ın güneyinde Kisve'ye getirdim. Burada Liman Paşa hazretlerinden aldığım emir üzerine, VII. Orduyu Şam'ın muhafazası için (Mersinli) Cemal Paşa'nın emrine terkle, Rayak cephesinin komutasını almak üzere bu gece trenle hareket edeceğim, maruzdur."

"İncelemelerime ve (Mersinli) Cemal Paşa ile yaptığım konuşmalardan çıkardığıma göre, adı geçen Şerif Faysal ile antlaşmakta, serbest bırakmakta, hiçbir sakınca görmüyorum. İngilizler bize kuvvet toplamak için fırsat bırakmaksızın ciddi olarak taarruzlarına devam ederlerse, Şam'ın elde tutulabileceğini şüpheli görüyorum."

"Düşünceme göre daha sağlam askeri tedbir kuzeyden gelen kuvvetlerle, bu kuvvetlerin güvenle yetişebilecekleri, Rayak kuzeyinde sağlam bir savunma hattı tutmak ve Beyrut-Rayak-Şam hattı güneyinde mevcut kuvvetle bir perde hattı oluşturmakla, yetinmek uygun olur."

"Bu itibarla da arz ettiğim askeri tedbir, Şerifle azami şartlar dahilinde hemen anlaşmaktan ibaret siyasi tedbirin eklenmesi uygun olur, düşüncesindeyim. (Mersinli)

Cemal Paşa'nın beyanına nazaran bu olasılık daha birkaç gün için mevcuttur.²³

Bu telgraftan anlaşılacağı üzere, karşımıza iki önemli olgu çıkıyor. Bunlardan birincisi; 19/29 Eylül 1918 sürecinde Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Liman Von Sanders'in fiilen bu gruba bağlı orduları komuta edemediği, bu ordularla herhangi bir bağlantısının kalmadığı ve düşman baskısının bütün yükünü çeken VII. Ordu ile IV. Ordu'nun kendi inisiyatiflerine göre hareket etmesi, ikincisi ise İngilizlerin 19 Eylülde başlattıkları, başarılı saldırılar sonucunda hızla ilerlemelerinden rahatsızlık duyan Şerif Faysal'ın Osmanlı yönetimi ile anlaşıp göz diktiği yerleri, İngilizlerden önce, onların insafına kalmadan ele geçirme isteğidir.

Faysal ile Türkler arasında bir anlaşma olmadı. İngiliz birlikleri ve Araplar ilerleyişlerine devam ettiler. 30 Eylül 1918'de İngiliz kuvvetleri Şam'a girdiler. Liman Von Sanders'in Arap ayrılıkçılığı ile damgalanmış (emekli) Rikabizade Ali Rıza Paşayı Sa'sa bölgesindeki birliklerden bir cephe kurup, son ana kadar dayanmasını istemesinin ardından söz konusu kişinin düşmana katılması, durumu daha da dramatik hale getirmişti. Şam'ın düşman eline geçmesinin hızının yarattığı panik, tam bir bozguna dönüşmüş, Almanlar kendilerini ve eşyalarını trenlere yükleyip savuşurken²⁴, Türkler ve eşyaları Arapların bağımsızlık çığlıkları arasında kayboldular. 3 /4 Ekim 1918'de VII. Ordu karargâhı Humus'tan Haleb'e taşındı,

²³ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılap Tarihi, Cilt:3, Kısım. III, s.456,457.

²⁴ a.g.e., s.459.

Halep'te güneyden gelecek kıtaları durdurarak, bunları yeniden düzenleyecek bir " Tensik Grubu" kuruldu. Bu grubun çalışmalarını düzenleyecek emir ve direktifler hazırlanıp, yayınlandı. Bu çalışmaların sonucunda 20 Ekim 1918'de I. ve 11. Tümenlerden kurulu, XX. Kolordu ile XX. ve 43.tümenlerden kurulu, III. Kolordudan oluşan oldukça işlevsel yeni bir VII. Ordu oluşturuldu.²⁵

Kuvvetlerini Halep'te toplayan Mustafa Kemal Paşa, yeni bir düzen kurmayı başarmıştı.²⁶ Halep'te Arapların düşmanca tavırları durumu kritik bir hale sokmuştu. Kente sızan Bedeviler, Türk ordusuna karşı saldırılar düzenlemekteydi. Kentte belediye meclis üyeleri istifa ederken, menzil kumandanlığına ait silah depoları Araplarca yağma edildi. Halep'te bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği sokak çatışmalarının ardından, kentte güvenlik yeniden sağlandı, ancak halk Türklerin yanında değil tam tersine bağımsızlıktan yana idi. Böyle bir durumda Halep'te kalmayı uygun bulmayan Mustafa Kemal Paşa, kuvvetlerini kentin kuzeyine çekti.

25 Ekim 1918'de istasyon tahrip edilerek çekilme işlemi tamamlandı, güneyden gelen İngiliz ve Arap taarruzları başarı ile durdurulduktan sonra VII. Ordu karargahı Katma'ya intikal etti.²⁷

Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın VII. Ordusu birçok taarruza uğradıysa da bunları hepsinde de geri püskürtmeyi

²⁵ Güngör Cebecioğlu, " I. Dünya Savaşı'nda Atatürk ve Yıldırım Orduları Grubu", Gen. Kur. Başk., Atatürk Haftası Armağanı, Atatürk Dizisi, Sayı: 25, Ankara.1992, s.105.

²⁶ Liman Von Sanders, a.g.e., s.348.

²⁷ a.g.e., s.352.

başardı. Mustafa Kemal Paşa'nın en son çekildiği hat; Marata'dan başlayıp, İskenderun'a giden yol üzerinde Babulit-Halilli üzerinden Tatmaraş'ı ve demiryolunu geçerek, Cirbin doğusuna kadar uzanıyordu.²⁸ 27 Ekim akşamı Başkumandanlık Kurmay Başkanı, Müşir İzzet Paşa'nın gönderdiği telgrafta; "İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı Devleti ile bir mütareke imzalamayı kabul edecekleri belirtilerek, bu konudaki birinci şartın Almanların güven içinde Almanya'ya geri dönebilmelerinin, istendiği vurgulanıyor, olumlu bir yanıt alınmasının büyük olasılık olduğu bu yüzden bölgedeki Alman varlığının yakın gelecekte geri gönderilmesinin, dikkate alınarak, hareket edilmesi" istenmekte idi.²⁹

Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere, Liman Von Sanders ve Alman kuvvetleri cepheden çekilecekler ve yerlerine Türk unsurlar geçecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Orduları Grup Kumandanı olacağı anlaşılmaktaydı. Bu sırada Arapların, Müslümiye'den Antep istikametinde ilerlemeleri ve İngilizlerin de bu kuvvetleri takip ettiği yolundaki haberler üzerine Mustafa Kemal Paşa, Kilis'e giderek, orada bir direniş teşkilatı kurdurmuş, Antep'teki askeri makamlara bu konuda gerekli direktifleri vererek, direniş teşkilatının temelini oluşturması için 43. Tümenen küçük bir müfrezeyi Kilis'e göndermiştir.³⁰ 28 Ekim 1918'de, Mustafa Kemal Paşa VII. Ordu Kumandanı olarak son emrini vererek, VII. Orduyu, İskenderun kenti ve kıyıları ile birlikte, İskenderun-Beylan-Der el Cemal-Tel el Rifat ve

²⁸ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, s.730.

²⁹ a.g.e., s.729.

³⁰ Güngör Cebecioğlu, a.g.m., s.107.

doğu uzamı eski halini koruyacak şekilde yeni bir hatta çekti.³¹.

30 Ekim 1918'de yeni sadrazam İzzet Paşa Liman Von Sanders'e bir telgraf göndererek, emir ve komutayı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak hemen İstanbul'a dönmesini ve Alman birliklerinin de hızla İstanbul'a nakillerini istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'nı almak için Adana'ya gitti. Yıldırım Orduları Grup Kumandanı olduktan sonra, yoğun bir biçimde orduların yeniden düzenlenmesi, ulaşım ağının yenilenmesi ve geliştirilmesi, gibi atılımlara girişen Mustafa Kemal Paşa, bir yandan da bulunduğu konumun olanaklarını kullanarak, devletin sivil ve askeri üst düzey yöneticilerini, Mondros Mütarekesi'nin sonuçları konusunda uyarmaya çalıştığını da görmekteyiz.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 7 Kasım 1918'de bir padişah iradesi ile Yıldırım Orduları Grubu ve VII. Ordu'nun lağvedilmesi ile, Suriye-Filistin cephesindeki faaliyetleri son bulmuş oldu.

³¹ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, s.730.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan görünüm savaş öncesinden çok farklıydı. Savaş öncesinde uluslararası siyasetin aktörleri arasında yer alan Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu tarihe karıştılar. Bu siyasal yapıların yayıldığı topraklarda yeni siyasal yapılanmalar ortaya çıktı.

Anadolu ve Arap toprakları da bu olgunun içinde yer alıyordu. Savaş içerisinde yoğun biçimde uluslararası çekişmelere konu olan bu iki komşu coğrafya savaş sonunda farklı siyasal ve toplumsal oluşumlara sahne oldular. Arap halkları Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşamaktan kurtulurken, İngiltere bu gelişmenin en etkili duayeni oldu.

Entelektüel bir çevrede gelişmeye başlayan Arap milliyetçiliği yayıldığı toprakların sosyolojik özelliklerinden dolayı Arap toplumunu aşiretsel ya da kabileci yaşam geleneğinden kurtaramadı. Yalnızca Hristiyan Araplar ve Yahudiler sahip oldukları tarihsel formasyonlar nedeniyle savaş sonrası döneme hızla adapte olup yeni yüzyılın toplum modeline geçişi başardılar. Bu başarının sınırları Lübnan ve İsrail'i kapsıyordu.

Anadolu için savaş büyük bir dönüm noktası oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüz yılı içinde gelişen modernleşme, laikleşme süreci bu dönemde kurumsallaşma aşamasına ulaştı. Kuşkusuz bu döneme damgasını vuran kişi Mustafa Kemal Atatürk idi. 1911'de Trablusgarp'ta Osmanlı

hakimiyetinin devamı için mücadele eden Mustafa Kemal için I. Dünya Savaşı yeni anlamları ve fırsatları birlikte getirdi.

Çanakkale'de halifeye karşı savaşan İngiliz üniformalı Müslüman Hintliler, Suriye-Filistin'de Türklere karşı boy gösteren Arap milliyetçiliği ve İngiliz, Fransız emperyalizminden farklı amaçlar taşımayan Alman dostluğu, O'nun düşüncelerinin olgunlaşmasında etkili olmuştur. Savaş içinde Suriye'de görevlendirildiği her iki dönemde de gelişmeler karşısında aldığı tutumlar ve merkeze gönderdiği raporlar ve yazışmalar incelendiğinde yukarıdaki kanımız daha da güçleniyor.

Bir başka önemli faktör, milli mücadelede ve cumhuriyetin kuruluşunda aktif görev alacak kişilerin Suriye-Filistin bölgesinde birlikte çalışmalarıdır. Mustafa Kemal bu cephede görevli olduğu süre içinde İsmet(İnönü), Kazım (Karabekir) Ali Fuat (Cebesoy), Fahrettin(Altay),Fevzi(Çakmak) gibi kişilerin bir bölümü ile tanışıp birlikte çalışma fırsatı buldu. Bu durum milli mücadelenin örgütlenmesinde ve daha ilerideki aşamalar açısından kolaylıklar sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen on yıllık süreç içinde Anadolu'da ulusal egemenliğe dayalı, laik bir cumhuriyet kurulurken, inceleme konumuz olan Arap topraklarında önce sömürge yönetimleri ardından da aşiret devletleri ortaya çıktı. Oluşumu XIX. Yüzyıla tarihlenen Avrupa merkezli iktisadi ve siyasi dinamikler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün misyonu yukarıdaki durumun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BBOA), İSTANBUL

BABIALİ EVRAK ODASI (BEO)

Gelen-Giden Defterleri

Dahiliye Nezareti

Muharebat-ı Umumiye Dairesi Siyasi Evrakı

SALNAMELER

1896-1897 Senesi Salname-i Umumiyesi

Salname-i Vilayet-i Suriye 1881

Salname-i Vilayet-i Halep 1908

SÜRELİ YAYINLAR

Yenigün 1919 Senesi 15 Teşrin-i Evvel 1335

Belleten Cilt:20 Sayı:80 1956 Senesi

----- Cilt:33 Sayı:132 1969 Senesi

KAYNAK ESERLER - ARAŞTIRMALAR

ANTONIUS G., The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement, 2nd Print, Hamish Hamilton, London 1945

ARMAOĞLU Fahir, XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990), Cilt:1 (1914-1980), Türkiye İş Bankası, Ankara 1992

ATAY Falih Rıfkı, Zeytindağı, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1998

- BAYUR Yusuf Hilmet, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt:3, Kısım:III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991
- Türk İnkılabı Tarihi, Cilt:3, Kısım:IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991
- Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması Hakkında Yapılan Antlaşmalar, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri'nden ayrıbasım ,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975
- Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu, Belleten, Cilt:20, Sayı:80 (Ekim 1956)'dan ayrı basım, Ankara 1956
- Atatürk Hayatı ve Eseri, Güven Basımevi, Ankara 1963
- BELEN Fahri, Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri, Ankara 1964
- BERKES Niyazi, Arap Dünyası'nda İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm,Köprü Yayınları, İstanbul 1969
- BİLSEL M. Cemil, Lozan, Cilt:I, İstanbul 1933
- BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE TÜRK HARBİ, Cilt:I, T.C. Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başk. Yayınları, Ankara 1986
- BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE TÜRK HARBİ, Cilt:4, Kısım:II, Gen. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986
- BORAK Sadi, Aza ve İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul 1983

- BOZOK Salih, BOZOK Cemil, Hep Atatürk'ün Yanında, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1987
- CEBECİOĞLU Güngör, "I. Dünya Savaşı'nda Atatürk ve Yıldırım Ordular Grubu" Gnkur. Başk., Atatürk Haftası Armağanı, Atatürk Dizisi, Sayı:25, Ankara 1992
- CEBESÖY Ali Fuat, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1997
- CEMAL PAŞA , Hatıralar, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977
- ELDEM Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994
- Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994
- ERDEN Ali Fuad, Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları, Cilt:I, Halk Matbaası, İstanbul 1954
- GÖRGÜLÜ İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993
- HİTTİ Philip K., The Arabs, A Short History, Mac Millan, London 1968
- HOBSBAWM Eric, Sermaye Çağı (1848-1875) , Çev:Bahadır Sina Şener, Dost Kitapevi Yayını, Ankara 1998
- HOURLANI Albert, Arap Halkları Tarihi, Çev:Yavuz Alogan İletişim Yayınları, İstanbul 1997
- IEK Jaeck E., Balkan Harbi'nden Sonra Şark'ta Almanya, İfham Matbaası, İstanbul 1331
- İĞDEMİR Uluğ, Atatürk'ün Yaşamı, Cilt:1 (1881-1918) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988
- Birinci Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni

- Belgeler, Belleten, Cilt:XXXIII, Sayı:132, (Ekim 1969'dan ayırbasım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969
- İNÖNÜ İsmet, Hatıralar, Yay. Haz:Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985
- KARAL Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt:IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996
- KAYALI Hasan, Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918), Çev:Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998
- KENNEDY Paul, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, Çev:Birtane Karanakçı, İş Bankası Yayınları, Ankara 1998
- EL KUDSİ Ahmed, Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri, Çev:Orhan Koçak, Kız Yayınları, İstanbul 1975
- KURKÇUOĞLU Ömer, Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), Ankara Üniv. Siy. Bil. Fak. Yayını, No:512, Ankara 1982
- LEWIS Bernard, Ortadoğu, Çev:Mehmet Harmanlı, Sabah Kitapları, İstanbul 1996
- McNeill H. William, Dünya Tarihi, Çev:Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1989
- NETTLETON Fisher, The Middle East-A Story, New York 1979
- ORTAYLI İlber, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İletişim Yayınları, İstanbul 1998
- SANDER Oral, Siyasi Tarih, İmge Kitabevi, Ankara 1992
- SANDERS VON Liman, Türkiye'de Beş Sene, Çev:M. Şevki Yazma, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968

- SARICA Murat, Siyasal Tarih, AR Basın Yayın ve Dağıtım A.Ş., İstanbul 1983
- TEZER Şükrü, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972
- TİBAWİ A. L., A Modern History of Syria, London 1969
- TOPRAK Zafer, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara 1982
- TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler (1859 1952), Arba Yayınları, İstanbul 1952
- TUNÇAY Mete, "Siyasal Tarih (1908-1923), Türkiye Tarihi, Cilt:4, Yayın Yön: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1995
- US Hakkı Tarık, (Ed) Meclis-i Mebusan Zabıtları 1877, Cilt:2, İstanbul 1954
- ÜLMAN Haluk, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol (ve Savaş), Ankara Üni. Siy. Bil. Fak. Yayınları No:355, Ankara 1973
- WEAKLEY E., "Report upon the Condition and Prospects of British Trade in Syria", London 1911
- YERASİMOS Stefanos, Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, İletişim Yayınları, İstanbul 1994

EKLER

Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa'ya Gönderdiği
Telgraf ve Ekleri

رسالة غفر الله له ولوالديه

زانه محترمه

مودة اخا غدا وظیفه تبریح عصفقده عباریه اولان مودیه کرامت
تأیید ایتیم صحرای شکلات قدسین اولوب ایسون مودتیزی
سلات ایدم ایدم بدعکزه انما رجا کرامت ریز لزلدر بسینا
جیه بو قدر حوره آر در قرار کاه جیننیه جنس عصفقه محاکمه
عاجزانه من لطف نظر التفاهه آلمنی استرحم ایدم زانا مشر
یا است مودق آئیده مندرج ارده یدنجی اردوی خال الف
انیمه اولوب تقیم وظیفه در تیبایه امکان بول مارقده و بوندن
صیفقده در بنا اوله ایش ایچنه برکنی لطف ارزو
بیر دینک یدنجی ار در قرار کاه مودتیزه افطاریه در برطیه
ادرنه امره زانا ایش غارجه عیقلاندن رشمه قاشیزه
تریدانه صیفقده کد لاندن اقداز ایدم لرد مودتیزه آتانه

(۹)

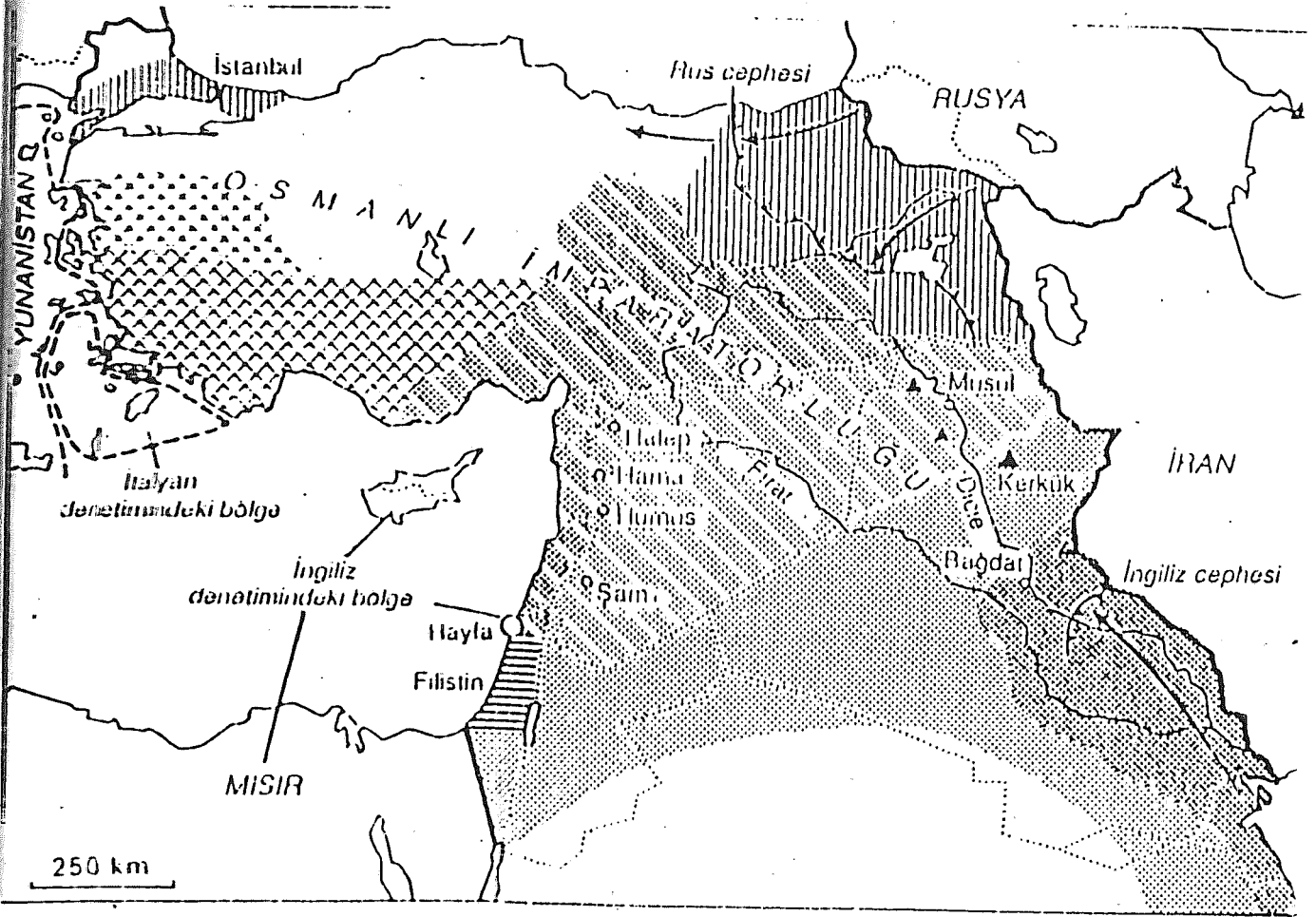
قطعات ۷۱۹۱۲ اقسام ساعت از یزدان اجزاء
 تحت امره کیره کلرد. یکی تقسیم در تزیینات اجزاء
 قطعه مذکوره سکه نخی اردو زانی لسانی حقدور
 ۱ - در نخی اردو قول از انلی لوار بشود بزرگ بریده
 سیم و غیره بمستان قول از انلی قائم از حقدور سکه نخی
 اردو متسا اولیه اوزره و باله مذکوره ده بولان
 قطعات ۲ مذکور قول از انلی تا بعد ۲ - سکه نخی اردو
 حرکات منطقه مستقل قدس و مقولیندر ۴ - بکره
 در نخی خرقه اردو غروب اجزاء الحاد حقدور ۵ -
 اوزن نخی قول اردو قول از انلی ۱۴ / ۱۱ / ۲۹ دن اعتبار
 سکه خاند بول حقدور ۶ - سکه نخی اردو زانی
 یکی تزیینات در طبیعت قدر سکه بکره ادلی نخی بکره

(٤)

وَبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
شهادت

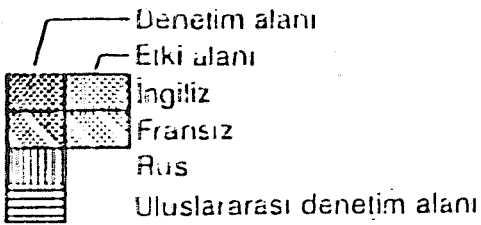
وَعَرَّبِي عِبْسًا زَعَوًا لَدُنِّي عَرَفْتُهُ تَأْسِيرًا لَمْ يَحْقِرْ .
بِأَيِّ رُومٍ أَرَدْتُ لِرُغْدِي قَوَائِدُ فِي
مَنْدَ فَالْكَرْبَانِ .

Sykes-Picot Antlaşması'na Göre Sınırlar

1916 İLKBAHARI

Sykes-Picot Antlaşmaları

..... "de facto" sınırlar

▲▲ 1914'de bilinen petrol yatakları

1917 İLKBAHARI

